„Čia tūkstantį metų dabar“

Tūkstantmečio dainų šventė „Amžių sutartinė“ – neeilinė, proginė, kulminacinė tarp daugelio šiai Lietuvos vardo paminėjimo datai skirtų renginių. Tai trečioji tokia didelė proginė dainų šventė per visą dainų švenčių istoriją – pirmoji buvo surengta 1930 metais Vytauto didžiojo 400 metų jubiliejui paminėti, beje, taip pat po dvejų (kaip ir „Amžių sutartinė“) metų nuo eilinės 1928 metais įvykusios antrosios Dainų šventės, antroji – 2003 metais vykusi Pasaulio lietuvių dainų šventė „Mes“, skirta Mindaugo krikšto 750 metų jubiliejui paminėti. Ši – jau trečioji išskirtinė, skirta ypatingai datai – Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui, pagal chronologinę seką – aštuonioliktoji, o skaičiuojant nuo pirmosios 1924 metais, dar ir pati švenčianti savo 85 metų jubiliejų.

Tūkstantmečio dainų šventę „Amžių sutartinė“ kaip vieningą tradicinių ir naujų renginių kompleksą apžvelgia jos direktorius Saulius LIAUSA.

Turėtume džiaugtis pačia dainų švenčių tradicija, kuri Lietuvoje išlaikoma štai jau 85-erius metus. Dainų švenčių tradicijos vertingumą liudija ir 2003 metais UNESCO priimtas sprendimas laikyti šį reiškinį vertingu pasaulio kultūros paveldu. Tai, kad Dainų šventė rengiama Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio proga – didelis kultūros tradicijų palaikymas. Ne kiekviena tradicija taip aiškiai apčiuopiama kaip dainų švenčių procesas, mėgėjų meno, etninės kultūros, regionų kultūros sklaida. Tai, kad valstybė kaip svarbiausią Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio renginį pasirinko būtent Dainų šventę, liudija, kad ji yra viena ryškiausių tautos mentaliteto išraiškų.

Šiais metais šiaip jau turėjo vykti Moksleivių dainų šventė, tačiau, turėdami omeny, kad Moksleivių dainų šventė nepajėgtų visapusiškai atskleisti dainų švenčių proceso, jos žanrų įvairovės, apsisprendėme rengti neeilinę Dainų šventę, kuri apimtų ir moksleivių dainų šventę, ir pasaulio lietuvių dainų šventę. Tai pati didžiausia Dainų šventė iš visų rengtųjų anksčiau. Iš Lietuvos šventėje dalyvauti pareiškė norą apie 49 tūkstančius dainininkų, šokėjų ir muzikantų, o iš išeivijos – apie 1,5 tūkstančio, tačiau, atsižvelgdami į programą ir ekonominę situaciją, apsiribojome maždaug 40 tūkstančių dalyvių. Ir vis tiek tai yra rekordinis skaičius. Šventė išplėsta ir renginiais. Be abejo, Tūkstantmečio proga mes norim parodyti tradicines Dainų šventės sudedamąsias dalis – Folkloro dieną, Ansamblių vakarą, Šokių ir Dainų dienas, kurių temos ir pasirinktos koncepcijos vienaip ar kitaip susijusios su mūsų protėvių žeme, su nenutrūkstamai bėgančiu laiku, su valstybe, su mūsų buvimu čia ir per amžius savo krašte.

Tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ direktorius Saulius Liausa.

Norėdami išsaugoti ir Moksleivių dainų šventės tradiciją, rengiame Moksleivių dainų dieną, nes, kad ir kokia didelė būtų Vingio parko estrada, joje ir suaugusiųjų, ir moksleivių chorai netilptų.

2007 m. dainų šventė „Būties ratu“. Dainų diena.

Kadangi tai – Tūkstantmečio dainų šventė, rengiame šventės pradžios koncertus „Čia tūkstantį metų dabar“ (beje, tai poeto Vlado Braziūno eilutė), kuriais simboliškai pabrėžiame pagrindinius Lietuvos tūkstančio metų istorinius įvykius – pradedame pagonybės laikais (bus atliekama Broniaus Kutavičiaus oratorija „Paskutinės pagonių apeigos“), apžvelgiame Lietuvos krikščioniškojo laikotarpio pradžią – minime bernardinų, pranciškonų (atnašaujamas Algirdo Martinaičio „Gailestingumo mišių“ fragmentas), jėzuitų (šv. Jonų bažnyčioje Vytauto Miškinio kūrinius atliks berniukų chorai) etc. indėlį į Lietuvos kultūrą. Kaip režisūrinis sprendimas šiuose renginiuose dominuos gėlės, gėlių žiedlapiai, barstomi į Katedros aikštę ir į žmonių širdis.

Atidarymo koncertu „Pasveikinkim vieni kitus“ pristatome istoriškai susiformavusias iškiliausias Lietuvos mokslo, kultūros ir sporto sritis, žymiausius žmones nuo seniausiųjų laikų iki pat šiandienos. Norėčiau atkreipti dėmesį, kad žodžiai „pasveikinkim vieni kitus“ šiuo atveju peržengia Marijono Mikutavičiaus dainos ribas, čia jie įgauna kur kas platesnę prasmę – kadangi Tūkstantmečio dainų šventė pavadinta „Amžių sutartinė“, o mums šiandieną sutarti labai aktualu, mes pabrėžiame, kad mes, dabar jau maža tauta, sugebėjome visais amžiais sutarti, išsilaikyti, per savo istoriją ne vieną kartą atgimti, išsikovoti nepriklausomybę, kad žodis „sutartinė“ mums reiškia nepalyginti daugiau nei vien tik liaudies dainų žanras sutartinės. Dainų šventės mums, mažai tautai, labai reikšmingos. Kaip žinoma, dainų šventės užgimė Šveicarijoje, buvo rengiamos Austrijoje, Suomijoje, o užsiliko mažose Baltijos valstybėse – Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Jos tuo ir vertingos, kad valstybei svarbiomis progomis tauta sueina į vieną didelį būrį, ir tai padeda jai pasijusti vieningai. Suėjimo, sutarimo šiandienos Lietuvai labai trūksta – jaučiame susiskaldymą, disharmoniją, pusiausvyros nebuvimą. Ekonominės krizės sąlygomis tai dar labiau paaštrėja. Mums, lietuviams, reikia mokytis būti kartu, tad šūkiu „Pasveikinkim vieni kitus“ norime pasakyti, kad mes ne tik šokame, grojame ir dainuojame, mes norime pasakyti, kad valstybė švenčia Lietuvos vardo tūkstantmetį. Mes puikiai suvokiame, kad praėjus daug metų atsigręšime ir bandysime prisiminti, kaip šventėme Tūkstantmetį – juk tada nedejuosime ir nepasakosime

apie buitinius sunkumus. Mes pasakosime apie tai, kad buvo didelė šventė, kad visi kartu dainavome, šokome. Ta savaitė, per kurią vyks pagrindiniai Tūkstantmečio renginiai – puiki proga vieniems kitus sveikinti, džiaugtis, kad turim valstybę, kad ją išsaugojom.

Šių metų Dainų šventėje tradiciškai rengiama ir kanklių popietė ,,Skambėkite, kanklės“, kurios metu bus atlikti gražiausi visų laikotarpių kanklėms skirti kūriniai, ir išskirtinė Liaudies meno paroda, taip pat pučiamųjų orkestro koncertas ,,Vario audra“, įtraukiami mėgėjų teatrai, kurie, suburę 200 geriausių mėgėjų teatrų artistų, parodys jungtinį spektaklį – Keturakio ,,Amerika pirtyje“.

Dainų švenčių repertuare dažnai pasigendama autorių, kurie formavo mūsų nacionalinės muzikos tradicijas, kūrinių, kaip antai M. K. Čiurlionio, J. Gruodžio ir kitų. Ne dėl to žymiųjų mūsų kompozitorių kūrinių nėra Dainų švenčių programose, kad rengėjai būtų juos pamiršę, tiesiog jų kūrinių specifika dažnai neatitinka Dainų dienos koncepcijos. Kad parodytume visą lietuvių muzikos pilnatvę, šiemet rengiame didžiulį koncertą Nacionalinėje filharmonijoje ,,Šimtmečio dainos“, kuriame geriausi Lietuvos chorai pristatys viso praeito šimtmečio iškiliausius muzikus ir geriausius jų kūrinius.

Norėdami palikti Tūkstantmečio atminimo ženklą ateities kartoms, su džiaugsmu pritarėme Tado Gutausko iniciatyvai sukurti monumentą ,,Vienybės medis“. Tai maždaug dešimt metrų aukščio iš akmens iškalta verpstė, kurią puošia įvairūs etniniai simboliai, o kitoje jos pusėje – šimto žymiausių Lietuvos žmonių vardai ir pavardės. Ką įrašyti į verpstę, siūlė žmonės, nagrinėjo specialiai tam sudaryta komisija. Šio paminklo atidarymas liepos 6 dieną – tai pirmasis baigiamosios Dainų dienos veiksmas.

Išliekamąją vertę turės ir šios Dainų šventės Eitynės, per kurias kiekvienas kraštas, kiekviena savivaldybė pristatys savąsias kultūros, kraštovaizdžio ir kitas vertybes. Eitynes transliuos Nacionalinė televizija įterpdama iš anksto parengtus siužetus, kurie atspindės kiekvieno krašto architektūros, kultūros, kraštovaizdžio ypatybes. Iš tos medžiagos planuojama parengti dviejų, dviejų su puse valandos filmą nelyg laišką ateities kartoms ir parodyti, kokia Lietuva buvo 2009 metais.

Dar vienas su ,,Amžių sutartine“ susijęs įvykis – istorinio archeologinio kostiumo rekonstrukcija, kurią atliko Lietuvos liaudies kultūros centro Tautodailės poskyrio specialistės drauge su archeologe Daiva Steponavičiene. Šiuos kostiumus išvysime koncerto

Dainų švenčių vėliava. Sukurta 1994 metais.
Autorė – tekstilininkė Regina Sipavičiūtė.

,,Pasveikinkim vieni kitus“ metu. Padarytas didžiulis darbas. Iki šiol turėjome tik XIX a. rekonstruotus išeiginius valstiečių drabužius, o dabar – ir istorinį kostiumą nuo maždaug I iki XVI amžiaus. Belieka mums rekonstruoti dvarų dėvėsenos pavyzdžių.

Neeilinis, proginis veiksmas – Tūkstantmečio deklaracija, kurią pasirašyti pradeda atidarymo koncerte ,,Pasveikinkim vieni kitus“ dalyvaujantys žymieji Lietuvos mokslo, kultūros, meno, sporto atstovai. Stengsimės, kad šią deklaraciją pasirašytų kuo daugiau žmonių, Dainų šventės dalyvių, o vėliau atiduosime ją saugoti į kurią nors kultūros instituciją.

Dar viena šios Dainų šventės naujovė – liaudies dainų rinkimai, kurias po Dainų dienos chorai dainuos su žiūrovais. LRT su projektu ,,Lietuvos balsai“ ir Dainų šventės rengėjai – Lietuvos liaudies kultūros centras – pasiūlė populiarių liaudies dainų sąrašą, iš kurio žmonės išsirinks sau mieliausias ir gražiausias.

Kita jungiamoji Dainų šventės grandis – Vilties paukščiai, į kurią įsitraukė nemažai mokyklų. Vaikai pagal parengtą trafaretą lanksto popierinius paukščius, užrašo ant jų savo vardą, miestą, metus, palinkėjimus.

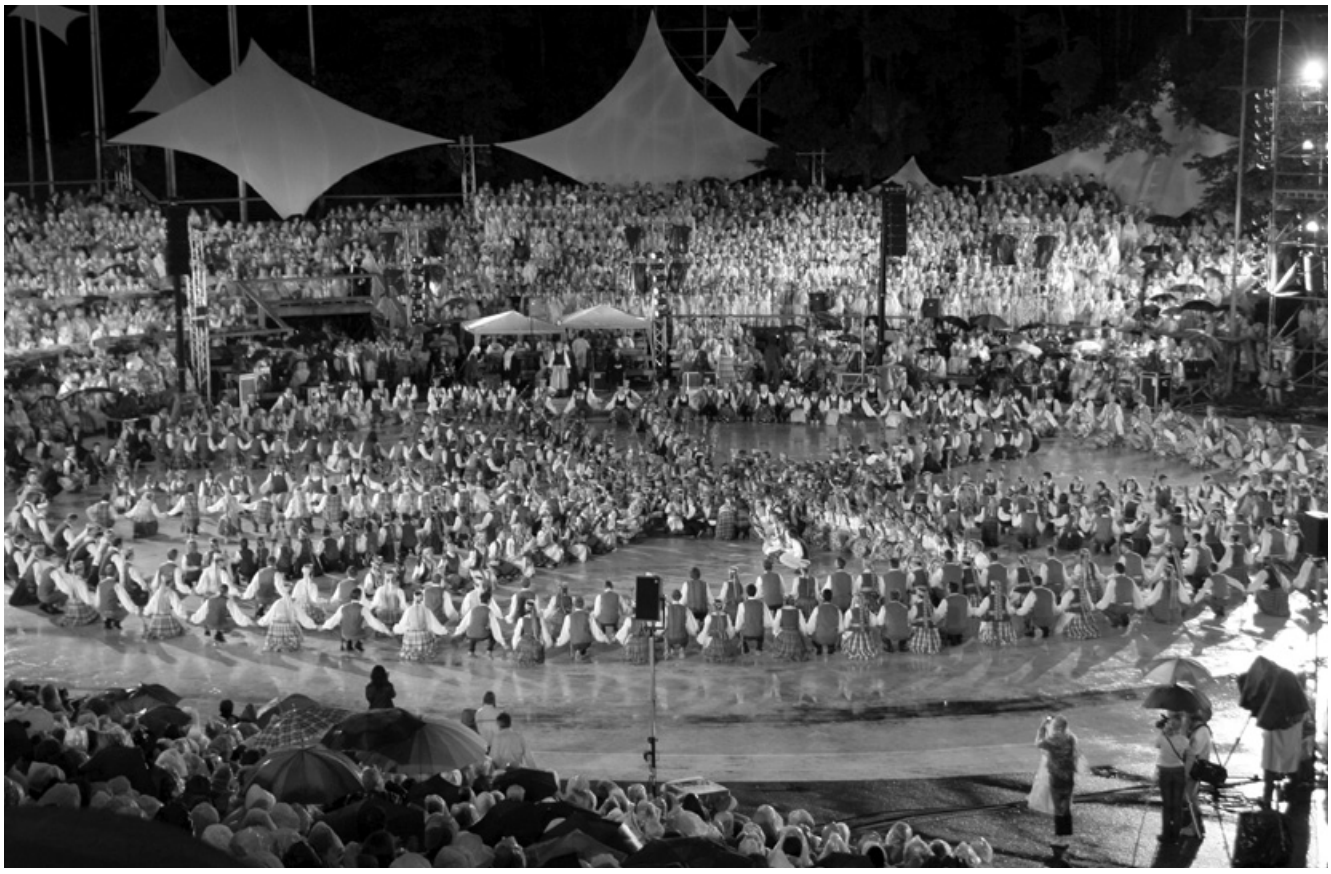
Tie paukščiai bus pakabinti pagrindinėse Šventės veiksmo vietose – Katedros aikštėje, Gedimino prospekte, Pilies gatvėje, prie takų, vedančių į Kalnų ir Vingio parkus. Baigiantis Dainų šventei, kaip vienas iš baigiamųjų Dainų dienos akordų jie bus paleisti į žmonių minią nuo estrados skliauto.

Labai svarbu, kad Tūkstantmečio dainų šventė apréptų visą Lietuvą. Mūsų dažnai klausia – o kas iš to, kad Vilniuje švenčiamas Tūkstantmetis... aš gyvenu rajone... Ir iš tiesų. Todėl norime, kad ši šventė išjudintų Lietuvą. Mes kvietėme Lietuvos žmones auginti savo, lietuviškas gėles, kurios žydi liepos mėnesį, kad galėtų jų atsivežti į Vilnių, taip pat ir lauko gėlių, kad pasipuoštų jomis per Eitynes, kad būtų galima jomis papuošti renginių vietas, nunešti į kapines mirusiesiems pagerbti.

Kaip žinoma, Tūkstantmečio dainų šventė rengiama sunkiomis ekonominėmis sąlygomis, tad mums teko atsisakyti kai kurių planų, kaip postfolkloro kolektyvų koncerto, kadangi vis dėlto ne jie palaiko dainų švenčių procesą; mes atsisakėme minties Ansamblių vakarą rengti Kaune, taip mažindami organizacinius ir finansinius kaštus.

Stengdamiesi išsaugoti Moksleivių dainų šventės tradiciją, įtraukėme ją į bendrą Tūkstantmečio dainų šventės renginių kompleksą skirdami jai dieną Vingio parke. Moksleivių dainų dienoje tradiciškai pasirodys jungtinis styginių instrumentų orkestras, jungtinis akordeonistų orkestras, išsaugomas ir specifinis vaikų dainų šventės modelis. Šiaip jau tradiciškai per Moksleivių dainų šventę rengiama ir Šokių diena, tačiau šį kartą jos atsisakome, kadangi vaikai ir moksleiviai labai gražiai integruojasi į suaugusiųjų Šokių dienos programą ir visi į ją „sutelpa“.

Norėčiau paminėti ir Dainų švenčių įstatymo reikšmę. Jis priimtas dar tik metai ir naudojimosi juo mechanizmai vis dar kuriami bei styguojami. Man būtų sunku įsivaizduoti, kaip būtų reikėję surengti Tūkstantmečio dainų šventę ir apskritai ar ji būtų įvykusi tokia, kokia žada būti, jei ne šis Įstatymas, ypač turint omeny ekonominę, politinę situaciją. Jis padeda formuoti teigiamą požiūrį į dainų švenčių tradiciją, juo remiantis daug lengviau visais klausimais bendradarbiauti su visomis ministerijomis, kurios susijusios su dainų švenčių vyksmu. Pagaliau Dainų švenčių įstatymas formuoja principinį suvokimą, kad dainų švenčių tradicija nėra koks trumpalaikis projektas, kurį įgyvendina viena įstaiga, gavusi finansavimą. Tai – visos valstybės reikalas, visų savivaldybių rūpestis. Žinoma, pats Įstatymo buvimas dar nenulemia visų valdininkų sąmoningumo lygio, mūsų laukia dar daug darbų aiškinant dainų švenčių tradicijos kaip proceso, o ne vienadienio projekto,

2007 m. dainų šventė „Būties ratu“. Ansamblių vakaras. Keiichi'o Kagi'o nuotraukos

Prezidentas Valdas Adamkus įteikia batutą Dainų dienos kūrybinės grupės vadovui prof. Vytautui Miškiniui. 2007 m. Dainų šventė „Būties ratu“. Martyno Vidzbelio nuotrauka

ypatybes. Kita vertus, labai reikšmingi Dainų švenčių įstatymo poįstatyminiai aktai, reglamentuojantys daugelį mėgėjų meno sričių. Pirmiausia paminėtina meno kolektyvų vadovų apmokėjimo reglamentavimas – jų suskirstymas į kategorijas pagal lygį. Džiaugiamės, kad, nepaisant sunkmečio, šis procesas pajudėjo, ir meno kolektyvų vadovai turi juridinį pagrindą reikalauti iš savivaldybių tinkamo atlygio už jų darbą.

Ši Dainų šventė išskirtinė ir tuo, kad mes pasirengėme jai per dvejus, o ne per ketverius metus. Tai buvo didelis iššūkis – parengti ir programas, ir repertuarą. Džiaugiamės, kad kūrybinės grupės dirbo labai aktyviai, o Lietuva spėjo repertuarą išmokti. Tai matyti ir iš norinčiųjų dalyvauti Dainų šventėje gausos. Suprantama, mes atsirinkome tuos, kurie repertuarą buvo parengę geriausiai. Bet, pagal rengimosi dainų šventėms metodiką, intervalas tarp dainų švenčių vis dėlto turėtų būti ketveri metai, todėl, manyčiau, kita dainų šventė turėtų būti surengta po ketverių ar net po penkerių metų, kai bus švenčiamas jos 90-ies metų jubiliejus. O Moksleivių dainų šventė galėtų vykti po trejų metų, kadangi jos specifika tokia – ji mažesnė, o rengtis ilgai nėra kada, nes vaikai greitai išauga iš savo amžiaus tarpsnio. Taigi po šios neeilinės „Amžių sutartinės“ mes logiškai galėtume pakoreguoti švenčių eiliškumą ir surengti pirma, po trejų metų, Moksleivių dainų šventę, o vėliau, po ketverių ar penkerių metų, prisiderindami prie dainų švenčių tradicijos 90-mečio, – ir visuotinę, vėlgi jubiliejinę Dainų šventę.

Geros mums šventės, mes turime kuo didžiuotis – savo kultūros tradicijomis, savo valstybingumu.

“For a Thousand Years Here and Now”

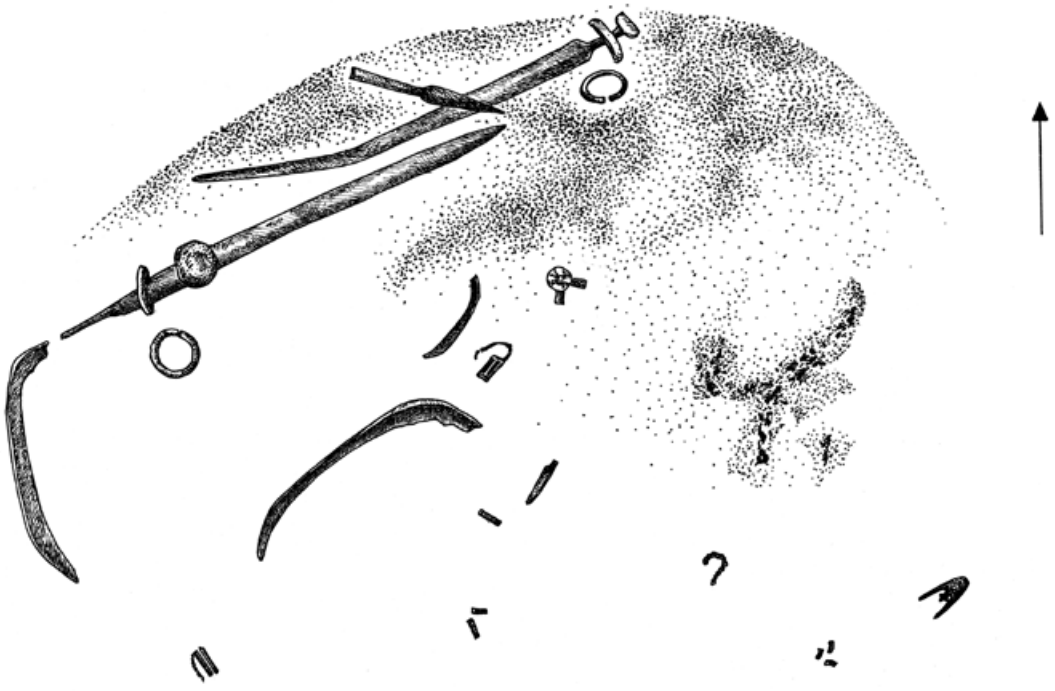
In 2009 Lithuania is celebrating the thousand year‘s anniversary of the first mention of its name. On this occasion the Lithuanian capital Vilnius has been announced the European Capital of Culture. Many events are organised in this framework. The culmination of the celebratory year is the 1 – 6 July, the time when each year Lithuania celebrates the Statehood Day. This year these days are consecrated to an exceptional Song and Dance Celebration called *Centuries’ Sutartinė*. Saulius LIAUSA overviews the totality of the events. He highlights that perpetuating the song and dance celebration tradition, which has been included into the UNESCO list of Intangible Cultural Heritage, in all the three Baltic countries Lithuania, Latvia and Estonia is a task of profound importance. It is not a short term project, but a gradual process which every four years gathers momentum thanks to the National Song and Dance Celebrations. Traditional events, that is, the Folklore Day, Ensemble Evening, Dance Day and Song Day will constitute the Millennium Song and Dance Celebration. They will be supported by numerous occasional events designed to bring to light historical events and the flow of time.

Kuršiai vikingai: mėlyno stiklo akutės kapinynuose

Prieš tūkstantį metų jotvingių žemėse netoli Augustavo, prie Aitros upės (šaltinyje minima iškraipyta jos forma – Alstra) buvo „pagonių trenktas į galvą“ krikščionių misionierius Bonifacijus, vėliau pavadintas šventuoju Brunonu – tą įvykį aprašant Kvedlinburgo analuose pirmąkart buvo paminėtas Lietuvos (dar žemės ar genties, etnoso darinio, ne valstybės) vardas. Šio nutikimo ir pirmo Lietuvos įvardijimo proga nedera pamiršti ir kitų, nė kiek ne prastesnių, kai kuriais atžvilgiais žymiai brandesnį išsivystymo lygį pasiekusių būsimosios Lietuvos valstybės gyvojo kraujo upės šaltinių – genčių. Viena iš tokių – kuršiai, X–XII amžiais turtais, galia ir aukšta kultūra dominavę, netgi klestėję vakarinėse baltų žemėse. Apie kuršius per archeologų muziejininkų regos prizmę su Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus vadove Egle GRICIUVIENE ir bendradarbiais Gyčiu GRIŽU ir Gediminu PETRAUSKU kalbasi Juozas ŠORYS.

Susitikome archeologinės parodos „Kuršiai – baltų vikingai“, kurią parengė ir praeitų metų lapkričio mėnesį atidarė Lietuvos nacionalinis muziejus (direktorė Birutė Kulnytė) kartu su Latvijos nacionaliniu istorijos muziejumi (direktorius Arnis Radinis), ekspozicinėje salėje (beje, gera žinia snaudaliams – parodos lankymo laikas pratęstas iki rudens). Kokia parodos genezė, kaip kilo idėja rengti šiuos apžvalginio pobūdžio baltų archeologinės medžiagos pristatymus?

Eglė GRICIUVIENĖ. Ir šią, bendrą su latviais, ir ankstesnes baltų archeologijos parodas inspiravo latviai. Latvijos nacionalinis istorijos muziejus, esantis Rygoje, prieš keliolika metų ėmė rengti Latvijos teritorijoje gyvenusių genčių parodas ir leisti populiarius leidinius visuomenei. 1995 m. pirmoji jų apžvelgtoji gentis buvo būtent kuršiai ir ji mums padarė nemenką įspūdį. Latviai tada kuršius rodė tik iš savo turimų muziejinių rinkinių, – akivaizdu, kad vienpusiškai, nes kuršiai kaip gentis susiformavo būtent dabartinėse Lietuvos žemėse, todėl ir mes ne viename muziejuje turime vertingos medžiagos. Vėliau latviai surengė parodas apie latgalius, lybius (arba lyvius – ugrofinus, gyvenusius šiaurinėje Latvijos dalyje). Priėjo prie žiemgalių genties ir tada „prisiminė“, kad jie – abiejų dabartinių baltų tautų ir valstybių kultūrinio paveldo dalis. Tada latviai pakvietė ir mus kartu rengti parodą apie žiemgalius. Nuo žiemgalių genties pristatymo ėmėme kartu dalyvauti projekte „Baltai“. Po kiek laiko parengėme bendrą parodą apie sėlius. Pamatėme, kad bendras darbas pasiteisina, nes galėjom parodyti abiejų šalių žemėse gyvenusias gentis. Gal patyrę šią pamoką latviai nusprendė pakartoti kuršių parodą ir pakvietė mus bendradarbiau-

Degintinis kuršio kapas. XII–XIII a. Sarajų kapinynas, 39 kapas, Latvija. Roberto Kaninio nuotrauka. Latvijos nacionalinis istorijos muziejus.

ti. Kuršių archeologinę medžiagą pateikėme pirmąkart, ir tai pati gausiausia ir geriausiai parengta paroda iš visų buvusiųjų. Žodžiu, ačiū latviams, kad jie pradėjo ir mus įtraukė į šį prasmingą darbą, kurį ketiname tęsti.

Daktaras A. Radinis sakė, kad projektas „Baltai“, kuriuo ir užsieniui pristatomas bendras baltų genčių ir tautų kultūrinis paveldas, baltų priešistorė ir archeologiniai tyrimai, padeda sudominti ir praverti pasaulio mastu solidžių institucijų ir prestižinių muziejų duris. Tai patvirtintų ir neseniai įvykęs Britų muziejaus archeologijos kuratoriaus Barry Ager ir Britų – lietuvių draugijos Londone sekretoriaus Alekso Vilčinsko vizitas Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Teigiama, kad apsilankymo tikslas buvęs „susipažinti su baltų archeologijos rinkiniais ir aptarti galimybę surengti Britų muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dieną. Kaip žinoma, šis fondų turtingiausias pasaulio civilizacijų muziejus, įkurtas 1753 m., 1852 m. yra įsigijęs ir nedidelę baltų archeologijos kolekciją iš Padauguvio ir Klaipėdos apylinkių. Remiantis „Baltų“ projekto medžiaga rengiamasi lietuvių, latvių ir anglų kalbomis išleisti išsamų reprezentacinį leidinį „Baltai“, kuris tarsi naujai baltus įrašytų į civilizacijų žemėlapį ir būtų „tinkama įžanga parodai Britų muziejuje“.

E. G. Dalyvaudami projekte „Baltai“ mes, lietuviai, drauge su latviais parengėme tris bendras parodas, be to, išleidome jų katalogus. Latviai leido populiaresnius leidinius latvių ir anglų kalbomis, o kai pradėjome bendradarbiauti, lietuvių pastangomis atsirado ir rimtų mokslinio pobūdžio parodų katalogų. Be to, nuo bendros žiemgalių parodos imtos rengti ir archeologijos mokslo konferencijos, skirtos atskiroms gentims (jų medžiagą publikuoja latviai). Mūsų išleisti žiemgalių ir sėlių parodų katalogai yra dvikalbiai – lietuvių ir anglų kalbomis (pagal susitarimą medžiagos nedubliavome latviškai) tam, kad duomenys būtų prieinamesni plačiajam pasauliui.

Kiekviena gentis turėjo savitų pasaulėjautos ir paprotinės gyvensenos bruožų, bet šiek tiek nustebino tai, kad ir pavadinimu, ir parodos pristatymuose, ir komponuodami medžiagą pabrėžėte kuršių ir vikingų paraleles, jų gyvenimo būdo panašumą ir išskirtinumą – piratavimą, plėšikavimą Baltijos jūroje, Danijos ir Švedijos pakrančių siaubimą, prekiavimą iš jėgos pozicijų, pereinantį į grobikiškus reidus, nors jie, ypač vėlesniais amžiais, vertėsi ir gana civilizuota prekyba, amatais, žemdirbyste, gyvulininkyste, žvejyba.

Gytis GRIŽAS. Tie pirmieji akcentai yra labiau sąlyginiai, skirti patraukti visuomenės dėmesį, sudominti daug kam nežinomomis sąsajomis. Kita vertus, kuršių kasdienybėje netrūko ir plėšikavimų jūroje, pirklių laivų užpuolimų, kovų dėl grobio gana toli nuo savųjų žemių.

Gediminas PETRAUSKAS. Kuršių gyvenimo būdas buvo panašus į vikingų, todėl jį galima pavadinti ir vikingavimu. Kartais kuršiai net „pranokdavo“ tuos, iš kurių sėmėsi gyvenimo patirties – užpuldavo skandinavų žemes Baltijos jūros pakrantėse.

Kuršių vyrų gintaro amuletai. IX–X a. Palangos kapinynas. Kęstučio Stoškaus nuotrauka. Lietuvos nacionalinis muziejus.

E. G. Tik iš dalies sutinku su mintim, kad siekdami sudominti lankytojus akcentavome vikingišką kuršių gyvenimo būdą. Ir iš istorinių šaltinių, ir iš archeologinių radinių duomenų matome, kad kuršiai – ryškiai iš kitų baltų išsiskirianti gentis. Kuršiai išties vikingavo, todėl ta jų gyvenimo pusė mums nors gal ir egzotiška, bet gana gerai ištirta ir pateikta istorijos ir archeologijos tyrinėtojų darbuose.

Apie kuršius kaip apie galutinai susiformavusią gentį, regis, galime kalbėti nuo VI–VII a. Nuo VII a. iki XVI a., pagal griautinių (skeletinių) ir degintinių kapų duomenis, jie paliko nemaža informacijos apie savo įvairių istorinių tarpsnių gyvenseną... ir išnyko. Egzistuoja rašytinių šaltinių apie kuršius chronologija bei archeologinių paminklų tyrinėjimo istorija, muziejų saugyklose sukaupti kasinėjimų radiniai. Kuo rengdami parodą apie kuršius vadovavotės ir rėmėtės, kokiu santykiu ji iš latviškosios ir lietuviškosios dalių suformuota?

E. G. Teoriškai rašoma istoriografija atsispindi ir parodoje apie kuršius, nes juk parodą galima parengti ir iš vieno kapinyno, kuriame yra kokie 300 kapų, juolab kad kuršių kapinynai – patys didžiausi ir gausiausi. Bet norėta parodyti genties vienovę (ir kai kuriuos skirtumus) remiantis įvairių amžių latvių ir lietuvių pusės kuršių kapinynų radiniais. Maksimaliai panaudota medžiaga iš Lietuvos nacionalinio muziejaus bei kitų mūsų šalies muziejų fondų (Kretingos,

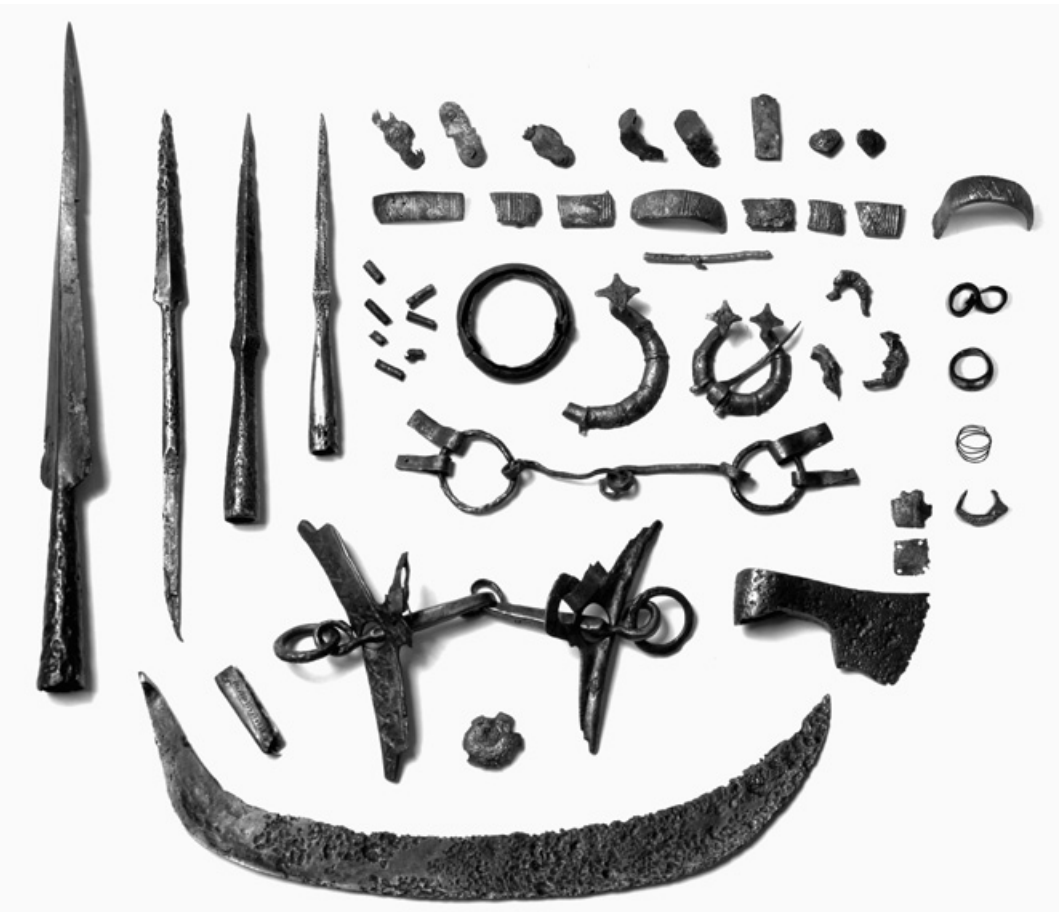

Antkaklė su įvijomis ant lankelio ir pasaginė segė. IX–X a. Mazdravinių kapinynas, Latvija. Roberto Kaninio nuotrauka. Latvijos nacionalinis istorijos muziejus.

Telšių, Šiaulių, Klaipėdos muziejų), kad būtų pateiktas kuo išsamesnis genties vaizdas. Istoriografijos tyrinėjimų laiko prasme irgi esama įvairių: pateikiama ir prieškarinių tyrinėjimų medžiagos, bet daugiausia eksponuojami pokariniai (iki pat šių dienų) radiniai. Apimame labai platų paminklų diapazoną, nors, kaip sakiau, norėdami pagrindinius kuršių savitumus galėtume atskleisti ir remdamiesi vieno didelio kapinyno ir vieno archeologo tyrimų medžiaga.

Latviams pokalbiuose prasprūsdavo, kad iš pradžių jie gana iš aukšto žvelgė į lietuvių galimybes, esą jie daugiau vertingos medžiagos turį, laikė save pagrindiniais ir neabejotinais kuršiškos archeologijos reprezentantais, bet vėliau pamatė, kad kai kuriais atvejais gal net įspūdingesnis šios genties palikimas yra sukauptas Lietuvoje. Kaip veikė latvių ir lietuvių archeologų tandemas?

E. G. Stengėmės kartu formuoti parodos struktūrą, bet rastų dirbinių sąmoningai nemaišėme. Kauliukų nesumaišėm... Kiekvienu atveju stengėmės parodyti genties vienovę. O kad latviai į mus žiūrėjo iš aukšto, pastebėjome nuo pat pirmosios bendros parodos apie žiemgalius. Jie dirbdami kartu geranoriškai pripažįsta mūsų medžiagą, o mes irgi maloniai sau nesukniužom ir parodėm, ką turime. Latviai tada buvo nustebinti, nes iki parodos jie manė, kad Žiemgalos radiniai yra tik pas juos, o mes galėsime tik paremti ir papildyti... O mes tada atitinkamai pusę žiemgalių genties parodėme ir ganėtinai turtingai... Rengdami parodą apie sėlius ir latvius nustebinome, ir patys nustebom, kiek visko turime, kai pasistengėm iš visų muziejų saugyklų surinkti geriausią medžiagą.

Kuršio kario įkapės. XII–XIII a. pr. Saraji kapinynas, 38 kapas. Latvija. Roberto Kaninio nuotrauka. Latvijos nacionalinis istorijos muziejus.

O kuršiai? Latviai tikrai jų turtingi, bet daugiausia medžiagos jie turi iš degintinių kapų, t.y. iš vėlyvesnių laikotarpių, kai įsitvirtino mirusiųjų deginimo paprotys. Iš ankstyvojo kuršių genties formavimosi laikotarpio turime nepalyginti turtingesnes radinių kolekcijas. Net ir nepatogu pasidarė, kad esam daug turtingesni ir šioje parodoje Vilniuje kaip šeimininkai latvius „nutrėmėm“ į pašalius. Jiems neliko nieko kito, kaip nulenkti galvą prieš mūsų kolekciją...

Kokios buvo ankstyvojo kuršių branduolio formavimosi teritorinės ribos?

E. G. Gentis formavosi apie VI a. Tam būtinos palankios etninės, ekonominės ir geopolitinės sąlygos. Tada gentiniai dariniai įgauna savitų bruožų ir ima ryškiai išsiskirti. Kuršių genties formavimosi branduolys – dabartinis lietuviškasis pajūris maždaug nuo Klaipėdos iki Šventosios, o į žemyną jis nutįso iki Minijos vidurupio, šiek tiek „užkabino“ pietines dabartinės Latvijos žemes (prie jūros ten dabar – pelkėjantis

Mikytų velnio akmuo. Plungės r. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

Papės ežeras). Žinoma, tada ten buvo mažai apgyvendintos vietos.

Tolimiausia vieta Latvijoje, kur aptinkami prokuršių pėdsakai, yra šiaurėje, ties Tebros upės žiotimis. Maždaug ten gyveno ir ankstyvieji kuršiai. Iki IX a. jie toliau nepasistūmėjo, šiauriau jų gyveno lybiai. To laikotarpio palaidojimai – griautiniai kapai, atspindintys ankstyvąją kuršių genties gyvavimo fazę. Maždaug tuo metu ryškiai pastebima skandinavų vikingų įtaka. Gentis ilgainiui ėmė stiprėti – buvo apgyvendintos ir seniau visai negyventos dykros. Lybiai pamažu buvo stumiami vis toliau į šiaurę, kiek pajudama ir rytų link – priartėjama arčiau žiemgalių.

Ar išskirtinė prokuršių ypatybė – kapai su akmenų vainikais (šiaurės vakarų žemaičiai juos dabar kartais pavadina rinkiais)? Ar anksčiau būta dar ko nors jiems priskirtino?

E. G. Iki tol dar buvo prokuršių pilkapiai, po jų – kapai su akmenų vainikais. Tolimesnė raida – griautiniai, dar vėliau degintiniai kapai (X–XI a. – maždaug tuo metu, kai Lietuvos vardas buvo paminėtas Kvedlinburgo analuose). Tokie pagrindiniai kuršių paminklų chronologiniai akcentai. Ekspozicijoje atspindėtos visos kuršių archeologijos paminklų rūšys (100 kapų), rodomi kapų kompleksai – prieš mūsų akis vos ne visa kuršių gentis sulaidota. Medžiaga rodoma akcentuojant konkretų individą, bet jų parodoje pateikta daugybė, galima juos palyginti ir susidaryti visapusišką vaizdą. Archeologė Birutė Salatkienė pastebėjo, kad ši kuršių paroda – didžiausias į viešumą iškeltas kuršių nekropolis.

G. G. Stengtasi radinius eksponuoti taip, kaip jie rasti kapuose. Tai sukuria tikroviškesnę situaciją, pavyzdžiui, matyti, kur vyro kape buvo kardas, segtukas, o moters – papuošalai, segės ir kt.

Ką apie kuršius byloja jų gyventose žemėse supilti piliakalniai?

G. P. Vėlyvieji kuršių piliakalniai buvo stipriai įtvirtinami. Tarkim, rytų Lietuvoje piliakalnius galima vadinti pilimis nuo maždaug XI a., o kuršių teritorijoje apie IX a. Rimberto kronikoje 853 m. minimas Apuolės (dab. Skuodo r.) piliakalnis, įtvirtintos pilies apgultis. Vikingai ją puolė aštuonias dienas, o kuršiai atkakliai gynėsi. Rašoma, kad kuršiai tuo metu švedų vikingams mokėjo duoklę, bet vėliau ir patys ėmė veržtis į kitą Baltijos jūros pakrantę.

Ar Rimberto kronikos rašymo laikais jau buvo susiformavusi tam tikra kuršių piliavietių sistema?

G. P. Gal tai jau ir būtų galima pavadinti „sistema“, piliakalnių nemaža buvo.

E. G. Įspūdį daro ir tai, kad IX a. kronikose jau buvo minimos penkios, o XIII a. vokiečių kronikose devynios kuršių žemės – Pilsotas, Mėguva, Ceklis, Duvzarė, Piemarė, Bandava, Ventava, Vanema, taip pat žemė tarp Skrundos ir žiemgalių.

G. P. Kuršiai tada, „civilizacijos pažangos“ požiūriu, buvo visai netoli nuo valstybės susiformavimo. Tai, kad baltų valstybė ėmė formuotis rytų Lietuvoje, lėmė ekonominės, visuomeninės ir geopolitinės priežastys, palankios

Šilalės šventvietė. Skuodo r. Vykinto Vattkevičiaus nuotrauka.

rastis centralizacijai. Kuršiai dar tam nebuvo pribrendę, nes jiems trūko gyvybinio baltų genčių ir žemių jungimo į vieningą kumštį akstino, nors materialinė kuršių kultūra buvo turtingesnė nei lietuvių ir kitų baltų genčių rytuose. Kuršiai, kaip ir kitos Baltijos jūros regiono gentys, sugebėjo megzti prekybinius santykius. Jų teritorijoje buvo skandinavų kolonijų ir atsparos punktų.

Ką apie kuršių materialinę ir dvasinę kultūrą sako X–XII amžių radiniai?

E. G. Tai kuršių genties klestėjimo amžiai – matyti iš labai turtingų, labai gausių kapinynų radinių. Nė viena kita baltų gentis nepaliko tokių įspūdingų kapų įkapių.

G. G. Aišku, daug lėmė palanki geografinė kuršių padėtis. Archeologai juokauja – kuo toliau nuo jūros, tuo mažiau žalvario. O kuršiai žalvario stygiaus nejuto.

E. G. Ir žalvario, ir sidabro jiems netrūko. Kuo arčiau jūros, prie prekybinių kelių, tuo ir genties įkapės turtingesnės. Kodėl latviai dažnai iš aukšto bando žvelgti į gretimų kraštų iškastinę medžiagą? Natūralu, nes jiems ir jūra šalia, ir Dauguvos prekybinės arterijos galimybių nepalyginsime su kuklesnėmis Nemuno išgalėmis. Dauguva plaukiojo didesni prekybiniai laivai, todėl prie jos kūrėsi didžiuliai piliakalniai ir prekybos centrai. Mūsų prekybos keliai buvo menkesni.

G. P. Ne tik kuršių klestėjimo laikais, – visais istoriniais laikotarpiais žemėse apie Dauguvą archeologinė medžiaga yra daug turtingesnė nei Lietuvoje. Tai lėmė importo faktorius ir Dauguvos upė.

O kuršių įgūdžiai bendrauti su kitomis gentimis juk gana prieštaringi – mokytasi ne vien iš geriausiųjų kaimynų pavyzdžių.

E. G. Kuršių prekyba kartais virsdavo nelabai gražiu bendravimu – plėšikavimu ir piratavimu. Kas galingesnis, to ir teisybė. Skandinavų vikingai užduodavo tokio bendravimo toną, nuo jų ir kuršiai stengdavosi neatsilikti. Kuršių galybė akivaizdi iš jų naudotos ginkluotės, sukauptų turtų. Bekylančią kuršių galią vėliau ėmė riboti sparčiai besivystantys vakarų Europos kraštų, ypač vokiečių, miestai.

G. P. Vokiečių antplūdis į kaimynines teritorijas labai apribojo kuršius ir nuo to prasidėjo jų ekonominis bei kultūrinis nuosmukis.

E. G. Iki vokiečių ordinų pasirodymo kuršių galybė didėjo, o po to prasidėjo nykimas. Kuršiai dažniau pralaimėdavo labiau organizuotiems vokiečių riterių ,,misionieriams“, be to, vokiečiai juos priveikdavo ir apgaule, nerealiais pažadais. Išstūmė kuršius iš jų galios centrų, išpjovė – iš esmės gentis buvo pavergta arba iššudyta. Dalis pasitraukė į Žemaitiją. Vėlyvesnis atsiradusių dykrų apgyvendinimas vyko iš Žemaitijos pusės, plėtėsi jos žemės į šiaurę, o tenykščiai dabartiniai žemaičiai yra kuršių ir tuometinių žemaičių mišinys, asimiliacinis darinys su išryškėjusia žemaičių persvara.

Ne vikingai, bet vokiečiai buvo aršesni kuršių smukdytojai...

G. P. Vikingai iki vokiečių pasirodymo jau buvo nusilpę, nebe tokie aktyvūs, netgi kuršiai dažniau ėmė brautis į jų žemes. Kuršiams lemtinga buvo jūra. Dėl jūros artumo jie iškilo, išsiskyrė iš kitų genčių, dėl jūra atplaukiančių vokiečių iš esmės pirmieji tarp baltų patyrė jų atakas. Paribys visada yra didžiausių priešiškų jėgų veikiamas.

Kuo iš materialinės kultūros įsimintini kuršiai?

E. G. Iš pradžių manėme į parodą neįtraukti prokuršių, bet dabar džiaugiamės, kad ir jų radiniai eksponuojami. Rodome kelis prokuršių kapus iš Lietuvos ir Latvijos. Pavyzdžiui, įsidėmėtinas kario kapas iš Jogučių kapinyno, senesnių tyrinėjimų kapai iš Kurmaičių. Ką jie rodo? Rodo tam tikras įkapes, kurios vėliau vėl ir vėl surandamos kituose kapinynuose ir yra iš esmės analogiškos. Laikas jau kitas, bet etninės grupės – genties tęstinumas aiškiai pastebimas. Kapuose su akmenų vainikais, kaip ir kitų genčių palaidojimuose, nestebintų ietis, bet kuršių protėviams įdėdavo ir dalgį, ir galąstuvą, ir žąslus. Randamas ir importas iš Romos imperijos – monetos, tai gintaro kelio liudijimas pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais. Baltų gentys su Romos imperija tada daugiausia prekiavo gintaru, o iš ten atsiveždavo spalvotųjų metalų – žalvario, sidabro, aukso. Štai čia matome įspūdingą sidabrinę (net paauksuotą) diržo sagtį. Išskirtinė elitinė vyro aprangos dalis.

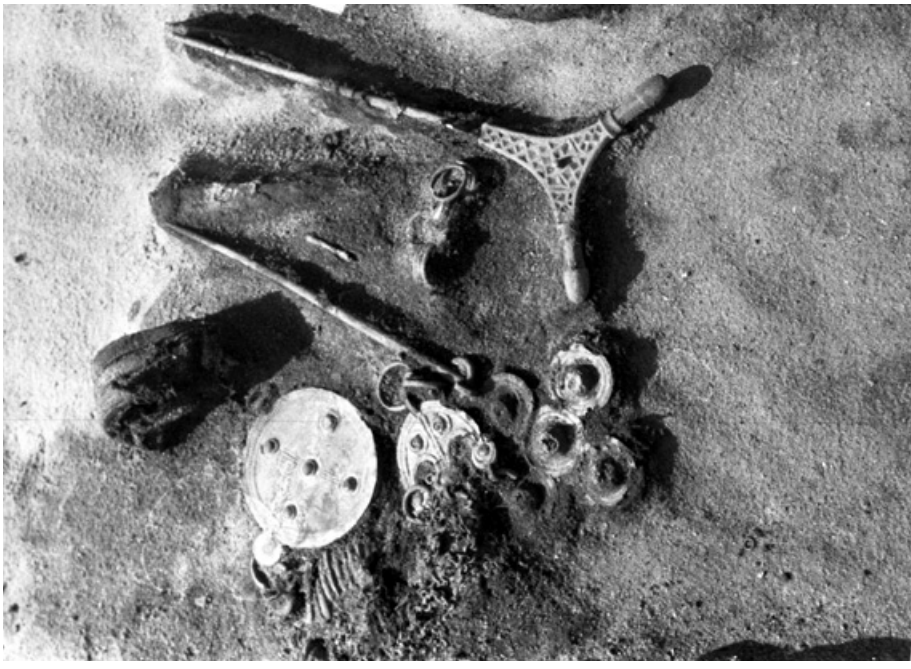
Sidabras buvo gaunamas tik kaip importinė prekė?

G. G. Tiek sidabras, tiek žalvaris kaip žaliava buvo gaunamas tik importo būdu. Tiesa, ir kai kurie metaliniai dirbiniai buvo importuojami (anoji sagtis irgi ne vietoje gaminta).

Kiek baltams ir kuršiams buvo būdingas įvairių gyvenimo sričių reikmenų dėjimas į kapą ir su tuo susiję vaizdiniai apie pomirtinį pasaulį? Iš to ir kai kurie genties savasties bruožai išryškėja? Kiek anas, va, dalgelis gali papasakoti apie kuršius?

Kuršio kario šalmas. XIII a. Sarajų kapinynas, 36 kapas, Latvija.
Roberto Kaninio nuotrauka. Latvijos nacionalinis istorijos muziejus.

Kuršės kapo įkapės. VIII a. Palangos kapinynas, 34 a kapas.
Adolfo Tautavičiaus nuotrauka. Lietuvos nacionalinis muziejus.

E. G. Ikikrikščioniškais laikais laidojant žmogų kitam gyvenimui jis būdavo išpuošiamas gražiausiais rūbais, kurių nebematom, ir papuošalais, kurie yra išlikę. Jis būdavo aprūpinamas viskuo, ko prireiks kitame pasaulyje, dedamos papildomos įkapės. Tarkim, kiekvienas kuršis turėjo segę rūbams susisegti, apyrankes ant rankų, beveik nebuvo vyrų, kurie būtų buvę laidojami be ginklų. Iš papildomų įkapių, – galąstuvas, miniatiūriniai puodeliai. Keramika

kapuose galbūt sietina su tais amžiais, kai mirusieji buvo deginami, laidoti pilkapiuose, pelenus supylus į urnas. Kuršių keramika simbolinė, mažesnė, bet galbūt išlaikė vaizdinių apie aną pasaulį tęstinumą.

Juk kuršių kapinynuose randama ir kitų miniatiūrinių daiktų. Kokiu amžiumi jie datuotini ir ką galėtų simbolizuoti?

E. G. Ankstyvieji kuršiai ir prokuršiai jau turėjo miniatiūrinius puodelius. Pirmiausia ir sumažėjo jų puodeliai, o paskui į kapus jau dedami ir kiti miniatiūriniai dirbiniai. Manoma, kad tai skandinavų vikingų kultūrinė įtaka. Vis dėlto miniatiūriniai dirbiniai tarp baltų būdingi tik kuršiams. Visos baltų gentys laidojo su įkapėmis, bet kuršių kapuose šalia „normalių" papildomų įkapių atsiranda dirbinių miniatiūros, kurios, be abejo, turi apeiginę, o ne buitinę utilitarinę paskirtį ir prasmingos tik anapusiniame pasaulyje.

O ta apeiginė pusė kokia – aukojimo, permaldavimo, dėkojimo dievams, „transporto priemonės", rekvizito?

E. G. Mes, archeologai muziejininkai, su dievais mažiau kalbam ir nelabai žinome, kam, kada ir kaip buvo dėkojama ar aukojama. Manau, kad visos kape esančios įkapės yra skirtos mirusiajam aname pasaulyje toliau gyvuoti ir veikti kaip asmeniui, bendrauti su dievais. Pavyzdžiui, kaip traktuoti vyriškame kape randamą moterišką įkapę? Tai turbūt mylimos ir, matyt, mylinčios moters dovana mirusiajam. Šiaip kapuose daugiausia aptinkama miniatiūrinių darbo įrankių – dalgelių, kirvelių, pjautuvėlių, kapliukų, mažų juostų vijimo įrankėlių. Bet kuršiai į kapus nedėdavo miniatiūrinių ginklų. Matyt, ir aname pasaulyje reikalingas tikras ginklas. Šiaip visi vyrai kuršiai buvo ganėtinai gerai apsiginklavę į kelionę Anapilin (kalavijai, ietys, kovos peiliai, kirviai).

Ką manytumėte apie sakymus, kad miniatiūrinių dirbinių dėjimas į kapus susijęs su kuršių racionalumu, taupumu ar net šykštumu, bandymu išsiversti su mažesniu žaliavų kiekiu, nes taip esą ir funkcija atlikta, ir medžiagos nepaleidžiamos vėjais?..

E. G. Gali būti ir tokia nuomonė, gal joje ir yra dalis tiesos – kuršių nebepaklausim... Bet man labiau atrodo, kad aname gyvenime daugiau reikšmės turėjo tikėjimai, apeigos ir ritualai. Matyt, ir anų laikų žmogui daikto dalis ar

Negarbos piliakalnis (Kretingos r.). Kęstučio Stoškaus nuotrauka. Lietuvos nacionalinis muziejus.

jo sumažinimas (lot. *pars pro toto*) kape buvo suvokiama kaip idėjos realizavimas tokia forma. Idėja, išreiškiama apeigomis ir tikėjimais, buvo svarbesnė už taupumą ar šykštumą. Tokie turtingi ir taip gausiai „prikrauti“ kuršių kapai, kad nesinori tikėti jų bandymais sutaupyti žaliavų ar brangių medžiagų, juolab kad aptinkama ir nemaža brangių moteriškų sidabrinių dirbinių. Kitos baltų gentys turėjo kuklesnius resursus, bet vis tiek į kapus dėjo natūralaus dydžio dirbinius. Miniatiūros – išskirtinė kuršių įkapė.

G. G. Jei audimo įrankėlių komplektėlio nebūtų rasta miniatiūriniu pavidalu, tai jų išvis neturėtume ir nieko negalėtume apie tai samprotauti. Juk iš šios srities turime tik keletą originalių plokštelių, tai itin retai randamų įrankių detalės.

Viena iš įdomiausių radinių grupių – amuletai. Kokie jie, kam skirti ir kokio laikotarpio kuršių kapuose randami?

E. G. Tai, ko nesuprantame ir ko dažnai negalime paaiškinti, vadiname amuletais, apeiginiais dirbiniais, susijusiais su apeiginiais veiksmais etc.

Būtent kuršių kapuose (ypač Palangos kapinyne jų itin daug) randame gintarinius amuletus. Jie kelia susidomėjimą kaip genties savasties pasireiškimas. Karolis – amuletas.

G. G. Matome, kad kiekviename kapo kampe yra po vieną ar keletą karolėlių. Kitur matome tik vyrui būdingą amuletą – gintarines šakutes, o va šis apskritas gintarinis diskas yra moteriškas amuletas.

E. G. Kuršiški amuletai, aptinkami kapuose, netgi pagal formą skiriasi, kurie yra vyrų, o kurie – moterų. Apskritos gintaro plokštelės randamos padėtos po moters galva (arba virš jos – gal po galvos apdangalu ar įsuktos į plaukus). Liaudies medicinoje žinomos gydomosios gintaro savybės, gal ir gintarinės plokštelės turėjo gydomąją, taigi ir maginę paskirtį. O vyrų kapuose tipiškas vyriškas amuletas – gintarinės šukutės – buvo dedamas prie juosmens, kabinamas, matyt, prie diržo. Vėliau jas pakeitė žalvarinės šukutės. Gintaro karolius suvokiame ne kaip papuošalus, o kaip amuletus (juos randam ir prie segės, antkaklės, netgi prie ietigalio; šiame kape jų turime net keletą), kaip išskirtinę prasmę turinčius apeiginius dirbinius.

O dėl jų padėties kapuose ar ryškėja dėsningumų? Kokios tai teikia informacijos?

E. G. Gintaro plokštelės, kaip sakiau, moteriai dedamos po galva, o šukutės vyrui – prie diržo, prie juosmens. O kiti randami prie segės, antkaklės, prie ieties – kai tvirtinimo virvutės ar siūliuko nebėra, tai tik apytiksliai galime numatyti jų vietą prie dirbinio. Gal ir prie kepurės buvo pririšama? Pagal radimo vietą sunkoka ką nors tiksliau nustatyti.

Ką galima pasakyti apie kuršių aprangą remiantis kasinėjimų duomenimis? Iš latvių pavyzdžių kiek daugiau galime kalbėti apie įvaldytą tekstilės amatą?

E. G. Nedaug archeologai gali pasakyti apie aprangą, audinius, nes išlikę tik labai mažos drabužių skiautelės,

Apeiginis gintarinis samtelis iš kuršio vyro kapo. VII a. Lazdininkai (Kretingos r.). Gyčio Grižo nuotrauka. Kretingos muziejus.

kurias užkonservuoja metalai – žalvaris arba sidabras. Vilnonio audinio skiautelių lieka prie smeigtukų, apyrankių, segių, todėl apie kuršių aprangą iš tekstilės liekanų nedaug galėtume pasakyti. Bet galime ją rekonstruoti pagal atitinkamus papuošalus – kur ir kaip jie buvo atrasti kapuose. Žmonės nuogi nevaikščiojo, ir net pagal mažą išlikusį fragmentą aišku, kuo jie būdavo apsirengę. Kuršių audiniai buvo gana gražūs ir net puošnūs. Buvo audžiama vertikaliomis staklėmis – keturnyčiu. Audinys ne paprastas – raštuotas rombeliais ar išilgadryžis. Pasižiūrėję į kuršių papuošalus ir jų didumą, moterų kapuose randamus tiesiog milžiniškus smeigtukus galime įsivaizduoti, kokie sunkūs buvo jų rūbai, kad reikėjo susegti tokiu puošniu ir masyviu smeigtuku. Latviai turtingesni išlikusios kuršių tekstilės, tam daug įtakos turi ir dirvožemis, ir metalų, ypač spalvotųjų, elementai drabužio puošyboje, nes jie padeda užkonservuoti tekstilę.

Šalmai – unikalūs radiniai?

G. G. Parodoje rodome tik vieną šalmą iš Latvijos. Šalmai padaryti iš geležies, geležinės skardos. Lietuviško šalmo negavome…

Mažeikių krašto muziejaus direktorė Adelė Cholodinskienė sakė, kad nelabai ir prašyta buvo…

E. G. Priešingai, labai nekolegiškai pasielgė mažeikiečiai – bendroje parodoje, kurioje reprezentuojame visa, ką vertingiausio turim apie kuršius, negalėjome parodyti vienintelio Lietuvoje išlikusio kuršių šalmo. Pagailėjo jo mūsų parodai, nors sukiužęs jis ne daugiau nei atvežtasis latviškasis šalmas. Daug kas archeologijoj būna labiau sunykę, bet restauravus galima rodyti visuomenei.

Šalmas – labai retas radinys archeologijoje. Rodom du kuršių ginkluotės stendus. Beveik kiekviename šios genties kario kape matom kalaviją, nors apskritai kalavijas –

nedažnas archeologų radinys. Todėl tiek daug kalavijų kuršių kapuose rodo itin aukštą palaidotų kuršių karių statusą ir apskritai jų materialinės kultūros lygį. Iš kitų baltų genčių panašioje parodoje nebūtų beveik nė vieno kalavijo – būtų tik jų ginkluotėse dominavusios ietys bei kovos peiliai. O kuršių genties išskirtinumas tas, kad jų kario kape yra kalavijas. Ką kalbėti apie tai, kad kiekviename kuršio kape būtinai yra ir ietis. Kuršių ginkluotę dar sudarė plačiaašmeniai vėduokliniai kovos kirviai – jie irgi unikalūs, būdingi tik kuršiams. Lietuvoje išvis rasti tik keli kovos šalmai, bet kuršiškas – tik vienas (iš Pavirvytės Gudų kapinyno). Jei šalmas būtų buvęs įprastas karių atributas, rastume jų daug (ar bent skardos liekanų), bet to nėra, reiškia, tai išskirtinė genties didžiūnų galvos apsaugos priemonė, turėjusi, matyt, ir visuomeninės hierarchijos funkcijų.

Ar kuršių kalavijai – jų pačių dirbinys, ar prekė, atsivežta iš kitur?

E. G. Galime tvirtinti, kad kuršių kalavijai – pačios genties pasigaminti ginklai. Tarkim, vienašmeniai kalavijai, vadinamosios anteninės rankenos, taip pat dviašmeniai kalavijai su kelių dalių profiliuotomis rankenų buoželėmis būdingi tik kuršiams. Kiti kalavijai būdingi platesniam arealui ir skandinavams, ir Vakarų Europai. Dažnai geležtės buvo kalamos savam krašte, o, tarkim, puošnios žalvarinės kalavijų buoželės buvo importuojamos.

O žaliavos ruošinių dirbtuvės ar ginklų kalyklos pėdsakų kuršių žemėse neaptikta?

E. G. Ginklų kalyklos nerasta; reikia turėti omenyje, kad spalvotieji metalai buvo atvežtiniai ir buvo prekybos objektas, o geležis buvo gaunama iš vietinės pelkių ir balų rūdos, todėl visi geležiniai dirbiniai buvo pagaminti vietoje, savomis jėgomis ir pagal pačių susikurtas technologijas. Beveik prie kiekvieno stambesnio piliakalnio gyvenvietėse randamos geležies apdirbimo priemonės – lydymo krosnelės, medžio anglis ir kt. Žodžiu, buvo daug mažų centrų geležies rūdai lydyti ir ginklams gamintis.

Kokia buvo kuršių piliakalnių struktūra, kas juose randama?

G. P. Piliakalniai paplitę ir didesnėse teritorijose, bet Lietuvoje jie išskirtini tuo, kad palyginti labai tankiai išsidėstę. Buvo įvairių piliakalnių – vieni dėl strateginių sumetimų didesnės svarbos, kiti – mažesnės. Vienas iš garsiausių kuršių piliakalnių – Apuolė (Skuodo r.), nes yra anksčiausiai į istorinius šaltinius papuolusi gyvenvietė dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Didelės apimties tyrinėjimai jame buvo atliekami tarpukariu. Kiti svarbūs kuršių paminklai – Senosios Įpilties, Imbarės (Kretingos r.) piliakalniai ir senkapiai.

G. G. Vytautui Daugudžiui vadovaujant Imbarėje buvo ištirtas ne tik piliakalnis, bet ir apačioje buvusi gyvenvietė, taip pat alkvietė. Nedaug mūsų archeologinių paminklų tyrinėta tokiu kompleksiniu būdu – tik Imbarė ir Palanga.

G. P. Piliakalniai nėra taip gausiai tyrinėjami kaip kapinynai, nes tai sudėtingas ir ilgiau užtrunkantis procesas.

G. G. Be to, ir radiniai piliakalniuose – ne su konkrečiu tikslu padėti, bet „pamesti“. Pavyzdžiui, Imbarėje buvo aptiktas sudegęs grūdų svirnas… Šiaip lyginant piliakalnius aišku, kad svarbu buvo ir jų dydis – kuo didesnis, kuo aukštesni jo pylimai, tuo svarbesnis centras ten buvo.

G. P. Kuo vėlesni piliakalniai, tuo santykinai galingesni buvo įrengiami įtvirtinimai: platintos aikštelės, didesni įtvirtinimai, statesni šlaitai. Matyti, kad buvo didesnis suinteresuotumas juos įtvirtinti, saugoti, reiškia, jie tada kuršiams tikrai buvo svarbūs – tai buvo jų gynybos pagrindas.

G. G. Daugiausia medžiagos surinkta per tarpukariu generolo Vlado Nagevičiaus organizuotą Apuolės ir Senosios Įpilties piliakalnių tyrinėjimą. Būta daug ir išskirtinių atradimų – vartai, tunelis, medžio konstrukcijos, namų kampai, šuliniai…

Kurios apskritai kuršių archeologinių paminklų radimvietės laikytinos gausiausiomis, vertingiausiomis?

G. G. Vienas iš anksčiausiai kasinėtų kapinynų – tarp Klaipėdos ir Palangos esantys Aukštkiemiai (radiniai iškasti XX a. pradžioje). Medžiaga dabar yra Berlyne, anksčiau ji buvo saugoma Prūsijos muziejuje Karaliaučiuje, bet per Antrąjį pasaulinį karą vokiečiai ją išsigabeno į sostinę (tik prieš kokius penkiolika metų medžiaga Berlyne buvo identifikuota).

G. P. Kai Klaipėdos kraštas buvo dar vokiškas, vokiečiai plačiai tyrinėjo kuršių objektus bei vežėsi juos į Karaliaučiaus muziejų. Daug medžiagos neišliko, nes miestas (ir muziejus) buvo smarkiai subombarduotas. Medžiaga iškasta, bet ir prarasta jos labai daug.

G. G. Iš tarpukario V. Nagevičiaus tyrinėjimų dar minėtini Kirminų kalnas ir Pryšmančiai, kuriuos vėliau tyrinėjo ir Pranas bei Regina Kulikauskai, ir Valdemaras Šimėnas. Kitas svarbus ir, žinoma, vienas iš išskirtinių kapinynų – Adolfo Tautavičiaus 1961–1962 metais kasinėti Palangos senkapiai. Labai turtingas ir didelis P. Kulikausko kasinėtas Laivių (Kretingos r.) kapinynas. Pastaruoju metu daug vertingos medžiagos aptikta Genčų kapinyne – jam paskyrėm visą didelę vitriną (medžiaga nuo II iki XII a.). Visas tūkstantmetis viename kapinyne, jame galim parodyti visą kuršių retrospektyvą. Pavyzdžiui, Palangos kapinyno medžiaga – tik nuo VIII iki XIII a. Tiesa, Palangoje buvo rastas ir ankstyvesnis kapinynas, tačiau kiek kitoje vietoje.

Nuo Palangos judant į žemyninę sritį tęsiasi vertingų kapinynų juosta – Lazdininkai, Senoji Įpiltis, Imbarė, Reketė, Laiviai (Kretingos r.), Gintališkė, Užpelkiai (Plungės r.) ir kt.

E. G. Išties labai daug medžiagos deponavome iš Kretingos muziejaus. Šio muziejaus fondai (po Lietuvos nacionalinio muziejaus) kuršių archeologijos turtingiausi.

Įdomu, kas lemia, kad nuo Kretingos ir Plungės rajonų ribų toliau į šiaurę Skuodo link ir į šiaurės rytus Mažeikių link radimviečių mažėja. Ar ten kapinynai menkiau iššvalgyti, ar trūksta specialistų, kurie ten ruoštų ekspedicijas, ar trūksta lėšų ir suprovincialėjusių savivaldybių prastai išlaikomų muziejų, paminklosaugos institucijų dėmesio?

G. G. Manau, minėtose vietose tiesiog mažiau planinių tyrimų, kasinėjimų, nors atsitiktinių radinių ten irgi nemažai aptinkama. Pavyzdžiui, vertingas ir gana nemažas Klaišių (Skuodo r.) kapinynas. Yra ten ir daugiau perspektyvių kapinynų, beje, apskritai iš kapinynų struktūros matyti, kad Lietuvoje beveik nebuvo vietų, kur įvairiais amžiais nebūtų gyvenę žmonės. Buvo tik tarpgentinės dykros, tuštumos tarp genčių žemių, ten paminklų mažiau.

Kita vertus, dažnai pakalbama apie tai, kur vis dėlto dingo kuršiai? Vieni sulatvėjo, kiti sužemaitėjo? Ir „tiek žinių“? Ar galėjo taip greitai tokia stipri ir savita gentis asimiliuotis, susilieti su kaimynais, prarasti savo kalbą ir iš esmės... išgaruoti? Ar tai lėmė vokiečių ordinų kolonijinė politika, ar labiau kultūrinės, pasaulėžiūrinės priežastys?

E. G. Gentis iki paskutinio žmogaus neišnyko, bet išties dauguma palaipsniui asimiliavosi su žemaičiais ir latviais. Pietų kuršių etnosas susiliejo su žemaičiais – tiek, kiek buvo išlikęs gyvas per daugybę kovų, ypač su vokiečiais. Vadinamieji šiaurės vakarų žemaičiai tikrai turi neabejotiną kuršių genties pagrindą. Žemaičių kaip autochtonų ten niekada nebuvo, nors dabar tas kraštas suvokiamas kaip integrali Žemaitijos dalis. Ir jų kalba, ir gyvenimo būdas, ir papročiai susiję su kultūriniu kuršių paveldu.

Ką galėtume pasakyti apie kuršių laivybą ir, siauriau, apie jų taktiką ir naudotas priemones jūros mūšiuose?

G. G. Apie tai daugiau galėtų papasakoti dr. Arnis Radinis... Iš laivybos parodoje rodome tik laivo kniedes, rastas Palangos Birutės kalno papėdės gyvenvietėje. Paradoksalu, kad apie kuršių vikingus kaip jūreivius materialių dirbinių kalba nieko negalime pasakyti. Tiesa, dar turime jų žvejybos pasvarus – specialiai nukapotus akmenis tinklams gramzdinti.

E. G. Ir galim iš savęs pasišaipyti, kad lygiai tokie patys pasvarai buvo rasti ir Šventosios akmens amžiaus gyvenvietėje. Ir net dabar kartais tokius pasvarus galima atrasti besimėtančius pajūryje. Jie tokie daugybę amžių buvo naudojami žvejybai iki XIX a., datuotini pagal tai, kokio laikotarpio kultūriniame sluoksnyje randami...

G. G. Dar turime svarstyklėles su dėžute – tai, aišku, buvusi prekybininko keliautojo nuosavybė. Į dėžutę jis susidėdavo savo svarelius, o svarstyklėlės buvo sulankstomos ir tik tokios, kad tilptų į dėžutę. Daug tokių svarstyklių neturime – jos kiek dažniau randamos tik kuršių prekybininkų kapuose.

Kas buvo būdinga jūriniam kuršių vikingavimui?

E. G. Pirmieji kuršių vikingavimo impulsai buvo gauti iš skandinavų. Kita vertus, Baltijos jūra nuolat zujo laivai, todėl buvo iš ko mokytis laivybos ir karybos meno.

G. G. Pro kuršių žemes jūra buvo nutįsusi tarsi laivų „autostrada“. Patyrusiems jūrininkams kuršiams iki Gotlando ir atgal nuplaukti buvo vieni juokai. Ir nuo skandinavų kuršiai nė kiek neatsiliko. Dažnai vis labiau tobulėdami mokiniai pranoksta mokytojus.

E. G. Iš Genčų kapinyno plano matyti, kad greta ankstyvųjų kapų su akmenų vainikais ir griautiniais kapais už nedidelio netyrinėto tarpo yra vėlyvesnio tarpsnio (VI–IX a.) kuršių griautinių kapų teritorija, o toliau ruda spalva – degintiniai kapai. Genčų kapinyne laidota tūkstantį metų, ir visa kuršių laidosena bei ją lėmusios pasaulėžiūros kitimai – prieš mūsų akis.

Kuo įsidėmėtini ir išskirtiniai kuršių papuošalai?

E. G. Didumu, puošnumu ir prabangumu. Vis akcentuojam, kad kuršiai – turtingi ir prabangūs, tai būtent jų papuošalai ir įrodo. Jie yra ypač dideli – visos gentys puošėsi ir gražiai, ir išraiškingai, ir apskritai mūsų baltiškoji ornamentika pasižymi subtilumu, bet kitų genčių papuošalus kuršiai nustelbia masyvumu. Parodoje iš kiekvieno kapo įkapių, kurios sudėtos ant stiklo, matyti, kaip žmonės buvo laidoti – kelios apyrankės ant vienos rankos, kelios ant kitos (komponuodami parodą specialiai pabrėžėme, kad lankytojams būtų aiškiau). Išskyrėme kelis stendus, kuriuose parodėme tipiškiausius, kuršiams būdingiausius papuošalus: moteriškus smeigtukus ir vyriškas seges. Smeigtukais segėsi visų genčių moterys (vyrai – ne), bet tokiais ypatingai dideliais, puošniais, gražiais, žalvariniais, dažnai dar dengtais sidabro arba alavo plokštelėmis, su mėlyno stiklo akutėmis segėsi tik kuršės. Be galo turtingi ir prašmatnūs kuršių moterų smeigtukai! O kokios puikios vyrų lankinės aguoninės segės! Aguoninės, nes jų galai primena suplotos aguonos galvutę (Beje, archeologų terminai susiję su asocijacijomis, kurias sukelia radiniai; mūsų archeologinė terminija daugiausia yra versta ir perimta iš vokiečių tradicijos ir kalbos.) Kokie drabužiai, apsiaustai jais buvo susegti! Lengvesniam rūbui susegti buvo naudojamos menkesnės segelės, kartais ir nelabai ypatingos, paprastutės. Puošėsi moterys ir įvijinėmis apyrankėmis, kurios turėjo ir kitą paskirtį – prilaikė rankovę, su ja patogiau krenta audinys. Antkaklės – tik puošybinis dirbinys, jos būdingos visoms gentims.

Kokias funkcijas atliko paslaptingosios moterų įvijos? Aišku, kad ne puošeiviškas...

E. G. Prie jų prieikime iš tolėliau. Kalbėjome apie griautinius kapus, kuriuose mirusieji rodomi taip, kaip gulėjo. Bet... štai vitrinos, skirtos ne kapams, jose atskirai rodomi ritualiniai kultiniai daiktai. Eksponuojame papuošalus ir sulaužytus kirvius, peilius, dalgius, kuriuos sugadino ne ugnis, bet specialiai sulaužė žmonės. Rodome geriamuosius ragus, kurie buvo įdedami į kapą kiekvienam kuršiui, dažniausiai galvos gale, kartais jų būna du. Jie atspindi ritualus, apeigas, akivaizdu, kad buvo atliekamos tam tikros apeigos.

Gretimame stendelyje rodome dirbinių miniatiūras, apie kurias jau kalbėjome. Miniatiūriniai puodeliai aptinkami kapuose nuo prokuršių, jų vis mažėjo, kol XI a. ta tradicija baigėsi. Visos kitos miniatiūrinės įkapės aptinkamos iki XII–XIII a., žinoma, jos keitėsi, transformavosi,

bet tradicija dar išliko. Čia – maži kirveliai, kapliukai, juostų vyjimo įrankėliai, dalgeliai, toliau – pentinai ir žąslai, kurie dedami į kapą greta tikrų, natūralaus dydžio žąslų.

Dar kitoje vitrinoje – mūsų jau aptarti amuletai (karoliai, kurių kape yra po vieną arba du, gintarinės plokštelės moterų kapuose, vyrų – šukutės, tolėliau – žalvarinės šukutės). Štai apskritas amuletas, žalvarinis, dengtas sidabro plokštele, su mėlyno stiklo akutėmis, puoštas kryžma. Manoma, kad šis amuletas galbūt buvo skirtas vaisingumui skatinti – randamas prie juosmens tik turtingų moterų kapuose.

Iš gintarinių apeiginių papuošalų dar būtina atkreipti dėmesį į gintarinį apeiginį samtelį, rastą Lazdininkuose (jį pasiskolinome iš Kretingos muziejaus ekspozicijos, kad daugiau žmonių juo galėtų pasidžiaugti). Tai vienas iš pačių gražiausių ir brangiausių mūsų parodos eksponatų.

Ir štai – įvijos. Galima pastebėti, kad ne viename kape ne ant vienos antkaklės yra užvyniota įvijų – tokių įvijinių žiedų, kurie galbūt yra tiesiog žiedai. Esu girdėjusi nuomonę, kad turtinga moteris esą daug žiedų turėjo, likusius užmovė ant antkaklės, dar ir ant segės. Man taip neatrodo! Akivaizdu, kad jos turėjo kitą – būtent sakralinę paskirtį. Nenorėčiau šnekėti apie įvijos arba spiralės prasmes, kurios reikštų amžinumo, atsikūrimo, spiralinio judėjimo vis grįžtant ir vėl kopiant dar aukščiau idėjas. Spiralių arba įvijų dėjimas į kapą tai rodo. Ne vienoje įvijoje matyti viduje įkišti pagaliukai. Ir tai užfiksuota tik keliuose kapinynuose, atskiruose kapuose. Ir kai tas įvijas imi pastebėti… Pavyzdžiui, viena įvija buvo įdėta į moters delną – tai nėra įvijinis žiedas ant piršto. Net ir griaučiai, net ir dideli kaulai neišlieka, bet jei žiedas buvo uždėtas ant piršto, tai mes ir matom, kad taip buvo. Jei žiedas buvo įspraustas į delną, tai tas jo padėjimas yra kitoks. Kartais įvijos būna apdėtos apie mirusįjį lyg apsauginė juosta – kaip kažkada akmenys senuosiuose prokuršių kapuose, – vėl kita prasmė. Įvija ant medinio pagaliuko, išlikusi prie geriamojo rago, rodo kitokią jos paskirtį. Įvija ant medinio pagaliuko degintiniame kape, kuriame viskas sudegę, net dalis papuošalų, ir iš žmogaus likę tik pelenai, rodo, kad ji buvo įdėta po žmogaus sudeginimo ir kad tas veiksmas buvo susijęs su apeiginiais tikslais.

Kaip apibendrintai nusakytumėte kuršius XI a., kai Lietuva kaip susiformavusi žemė ar gentinis darinys pirmąkart buvo pavadinta dabar mums įprastu vardu?

X–XII amžiais vyko kuršių tikėjimų ir, matyt, atitinkamai jų apeigų, virsmas, – ir iš laidosenos tai pastebime. VIII a. prūsai ėmė deginti savo mirusiuosius. Mirusiųjų deginimo paprotys ėmė plisti vis tolyn ir VIII a. pabaigoje pasiekė kuršių žemes – jie taip pat ėmė deginti mirusiuosius. Parodoje matome ankstyviausią degintinį kapą iš Laivių kapinyno. Papuošalai būdingi dar ankstyvesniam laikotarpiui, bet kapas jau degintinis. Kaip ir dažna naujovė, tai buvo prestižo, garbės, prabangos dalykas, ir toks veiksmas net nekelia nuostabos, nes tai – turtingos moters kapas.

IX a. mirusiųjų deginimas išplito tiek, kad apie pusė kapų dar liko griautiniai, o kita dalis jau buvo degintiniai. O XI a. jau visiškai įsigalėjo deginimas. Tūkstantmečio senumo kultų, tikėjimų, apeigų virsmai… Manau, kad degintiniai kapai gali atskleisti dar daugiau apeigų, papročių ir kt., nors kai kas juose ir susilydę, sulaužyta, nebesuvokiama. Pagal kapo duobės formą ir įkapių padėjimą, išskiriamos net penkios degintinių kapų rūšys. Ankstyviausi tokie pat kaip ir griautiniai, ir įkapės taip pat sudėtos, bet žmogus juose jau sudegintas – likusi tik pelenų krūvelė. Mirusysis degintas išpuoštas, ir jo dirbiniai susilydę, bet dar papildomai dedamos ir nedegintos įkapės. Įdomūs kapai, kuriuose dirbiniai yra ne ugnies apeigų metu sunaikinti, bet aiškiai sąmoningai žmonių sulaužyti. Matome sukapotas antkaklių dalis, apyrankes, sulankstytus kirvius ir kalavijus, ir tas niokojimas buvo sąmoninga ritualinė apeiga. Žmogus sudegintas – turėjo sunykti ir jo papuošalai. Ir tame, matyt, nebuvo jokio racionalumo, tik dar daugiau ritualinio veiksmo – matyt, tai buvo privalu padaryti, nes kilo iš tikėjimo. Žinoma, kai kas lieka neatskleista, daug kas aiškės analizuojant kapų skirtumus, nes jie teikia netikėtų hipotezių ir versijų. Dideli grupiniai degintiniai kapai, matyt, atsiradę po didelių antpuolių ir nelaimių, net sunku suskaičiuoti, kiek juose sudeginta mirusiųjų, – kartais jie pabiri ir be įkapių, tad be specialių osteologinių tyrimų sunku ką nors nustatyti. Urnose laidota nedažnai, rodom laidojimui skirtą urną iš Kretingos muziejaus.

Curonians – Baltic Vikings: Blue Glass Eyes in Burial Places

After the joint archaeological exhibition Curionians – Baltic Vikings between the Lithuanian National Museum and the Latvian National Historical Museum, Juozas ŠORYS talks to the Head of the Archaeology Department of the Lithuanian National Museum, Eglė GRICIUVIENĖ and her colleagues Gytis GRIŽAS and Gediminas PETRAUSKAS.

They discuss the territory inhabited by the pre-Curonian tribe, their material culture, lifestyle, and make hypotheses about the possible development of their customs and believes.

In the 10th – 11th centuries, when Lithuania's name as one of the Baltic tribes or lands was mentioned for the first time, Curonians had already developed a rich material culture, a system of numerous mounds and other defensive structures. Curonians were the first of all Baltic tribes to have made commercial contacts with the Roman Empire. They traded amber and imported non-ferrous metals and goods made of them.

Curonian prosperity was destroyed by the onset of invasions by German Orders. The tribe gradually diminished and assimilated with Latvians and Samogitians. It is believed that the cultural substratum of contemporary Northern Samogitians comes from the Curonian tribe.

Bambizo reikšmių beieškant

Virginijus SAVUKYNAS

Straipsnio objektas – žodžio bambizas *semantinio lauko aprašymas istoriniame bei kultūriniame kontekste. Tikslas – parodyti koherentišką prasminį lauką, kuris formavo reformato įvaizdį žodinėje (liaudies) tradicijoje. Straipsnyje naudojamas metodas priklauso kultūros semiotikos sričiai, kai, remiantis įvairiais prieinamais dokumentais, aprašomas objekto semantinis branduolys. Išvados straipsnio pabaigoje.*

Prasminiai žodžiai: bambizas, Lietuvos reformatai, stereotipai, kultūros semiotika

Šiuo straipsniu tęsiu Lietuvos reformatų reikšmių nagrinėjimus. Viename iš ankstesnių straipsnių (Kodėl bambizai stori ir pagonys. Iš: *Kultūros barai,* 2008, Nr. 7-8, p. 53-58.) esu aiškinęsis, kodėl žodis *bambizas* gali būti taikomas tiek reformatams, tiek vaikams. Katalikiškoje visuomenėje išpažintis ir komunija jau rodo, kad esi pilnateisis šios bendruomenės narys. Taip tampama suaugusiuoju. Čia reikia prisiminti, kad nekrikštytas vaikas vadinamas „žyduku“: kadangi žydai nesikrikštija, tai jie panašūs į nekrikštytus kūdikius. Kadangi reformatai neina išpažinties, tai jie panašūs į vaikus.

Mūsų metodas – į žodžius žiūrėti ne tik kaip žiūri lingvistas, kuriam svarbi paties žodžio istorija. Mums svarbu žodžio kultūrinės konotacijos skirtingais istoriniais laikais. Tad norėdami jas rekonstruoti privalome pasiremti pačiais įvairiausiais šaltiniais: tik taip galėsime suprasti, ką reiškė žodis *bambizas* XIX amžiuje, tik taip praskleisime paslapties šydą, kurį užmetė ant šio žodžio negailestingas laikas. Tokiu būdu atsiremiame į kultūros semiotiką, kurią plėtojo Jurijus Lotmanas.

Kas yra bambizas?

„Buvo kartą toks atsitikimas. Važiavo kartą katalikas su bumbizu į Žemaitiją. Atvykę pas vieną ūkininką pasiprašė nakvynės. Ūkininkas paklausė, kas jie tokie ir iš kur jie atvyko. Katalikas pasakė, kad jie keliauja dviese: jis ir bumbizas. Ūkininkas jam sako: ‘Tu užeik, o bumbizą pririšk lauke’. Ūkininkas pamanė, kad bumbizas yra arklys“.[1]

Šis anekdotinis pasakojimas rodo, jog tai, kas yra „bumbizai“, nėra savaime aišku ir suprantama: toliau nuo Biržų (tarkime, Žemaitijoje) „bumbizas“ palaikomas už arklį. Šis pasakojimas pabrėžia tokio reformatų įvardijimo išskirtinumą, tam tikrą regioninį ypatumą.

Tas pat klausimas iškyla tyrinėtojui: ką gi iš tikrųjų reiškia *bambizas*? Kaip šis žodis įėjo į apyvartą? Kokią slepia semantiką ir kodėl būtent reformatai juo buvo įvardyti? Toks tyrinėjimas nėra vien lingvistinis: žodžio reikšmių sluoksniai gali atskleisti atitinkamos visuomenės mentaliteto struktūras. Tai ne vien tik žodžio istorija ir etimologija, dominanti lingvistą, bet ir „žodžio archeologija“: iš reikšmių, žodžio vartojimo kontekstų siekiama rekonstruoti bendrą vaizdinį, kaip susidaro atitinkamas reformato paveikslas, kokie į pagalbą pasitelkiami vaizdiniai ir reikšmės. Šiuo atžvilgiu tyrinėtojas panašus į mitologą, kuriam, anot A. J. Greimo, kaip ir archeologui, iš keleto šukių reikia atgaminti puodynę. Mitologas stengiasi iš folkloro, etnografijos, šykščių istorinių bei archeologinių duomenų rekonstruoti senąją lietuvių religiją, o istorikas iš ne mažiau šykščių istorinių duomenų stengiasi rekonstruoti kasdieniame gyvenime funkcionavusias reikšmes, lėmusias to meto žmonių pasirinkimus ir atmetimus, bandymus peržengti jų apibrėžtus tikrovės interpretacijos rėmus. Tik šiuo atveju tai ne ikikrikščioniški laikai, bet XVI ar dar toks, atrodo, nesenas XIX amžius. Neužtenka banalaus teiginio, jog taip buvo kuriamas atskirumas, distancija su konfesiškai kita grupe. Vaizdiniai, kuriais apibrėžiamas „bambizas“, padeda aiškiau pažvelgti į visuomenės mentaliteto struktūras, kurias ji užmeta ant savo narių. Juk bet kurioje visuomenėje bet kuriuo metu yra begalės įvairiausių skirtumų, tačiau vieni skirtumai išryškinami, kiti pridengiami, treti išvis nepastebimi. Tyrinėtojo uždavinys – šiuo atveju istorikas nedaug kuo skiriasi nuo kultūros sociologo ar kultūros antropologo – suprasti, kokių taksonomijų griebiasi visuomenė, apmąstydama jos pačios skirtumus; kaip tos taksonomijos persipina, išsiskiria, viena kitą papildo ir, pagaliau, kaip jos išnyksta, arba kaip jų nuotrupos ar tik atšvaitai išlieka vėlesnėse epochose, kai į juos jau žvelgiama kaip į „prietarus“ ir „atgyvenas“.

Todėl vieno žodžio „archeologija“, jei norime geriau suprasti jo reikšmių funkcionavimo ypatumus, negali apsiriboti vienu tuo žodžiu. Neišvengiamai iškyla platesnis kontekstas, platesnės taksonomijos, kuriose šis žodis įrašytas. Tik taip galime suvokti, ką išties reiškė *bambizas*, o per šį žodį kartu žvilgtelėti ir į platesnes to meto visuomenės mentaliteto struktūras. Antraip gali nutikti kaip tam žemaičiui, kuris „bumbizą“ palaikė arkliu.

Užtat šiame straipsnyje *bambizo* figūros nagrinėjimas atves prie žydo įvaizdžio tradicinėje kultūroje, o galiausiai turėsime pasiaiškinti, ką apskritai reiškė žmogus.

Žodžio *bambizas* istorija

Dainora Pociūtė yra atlikusi studiją apie tai, kaip protestantai buvo įvardijami senojoje raštijoje. Aiškėja, kad LDK raštijoje *bambizais* niekuomet nebuvo įvardijami reformatai apskritai.[2] Autorė trumpai užsimena, kad „bendrinėje lietuvių kalbos vartosenoje XIX a. dažnesnės buvo kitos pravardės – *vokiečiai* (liuteronams įvardyti), *bambizai* (kalvinistams) ir kt.“.[3] Senojoje raštijoje reformatams, liuteronams ar pravoslavams įvardyti buvo pasitelkiami kitokie įvaizdžiai.

Žodžio *bambizas* neaptinkame ir K. Širvydo žodyne.

Jis atsiranda Latvijoje, pirmiausia G. F. Stenderio 1761 m. žodyne kaip *Bumbisi* reikšme „reformatai“ (*Reformirten Lit.*). J. Langės žodyne nurodoma, kad retkarčiais *in Kurland nennen sie so die Reformirte* „Kurše šitaip pavadinami reformatai“. Taigi šis žodis pasirodo XVIII a. antrojoje pusėje. Beje, nurodoma, kad jis dar retai tevartojamas.

Bet štai XIX a. lietuvių raštijoje – A. Strazdo, M. Valančiaus, vėliau Maironio ir kitų raštuose – šis žodis vartojamas jau gana plačiai. Iš minėtų raštų galima spręsti, kad tuo metu tarp Biržų apylinkių kaimiečių ši pravardė buvo labai plačiai paplitusi.

Tad iš turimų duomenų galima spręsti, kad XVIII amžiuje (jo pabaigoje) atsiranda naujas kalvinistų įvardijimas – *bambizai* – ir galutinai prigyja tiek kasdieninėje, buitinėje vartosenoje reformatų gyvenamose vietose, tiek lietuviškoje raštijoje.

Iškyla klausimas: kodėl prireikė šio žodžio, kodėl nepakako *reformatų*, *kalvinų* – beje, plačiai vartojamų? Pradžiai galime iškelti tokią hipotezę. Kitos tikybos žmonės paprastai vartojo ir kitą kalbą, buvo kito etnoso. Liuteronai buvo vokiečiai arba latviai. Musulmonai buvo totoriai, o pravoslavai su sentikiais – rusai. Mažosios Lietuvos lietuvininkai nebuvo savi – jie nepriklausė tai pačiai valstybei, be to, labai dažnai buvo laikomi ir vadinami prūsais. Tuo tarpu Biržų reformatai buvo lyg ir „savi“, jie priklausė tai pačiai valstybei, kalbėjo lietuviškai. Užtat, sekant ta pačia logika (liuteronas turi būti latvis ar vokietis, pravoslavas – rusas), reikėjo kažkaip įvardyti ir reformatus.

Kitas klausimas, kuris iškyla tyrinėtojui: o ar šis žodis nėra skolinys? Ir jei taip, tai iš kur atėjo? Tiesa, ši problema labiau rūpėtų kalbininkams, ne kultūros istorikams, kuriems, kaip minėta, svarbi ne pati žodžio istorija, o tai, kokios konotacijos jam būdavo suteikiamos skirtingais istoriniais laikotarpiais. Kita vertus, nuo to, ar žodis skolinys, ar ne, priklauso ir tai, ar šis jis buvo sugalvotas elito ir „nuleistas“ į liaudį, ar, priešingai, atsirado būtent liaudyje ir iš jos buvo perimtas elito. Be abejo, elito ir ne-elito dialogo ypatumai – atskira tema, tačiau vargu ar visuomet būta tik vienpusio ryšio: elitas sugalvoja ir liaudžiai pateikia idėjas, sąvokas ir žodžius. Liaudyje atsiradę ir įsigalėję įvardijimai gali būti gyvybingesni už elito nukaltuosius.[4]

Šį žodį žino ne tik latviai, besiribojantys su Lietuva, bet ir baltarusiai: *бамбіза*, žinomas iš M. Hareckio žodynėlio, reiškia „drimba, dribšas“.[5] Žino jį ir lenkai: *bombiza*, *bambiza* yra pejoratyvas reikšme „protestantų kunigas“ ir „drimba, storulis, pilvūzas“.

Lenkų kalbininkai žodį kildino iš lotynų kalbos. J. Karłowiczius nurodo viduramžių lotynų *bombizare* „būti pasipūtusiam, pompastiškai kalbėti“,[6] o A. Brückneris mano, kad žodis kilo iš lotynų *bombyx*,[7] ir paleidę jį konfesinių kovų įkarštyje jėzuitai. Šių autorių nuomonės ir lietuvių kalbininkus vertė manyti, kad *bambizas* yra slavizmas.[8] „Lietuvių enciklopedija“ teigia, kad žodis atkeliavęs iš Lenkijos „ir bus buvęs paleistas iš dalies kaip atsakymas į visą eilę tuo laiku paskleistųjų iš reformacijos šalininkų pusės katalikų, o ypač jezuitų pravardžiavimų“.[9] Pritaria tokiai nuomonei ir Pranas Skardžius.[10] Pagal šiuos svarstymus, *bambizas* turėjo ateiti į liaudį iš elito, kitaip tariant, šis aiškinimas yra grįstas prielaida, jog kūrybingas elitas pasyviai liaudžiai (masėms) primeta žodyną.

Bet štai šiuolaikinis lietuvių kalbininkas V. Urbutis žodį „reabilitavo“, parodęs jį anaiptol nesant skolinį. Pirmiausia, lenkams jis žinomas tiktai iš vadinamųjų Lietuvos lenkų tarmių. Baltarusiškasis variantas irgi laikytinas lituanizmu. V. Urbutis rašo: „Liet. *bambizas* yra žinomas iš labai įvairių tarmių, tačiau negalima pasakyti, kad jis būtų vartojamas ištisai visame lietuvių kalbos plote. Jo reikšmės (kurių didysis Lietuvių kalbos žodynas išskiria šešias) yra dvejopos, būtent: ‘pilvūzas, dručkis (dažniau apie vaikus); netikęs vaikėzas, vaikpalaikis; dribšas, tinginys, netikėlis’ ir ‘nekatalikų (reformatų, evangelikų liuteronų) tikėjimo kunigas arba apskritai kito tikėjimo žmogus’. Toje pačioje vietoje šis žodis dažniausiai vartojamas tiktai viena kuria reikšme. Tokių pat dvejopų reikšmių yra ir *bambiza* (pažįstamas lietuvių kalbos ploto pietuose), tačiau *bambyzas* (Klaipėda, Pernarava, Šiaulėnai) yra žinomas tiktai ‘vaikėzo’ reikšme. Šių žodžių reikšmės, susijusios su religiniais žmonių skirtumais, be abejo, yra antrinės. Pirminė jų reikšmė yra ‘pilvūzas, dručkis, pamplys’, ir juos, atrodo, reikia laikyti veiksmažodžio *bambti, -sta, -bo* ‘storėti, pūstis, pampti’ vediniais (tos pat šaknies yra *bamba*, *bambėti*, *bambsėti* ir kt.), lygiai kaip ir panašios reikšmės žodžius *bambalas* ‘riebus vaikas, rubuilis; mažas ir drūtas žmogus, dručkis’, *bamblys* ‘drūtas, ppr. su dideliu pilvu vaikas; išdykėlis; žemas, storas žmogus; nerangus, netikęs žmogus’. Su tokiomis pat ar panašiomis priesagomis, turinčiomis *-za(s)*, yra ir daugiau pejoratyvinės reikšmės asmenų pavadinimų, padarytų iš veiksmažodžių, pvz.: *vėpiza* ‘plepys’; *bambėzas* ‘bambeklis, bambalius’, *kernezas* ‘neužauga, menkas, suskurdęs žmogus, gyvulys ar medis’ (: *kernėti* ‘nykti, skurdžiai augti’), *švelpėzas* ‘švepleys’ (: *švėlpti* ‘švepluoti’); *keikazas* ‘kas dažnai keikiasi, keiksmininkas’“.[11]

Galime tad padaryti išvadą: lietuviškam žodžiui *bambizas*, reiškusiam dručkį, pamplį, buvo priskirta reformato reikšmė. Taigi, nepaisant lenkų kalbininkų nuomonės šį žodį iš lotynų kalbos per elito atstovus – kunigus ir vienuolius – pasiekus liaudį bei tradicinę kultūrą, reikia manyti, jog iš tikrųjų buvo priešingai: žodis užgimė būtent tradicinėje kultūroje, iš kurios jį paskui ir perėmė elitas. Tokią nuomonę paremia ir tai, jog iki pat XVIII a. pabaigos rašytiniuose šaltiniuose jo nepavyksta užtikti, vadinasi, panašu, kad jis pirmiausia paplito tarp valstiečių ir tik paskui jau pateko į raštus, negana to, pirmiausia į lietuviakalbių raštus.

Nors katalikai savo raštuose kalvinistams buvo nukalę daugybę pavadinimų, tačiau jie neprigijo, o atsirado naujas. Kyla klausimas, kodėl taip nutiko, kodėl taip puikiai prigijo būtent šis žodis, nepaisant didžiai mokslingų XVI ir XVII amžiaus vyrų pastangų? Kodėl šis žodis pasirodė pats parankiausias, labiausiai tinkamas reformatams įvardyti? Kodėl nebuvo priimti anksčiau nukalti įvardijimai? Pirmasis atsakymas būtų toks: šis įvardijimas pasirodė įtikinamiausias. Šiaip jau įvaizdžio įtikinamumas priklauso nuo to, kiek jis atliepia jį vartojančiųjų mentaliteto struktūras. Kitaip tariant, žodis turėjo talpinti tokią semantiką, kuri, katalikų požiūriu, geriau už kitus charakterizavo reformatus.

Iš bažnyčių sakyklų liaudį pasiekdavo pamokslai apie „tikrąjį“ tikėjimą, apie tai, kas yra erezija ir kaip ją atpažinti. Tačiau jei manytume, kad buvo tik toks vienakryptis procesas, tai labai klystume. Liaudis pateikiamas žinias interpretavo savaip, „įrašė“ jas į savo taksonomijas ir kūrybingai perkeitė. O liaudies nukaltus įvaizdžius paskui jau perėmė tas pats elitas.

Mitologinės *bambizo* ištakos

Tad koks semantinis bambizo paveikslas? Kokios reikšmės – be reformatų įvardijimo – slypi šiame žodyje?

Didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ (LKŽ) apskritai pateikia tokias reikšmes:

1) reformatas ar reformatų kunigas (taip juos pravardžiuoja katalikai);

2) stabmeldžių kunigas: *Atėjo lygia dalia pagonų bambizas su visoms pabūklėmis, prie apierų priderančiomis* (M.Valančius);

3) vaikas (kartais suaugęs žmogus) su dideliu pilvu: *Nevalgyk tiek daug – pasidarysi bambizas*; *Aš neisiu užu šito bambizo*; *Nuo bulvių vaikai išauga tikrais bambyzais*;

4. paauglys, vaikigalis: *Toks bambizas gali jau prie darbo eiti*; *Tavo bambizas jau gerai paaugęs*; *Toks bambizas, o šnekėt dar nemoka*; *Ak tu bambizai, ar tau gražu verkt!*; *Jau šaunus bambyzas*; *Tingi kaip bambizas*.

Žodžio lyties *bambiza* LKŽ pateikia tokias reikšmes: 1) „bambizas“, reformatas; 2) vaikas (ppr. išdykęs), nenaudėlis: *Tur būt, čia bus tų bambizų javai išganyti*; *Argi tu su šiuo bambiza (užsispyrėliu, priešgina) susikalbėsi – tu jam balta, jis tau juoda*; 3) verksnys, zirzlys: *Šitas vaikas tai kaip kokis bambiza – verkia ir verkia*.

Kokį tad turime bambizo figuratyvinį portretą, atmetus tai, kad tokiu žodžiu tapo įvardyti reformatai ir „stabmeldžių kunigas“? Tai – vaikas ar paauglys su dideliu pilvu, storas, be to, priešgina, neklaužada, tinginys ir dargi toks, kuris mėgsta verkti bei zirzti, kitaip sakant, bambėti. Apibendrinus, akcentuojami du aspektai: storas pilvas, storumas ir zirzimas, bambėjimas, t.y. tam tikrų garsų leidimas. Kartu pabrėžiama tokia ypatybė kaip nenaudingumas, tingumas, nevėkšliškumas ir netgi kenkimas. O šitoks vaizdinys iš esmės koreliuoja su senuoju lietuvių bičių dievu Bubilu, ar Babilu.

Pagal LKŽ, *babilas* – tai „storulis“: *O buvo babilas, pro tas durikes kai tik įtilpt*. *Bubilas* irgi gali reikšti storą žmogų: *Susitikau šitą bubilą*. Panagrinėjus atidžiau, tai *bubilas*, tiksliau, *bubilys* yra tiesiog pilvo atitikmuo, antai mįslėje: *Stovi šakės, ant tų šakių bubilys, ant to bubilio avilys* = žmogus (LKŽ I, 1110). Tad *bubilys* – tai pats kūnas, pilvas. O juk bambizas – būtent pilvotas vaikigalis ar paauglys!

Be to, Bubilas skleidžia garsus: *Tai kad gražiai būbia bitinelis* (LKŽ I, 1114). Bubilo figūrą yra nagrinėjęs, nors ir fragmentiškai, A. J. Greimas. Storumą su tam tikrais skleidžiamais garsais jis susieja per būgno – *bubino* – vaizdinį (šis žodis irgi turi reikšmę „bičių tranas“). Pagal LKŽ (I, 1110), *Jo pilvas išvirtęs kaip bubinas*; *Arkliai pririję kaip bubinai*; *Ant bubino kalno su geležinėms akėčioms akėja*. O štai posakis *kaip (tarsi) į bubiną muša* reiškia „daug, plačiai šneka“: *Visas miestelis dabar kaip į bubiną muša* (Vaižgantas); *Jie… kitus žemino ir tarsi į be galo didelį bubiną mušė ir tebemuša*. Tuo tarpu *bubinus paleisti* – tai „pradėti labai verkti“: *Kad paleido savo bubinus*.

A. J. Greimas rašo: „Šių dviejų reikšmių [storumo ir tam tikro garso] koegzistencija įdomi tuo, kad, surišdama mūsų etimoną su bičių pasauliu, jinai drauge paaiškina ir perėjimą iš garsinio į vizualinį įvaizdį: būgnas ne tik garso šaltinis, jis kartu ir regimoji – storo tūrio – figūra“.[12]

Kaip matome, Bubilo ir bambizo portretai stebėtinai sutampa: abu stori, abu skleidžia atitinkamus garsus (verkia, daug šneka), be to, tiek vaikus, tiek Bubilą, kuris mitologiškai įasmenina traną, reikia išlaikyti. Šią sąsają patvirtina ir Užgavėnių „bičių žadinimo“ apeigos: spiečių imituojantys vaikai, vežiojami vežime, *bimbia, ūžia: ū-ū-ū*.[13] Matome, jog šis ritualas susieja bites, vaikus ir ūžimą, kitaip sakant, bambimą, bambėjimą. Vaikai, kaip matėme, – vienas *bambizo* portreto elementų. Kyla pagunda spėti, ar tik ne šio ritualo dalyviai pirmiausia buvo pavadinti *bambizais*, o iš jo šis pavadinimas imtas taikyti apskritai vaikams.

Ar toks panašumas tėra atsitiktinis? A. J. Greimas apie bičių dievą Bubilą rašo: „Turint galvoje, kad storumas, o ypač pilvotumas dar ir dabar mūsų kultūroje yra išorinis perdėto, besaikio valgumo, ėdrumo požymis, opozicija tarp

dviejų bičių dievų – Austėjos, gėrybių gamintojos ir saikingos šeimininkės, ir Bubilo, smaguriautojo, nuo kurio jinai turi ginti savo avilį ir biteles, – žymiai išryškėja“.[14]

Anot A. J. Greimo, vienoje pusėje saikas, kitoje – nesaikingumas, besaikis gėrybių vartojimas. Toliau, grįžę prie reformato-bambizo figūros, pamatysime, kodėl ji siejosi su vaikais, storumu ir nesaikingumu. Tad gal galima manyti, kad, nykstant senosios mitologijos reikšmėms, būtent šis vaizdinys buvo pritaikytas reformatams? Gal būtent Bubilo paveikslas buvo panaudotas kuriant reformatų įvaizdį?

Bent jau dabartiniame tyrimų etape kiek pagrįstesnį atsakymą sunku duoti, tačiau toks variantas neatmestinas, juolab kad semantiniai panašumai tikrai dideli. Galima įsivaizduoti, jog katalikiško elito atstovų kuriamas reformatų įvaizdis liaudies kalboje – ją suprantant ne vien lingvistine, bet platesne prasme – atitiko kaip tik Bubilo semantinį lauką. O kadangi tokie liaudiški vaizdiniai žmonėms buvo daug suprantamesni, būtent pagal juos ir buvo nukaltas bei priimtas *bambizo* pavadinimas.

Apskritai pažvelgę į etnonimus, galime pastebėti, kad nemažai jų turi mitinių konotacijų. *Kuršis* – tai ne tik (Kuršo) latvių įvardijimas, bet ir iš šiaudų padaryta bei žmogaus drabužiais aprengta baidyklė, metama per mynes ar kūles talkininkams pagąsdinti ir pajuokti. Akivaizdu, jog tai iki juokų lygio degradavęs ritualas. *Gudas* irgi turi mitinių sąsajų. Pagal Daivos Astramskaitės interpretaciją, *gudas* – tai budinti ir vaikus sauganti būtybė.[15] Gudu įvardijimas ir tas, kuris neaiškiai kalba – kaip vaikai ar svetimtaučiai (baltarusiai, o žemaičiams – ir aukštaičiai, nes šie, jų požiūriu, irgi neaiškiai kalbėjo). „Žydai“ su „čigonais“ – tai ne tik žydai ir čigonai, bet ir Užgavėnių persirengėliai, aiškiai turintys mitinę reikšmę. Tad etninių grupių pavadinimai persipina su mitologija. Tai labai įdomi savarankiška tyrinėjimų sritis: kaip mitiniai vaizdiniai buvo panaudojami susikuriant kitų etninių bei konfesinių grupių įvaizdžius ir net įvardijimus. Kartu geriau galima būtų suprasti lietuvių pagonių, tik jau vėlesnių laikų, pasaulėvaizdį. Kodėl vieni kaimynai buvo susieti su vienokiais mitiniais vaizdiniais, o kiti – su kitokiais? Kodėl gudai buvo susieti su dar nemokančiais kalbėti ar neaiškiai kalbančiais vaikais? Kodėl žydai su čigonais pasirodo per Užgavėnes? Kodėl kuršiai susijo su linamyniu? Kokios reikšmės slypi už atitinkamų ritualų? Į kokias taksonomijas neįučia tapo įrašytos tautybės? Tokio tyrimo metu galbūt paaiškėtų ir siūlomos hipotezės dėl *bambizo* kilmės vertė: ar ji bent kiek atlaiko kritiką?

Pejoratyvinis *bambizo* aspektas

Balys Sruoga liūdnajame „Dievų miške“ mini savo draugą Joną, bambizą nuo Biržų. Jau išlaisvintas iš koncentracijos stovyklos, jis aprašo tokią sceną: „Jie patys buvo alkani, išvargę, nusivarę, – jiems jų pačių gyvybės reikalas buvo visiškai neaiškus. Vienas kitas tiktai man iš tolo linktelėjo. Esą, sudieu. Esą, iki pasimatymo... Pas Abraomą, – nepridėjo, bet visi aiškiai taip manė. Tiktai vienas mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, pribėgo prie manęs, apkabino, išbučiavo... Esą, pas Abraomą patekęs, gal aš ir už jį užtarsiąs žodelį. Kad ir bambizas, vis dėlto, esą, ne toks jau blogas pilietis buvęs...

– O! – sakau, – mielas bičiuli, jei aš turėčiau tokią dūšią, kaip tu, ir aš sutikčiau būti bambizas...“

Pasakotojas šiek tiek stebisi: „Kad ir bambizas, vis dėlto, esą, ne toks jau blogas pilietis buvęs...“ Tikriausiai tai atspindi ne tiek paties Sruogos laikyseną, kiek to meto visuomenės nuotaikas: iš bambizo veikiau galima laukti blogų poelgių. Nuoširdi užuojauta sukelia tam tikrą nuostabą. Pripažinimas, kad bambizas gali būti „ne toks jau blogas pilietis“, rodo to meto visuomenėje egzistavusią neigiamą nuostatą reformatų atžvilgiu.

Žymus keliautojas Matas Šalčius savo broliui Petrui Šalčiui laiške, kuriame aprašo savo įspūdžius apie Argentinos lietuvių ir ypač Lietuvos pasiuntinybės Argentinoje darbą, neslepia nuoskaudų ir, jo požiūriu, suvešėjusių negerovių. Lietuvos pasiuntinys Aukštuolis, užuot rūpinęsis Lietuvos reikalais, užsiima įvairiausiomis intrigomis. Ir štai prasprūsta toks sakinys: „Tie mūsų bambizai tai yra tikra Lietuvos nelaimė! Yčas, dabar Aukštuolis… Kitas personalas ne geresnis“.[16]

Neigiamam įspūdžiui sustiprinti pasitelkiama „bambizo“ figūra. Tai irgi signalizuoja neigiamą, pejoratyvinį požiūrį į reformatus.

Tiesa, iš šių liudijimų nereikėtų daryti išvados, jog tarpukario Lietuvoje vešėjo viešas, dargi valstybės palaikomas priešiškumas reformatų atžvilgiu. Istorikas Dangiras Mačiulis, tyrinėdamas mokytojo vaidmenį prieškario Lietuvoje, pažymi: „Tuo tarpu su mokytojo religine netolerancija, kaip galinčia itin papiktinti visuomenę, vienareikšmiškai nesitaikstyta: Kadarų pradžios mokyklos mokinių tėvams evangelikams reformatams pasiskundus, jog mokytojas katalikas jų vaikus nuolat pašiepiąs, esą jie ‘bambizai’, mokytojas nedelsiant perkeltas į mokyklą, kurią lankė tik katalikų vaikai“.[17] Tiesa, čia pat jis priduria: „Tėvų nepasitenkinimas galėjo kilti ir mokytoju protestantu, dirbančiu katalikiškoje aplinkoje, – toks mokytojas daliai tėvų galėjo pasirodyti ne tik žalingu tikėjimui, bet ir valstybei“.[18]

Šiame liudijime matome atštvaitą senų kovų, kai reformatai buvo kaltinami valstybės išdavimu ir visokių nelaimių Lietuvai atnešimu.

Kartu reikia pažymėti, kad toks pejoratyvinis *bambizo* atspalvis pastebimas nuo jo dokumentavimo pradžios. Jau XIX a. pradžioje šis žodis buvo laikomas aiškiai įžeidžiančiu. Tai rodo viena įdomi istorija. Antanas Strazdas savo rinkinukyje „Giesmės svietiškos ir šventos“, išleistame Vilniuje 1814 m., paskelbė ir eilėraštį *Pagrabas Palszia*:

Numirie Palszis nuiaja,
Kurs pa Baźniczias łakiaia,
Dok Diewie pakaiu,
Sziaki, taki raiu,
Tam Palsziuy.
Źina tey łungay ir kiertis,
Kuriams łakiaia ia czwiertis,
Keyp sidabra nieszie,
Jr Swientosius pieszie,
Tas Palszis.
Numirie palszis, nie giwas,
Bet keyp is mirie tey diwas,
Kas buwa tey buwa,
Bumbizas praźuwa,
Unt amźiu.
Jaw dabar Palszis pa sudu,
Kad ia nie korie tey cudu,
Niey tieyp didis cudas
Keyp ladokas budas,
Wagisties.
Bekit Bumbizey ant grabu,
Apwerkit Palszi nie łabu,
Szaukdami werkitie,
Runkamis plakitie.
O weymir! O weymir![19]

1818 m. Lietuvos evangelikų reformatų sinodas už eilėraštį „Pagrabas Palšio“, įdėtą į jo rinkinį, apskundė A. Strazdą konsistorijai. Poetas buvo priverstas aiškintis dėl to. Šis pavyzdys rodo, jog XIX a. pradžioje žodis *bambizas* buvo suvokiamas kaip įžeidimas, toks, kad net verta dėl jo viešo pavartojimo skųstis.

Tokia griežta reformatų laikysena tikriausiai ir lėmė, kad žodį *bambizas* dažniau sutinkame XIX amžiaus antrojoje pusėje, kai į tokį pravardžiavimą jau buvo reaguojama ne taip aštriai.

Čia galime prisiminti Bielinį, rašiusį: „Jei mano atsimenamais laikais siena tarp Biržų krašto lietuvių katalikų ir reformatų buvo dar labai augšta, tai praeity ji be abejonės buvo dar augštesnė“.[20] Taip pat jis rašė: „Katalikai ir reformatai vieni kitų vengė, šalinosi vieni nuo kitų. Jei kartais viename kaime ar artimoje vienkiemių kaimynystėje gyvenančius katalikus ir reformatus suvesdavo vienon vieton, tuojau prasidėdavo kalbos ir ginčai religinėmis temomis. Kaip čia dabar vestuvėse, krikštynose ar laidotuvėse, gausingesnės visuomenės tarpe bebūdamas neparodysi savo tikėjimo pranašumo ir nesuniekinsi kaimyno – *bambizo* reformato“.[21]

Alimentarinis kodas

Šiame skyriuje pasiaiškinsime, kodėl reformato įvaizdis buvo siejamas su „storumo“ reikšme, priklausančia, kaip matėme, žodžio *bambizas* semantikai. Kodėl storumas tiko nutapant reformato paveikslą?

Pradėti norėčiau nuo vieno istorikams gerai žinomo epizodo. 1587 metais vyskupui Giedraičiui žemaičiai valstiečiai taip apibrėžė savo konfesinę priklausomybę: mes esame ne liuteronai ir penktadieniais mėsos nevalgome.[22]

Pasninko laikymasis – tai išorinė figuratyvinė praktika. Ji valstiečiams ypač svarbi, nes jiems tai – vienas svarbiausių įrodymų, kad nepriklausai liuteronams. Pasninko laikymasis kaip konfesinės tapatybės požymis pabrėžiamas ir kitose vizitacijose: kunigas, „paklaustas, ar jo parapijiečiai Gavėnios metu valgo mėsą, atsakė: ‘Katalikai nevalgo’“.[23]

Toks pasakymas daugeliui istorikų reiškė menką krikščioniškų tiesų pažinimą, religinį paviršutiniškumą, negilų tikėjimą.

Tačiau ar šis pasakymas yra toks naivus, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio? Juk tai, kas atrodo naivu adresatui, nebūtinai yra naivu adresantui. Kodėl valstiečiams būtent pasninko laikymasis, mėsos nevalgymas tapo svarbiausiu katalikiškumo ženklu?

Norėčiau į šią problemą pažiūrėti iš kultūros antropologo pozicijų. O tai reiškia – pabandyti suprasti, ką norėjo pasakyti valstiečiai, o ne ką suprato vizitatoriai. Aišku, mūsų tyrinėjimo objektas yra negrįžtamai nutolęs laike: mes negalime paklausinėti pačių tų valstiečių, bandydami išsiaiškinti, ką gi jie turėjo omenyje. Mūsų dispozicijoje – tik istoriniai ir etnografiniai šaltiniai, kuriuos norime prakalbinti, bandydami suvokti, kodėl pabrėždami esą katalikai valstiečiai pirmiausia pasakė, kad nevalgo mėsos.

Tyrinėti šį klausimą pradėsiu nuo dar kitos istorijos. Albertas Vijūkas-Kojelavičius pasakoja apie kažkokį svetimšalį Viklefą, pasirodžiusį Vilniuje 1555 m. Jis gavo teisę sakyti pamokslus, tačiau labai greitai buvo pastebėta, kad yra Liuterio sekėjas. „Todėl Vilniaus vyskupas, Alšėnų kunigaikštis, atėmė iš jo teisę pamokslauti ir uždraudė jam artintis prie bažnyčių; tas gi, užgintas viešai kalbėti, nuvyko į vilniečio turtuolio Morštyno namus, buvusius gatvėje, žmonių vadinamoje Vokiečių – ar dėl to, kad šioje miesto dalyje gyveno daug tos tautybės žmonių, ar kad čia Augsburgo konfesijos sektantai turi vėliau pastatytą šventyklą. Ten į valias garsiai peikdamas įvairias Romos tikėjimo praktikas, klausytojus jau buvo išmokęs nepaisyti įstatymo, pagal kurį draudžiama tam tikromis dienomis valgyti mėsišką ir netgi pienišką maistą; tačiau sukėlė nepaprastą Lietuvos prastuomenės, kuri labai rimtai tokio pasninko laikėsi, įtūžį, nukreiptą prieš naujovių skleidėjus. Mat ji tvirtai pasiryžo įsiveržti į tuos namus ir užmušti visus sykiu – ir kalbėtoją, ir jo klausytojus.[24]

Kaip matome, Viklefas – ne tiek svarbu, ar iš tiesų jis buvo Vilniuje ir kas jis buvo toks – pamokslavo, tačiau tai nesukėlė didelio žmonių pasipiktinimo: tik elitas, išmanantis tikėjimo doktriną, suprato, jog tai Liuterio sekėjas. Be to, jo mokymas nesukelia „Lietuvos prastuomenės“ pykčio tol, kol jis nemoko nesilaikyti pasninko. O tai jau sukelia tokį pasipiktinimą, kad netgi rengiamasi smurtui – žmogžudystei.

Pasipiktinimą sukelia mintis apie valgymą uždraustu metu. Būtent čia „Lietuvos prastuomenė“ įžvelgia didžiausio pavojaus nusistovėjusiai tvarkai ženklą, grėsmingą naujovę, kuriai ketina žūtbūt pasipriešinti. Tai rodo, kad valgymas pasninko metu „Lietuvos prastuomenei“ buvo itin svarbus katalikiškojo tapatumo ženklas. Galima tad suprasti ano meto vilniečius, nekaip tikriausiai teišmaniusius tikėjimo doktrinų skirtumus, bet puikiai žinojusius, ką reiškia nesilaikyti pasninko.

Toliau Vijūkas-Kojelavičius labai įdomiai aprašo, kaip Radvila Juodasis viliojo žmones į kalvinų tikėjimą: „Jis, užmiesčio rezidencijoje Lukiškėse prie tekančios prošal Vilijos pasistatęs didžiulius rūmus, ėmė sėti Kalvino paklydimų sėklas; tam pasitelkė du iš katalikų tikėjimo pasitraukusius kunigus. Į naujas apeigas miesto žmones viliojo stalu, atvykstantiems apkraunamu ištaigingais valgiais: taip kunigaikščio svetingumas linkusiems į rajumą žmonėms sušvelnindavo pasipiktinimą ar baimę, kuriuos galėjo sukelti apeigų neįprastumas“.[25]

Matome, kad protestantizmas siejamas su rajumu ir šiaip mėgavimusi įvairiais malonumais. Protestantizmo idėjos patinka žmonėms, kurie nejaučia saiko, kurie yra linkę į rajumą, būtent jie pirmieji ir pasiduoda erezijai. Kelias į „paklydimą“ eina per nesugebėjimą atsispirti žemiškiems malonumams, o visų pirma – smaližiavimui. Paklydimai ateina per nesusilaikymą, per saiko neturėjimą. Čia lengvai galime atpažinti ilgus šimtmečius Bažnyčios formuotus idealus: saikas, susilaikymas, atsidavimas dvasiniams, o ne kūniškiems dalykams. Reformacijos laikotarpiu šie idealai pradėti sieti su katalikybe, o reformatai (kalvinistai) katalikų buvo sutapatinti su saiko neturėjimu, atsidavimu žemiškiems malonumams.[26] Ir visai nesvarbu, jog kaip tik Kalvino doktrina kur kas griežčiau pabrėžė susilaikymą, rigorizmą. Galvojimas apie kitus priklauso ne vien nuo to, ką kiti patys galvoja apie save. Tai priklauso ir nuo to, ką galvojame apie save mes, su kokiomis vertėmis tapatinamės. Kultūros semiotikai puikiai žino, kad kurdami kito vaizdinį jam dažnai priskiriame „anti-vertes“, t.y. vertes, priešingas toms, su kuriomis tapatinamės patys.

Vijūkas-Kojelavičius, aiškindamas, kodėl lietuviai sugrįžo prie katalikų tikėjimo, teigia, kad prie to prisidėjo disputai, katalikiškas auklėjimas, tačiau neapsieita ir be stebuklų.

„Netrūko besidarbuojantiems Dievo pagalbos, ne tik laiminančios jų kasdieninius darbus, bet ir nepaprastais būdais atverčiančios magnatų širdis į katalikų tikėjimą; o dėl jų įtakingumo katalikų tikėjimas vėl kuo plačiausiai suklestėjo. Taip Mikalojus Radvila, Olukos ir Nesvyžiaus kunigaikštis, Juodojo vaivados sūnus, stebėtino nutikimo buvo paskatintas atsižadėti iš tėvų prisisiurbtų paklydimų: kai penktadienį, nusižengiant Bažnyčios įstatymui, draudžiančiam tą dieną valgyti mėsą, kunigaikščio stalui buvo patiektas keptas gaidžiukas, o kunigaikštis leptelėjo ta proga kažkokią šventvagystę, gaidys staiga lėkštėje pašoko ant kojų ir, suplasnojęs sparnais, pragydo“.[27]

Matome, kad stebuklas įvyksta ne šiaip sau, bet kaip tik tuo momentu, kai Radvila nori pažeisti katalikų nustatytą alimentarinį kodą – valgyti per pasninką. Ir tai paveikia Radvilą: jis pereina į katalikų tikėjimą.

Tad gretindami šiuos Alberto Vijūko-Kojelavičiaus pasakojimus matome, kokią simbolinę svarbą buvo įgiję valgymas / nevalgymas pasninko dienomis. Jis reiškė priklausymą vienai arba kitai konfesijai. Tačiau norint paaiškinti, kodėl valstiečiai būtent su mėsos nevalgymu penktadieniais susiejo savo katalikišką tapatybę, vien to neužtenka.

Storapilviai reformatai

Štai čia vėl natūraliai prieiname bambizo figūrą, kuri, kaip jau žinome, pasižymi storu pilvu. O ką gi reiškia storas pilvas? Pirmiausia, valgumą, peraugantį į rajumą – juk būtent nuo to auga pilvas!

Petras Daunys, savanoris, savo atsiminimuose aprašo vieną tokį epizodą. Piemenukai kalbasi tarp savęs, o vienas padainuoja tokią dainelę:

Ėjau per mišką,
Sutikau Grišką.
Aš Griškos pasbaidžiau,
Visą raistą išbraidžiau.
Gulėjau naktis septynias,
Vaikščiojau dienas devynias...
Atskrido uodas aštuonialgis,
Mašalas devynialgis...
Kai aš galvą kyšt –
Jie mane tįst,
Nutvėrę už plauko
Per pėtnyčios lauką,
Per subatos ūlyčią
Į bambizų bažnyčią.
Bambizų bažnyčia
Raktu užrakinta...
Ant to rakto dešra
Pakabinta stora.
Aš tą dešrą nukrimtau
Ir bažnyčion įlindau.
Atėjo klebonas,
Storas kaip baronas,
Mane ėmė švįst –
Aš prie mergų lįst!..[28]

Matome, kad nors dainelė humoristinė, tačiau piešiant reformatų „bambizų“ bažnyčią, atsiranda dešra, o paskui ir storas klebonas. Taigi vėl iškyla alimentarinis kodas: dešros, storas klebonas. Kad tai ne atsitiktinumas, liudija ir etnografijos duomenys.

Šiaurės Lietuvoje etnografinės ekspedicijos metu viena iš užfiksuotų reformatų pravardžių buvo *mėsos kavalkas*. Ji grindžiama tuo, kad „reformatai penktadienį nesilaiko pas-

ninko – valgo mėsą. Būdavo mokykloje, jeigu vaikas atsineša mėsos ar lašinių, tai ir sako: *Ei, tu bumbize, mėsos kavalke*“.[29]

Matome, kaip piešiamas bambizo paveikslas – rajaus, valgančio mėsą, tad nenuostabu, kad jis ir pavadinamas „mėsos kavalku“. Tad visai natūralu, kad netgi humoristinėje dainelėje ant reformatų bažnyčios rakto turėjo būti pakabinta dešra.

Štai dar vienas tvirtinimas: „Reformatus pašiepdavo, vadindavo bumbizais. Dėl to bumbizais, kad penktadieniais mėsą valgo“.[30]

Šiaurės Lietuvoje esama dar vieno įvardijimo: *storas bambizas*.[31] Ši kolektyvinė pravardė interpretuojama dvejopai. Anot pateikėjų, ji reiškia arba labai turtingą reformatą, arba labai tikintį reformatą. Pateikėjai mini, jog reformatai Šiaurės Lietuvoje buvo turtingesni už katalikus. Todėl suprantama, kodėl jie įvardijami „storais bambizais“. Tačiau dar įdomiau yra tai, kad „storumo“ figūra išreiškiamas stiprus tikėjimas. Ji irgi paaiškina, kodėl reformatų klebonas cituotoje dainelėje yra storas – jis labai tikintis, tikras „storas bambizas“.

Beje, dar viena labai įdomi elgesio norma – prieš einant išpažinties sekmadienį dažnai būdavo nevalgoma: „Pusryčius pavalgę, kas gyvas rengdavosi į bažnyčią, palikdami vieną namų daboti. Dažnai eidavo ‘nevalgę’, vadinasi, išpažinties“.[32] Žinia, reformatai neina išpažinties, o geras katalikas ne tik turi laikytis pasninko, bet nevalgyti sekmadienio rytą ruošdamasis išpažinčiai. Tad valgymas / nevalgymas susijęs su pasiruošimu išpažinti nuodėmes. O kadangi reformatai neina išpažinties, jiems nereikia laikytis griežto alimentarinio reglamento, jie gali valgyti kada nori ir kiek nori. Tačiau figuratyviniame plane tai reiškia, kad jie niekada „nepasiruošia“ nuodėmių išpažinimui.

Beje, dar vienas įdomus teiginys: „Zanavykų manoma, kad prūsai labai daug valgą. Zanavykai patys sočiausi, daugiausia valgo pusryčių; prūsai ypač daug valgą pietų. Todėl yra patarlė: *kvailas lyg prūsas po pietų*“.[33]

Šis alimentarinis kodas turi ir eschatologinį matmenį. Pietų Lietuvos miestelyje Seirijuose buvo liuteronų bažnyčia, liuteronai buvo vadinami vokiečiais. Mums įdomus toks paliudijimas: „[...] senė Gutienė buvo sena niemkinė. Ji mėgdavo sakyti pamokslėlius. Ji sakydavo, kad prieš pasaulio pabaigą visi žmonės bus vokiečiai. Kada buvo sumažinti pasninkai ir leista gavėnios metu valgyti mėsą ir pieną, aš erzindavau bobutę, kad Gutienės pranašystė pildosi, bobutė atsakydavo: ‘O kas žino, gal ir tiesą sakė’“.[34]

Iš šio liudijimo matyti, kaip valgymo režimo pakeitimas savaime mena konfesinės priklausomybės pakeitimą. Kartu, nors jau su didele ironijos doze, jis reiškia pasaulio pabaigos artėjimą. Tapti vokiečiu – nesilaikyti pasninko – reiškia pasaulio pabaigą. Valstiečio kataliko požiūriu, tai yra suprantama: pasninko atsisakymas reiškia griūvant esamą tvarką, o po to tegalima laukti pasaulio pabaigos.

Pasninko laikymasis nėra tik nevalgymas, jis turi gilesnių nuorodų. Figuratyviniame lygmenyje tai – konfesinis tapatumas.

Tad šiame kontekste darosi visiškai suprantama, kodėl valstiečiai taip energingai įrodinėjo savo katalikišką tapatumą teigdami, kad per pasninką nevalgo mėsos. Reformatai, o plačiau ir protestantai, – tai „valgytojai“, malonumų ieškotojai, nesilaikantys saiko.

Štai kodėl bambizas buvo suvokiamas kaip storapilvis. Ir visiškai suprantama, kodėl valgymo / nevalgymo dichotomija tapo tokia svarbi, apibrėžiant konfesinį tapatumą. Matome, kaip įvesta valgymo / nevalgymo dichotomija „dirba“ kultūros lauke. Ji ne tik tampa svarbi skiriant, kas yra katalikas, o kas ne, bet ir konstruoja kitatikio, šiuo atveju reformato, įvaizdį. Jis tampa storapilviu, storu, pasiduodančiu malonumų pagundai. Sunku pasakyti, ar žodis *bambizas* storam žmogui apibūdinti buvo vartojamas ir iki reformacijos, ar tik vėliau, kai jau įsitvirtino toks reformato įvaizdis, ši jo reikšmė tapo praplėsta visiems apkūniems žmonėms. Bet reikalo esmės tai nekeičia. Valgymas, persivalgymas, rajumas, storas pilvas – vadinasi, nesaikingumas – tapo reformato konotacijomis.

Taigi storumo ir tam tikro skleidžiamo garso izotopijos mus nuvedė iki senojo lietuvių mitologinio pasaulio. Kuriamas reformatų – kaip nesaikingų žmonių, kaip tų, iš kurių nėra naudos, kurie tik ieško malonumų, – įvaizdis puikiai priderėjo prie malonumų ieškotojo Bubilo paveikslo. Tad visiškai nenuostabu, kad yrant senosioms mitologijos reikšmėms, jos vaizdiniai buvo panaudoti įprasminant tuometinę tikrovę.

Priešginos

Lietuvių kalboje esama dar vieno žodžio, kuris gali būti bendrašaknis *bambizui*, – tai *bambėti* „su nepasitenkinimu kalbėti, murmėti, bumbėti, burbėti“. Beje, užfiksuotas dar ir *bambazyti* „barti, raginti“: *Kiek kartų aną pirmininkas bambazijo – nedirb i viskas*.

Prisiminus aštrias konfesines diskusijas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, ši reikšmė visai pritinka.

Akivaizdu, kad daugumos (šiuo atveju, katalikų) požiūriu, reformatai buvo priešginos, nesutinkantys su daugumos tiesomis.

Tačiau čia yra dar vienas įdomus aspektas: *bambizo* vardas susiejamas su skilusio varpo skambėjimu.

Varpai – svarbus bažnytinės liturgijos, jos liaudiška samprata, elementas. Žinoma daug padavimų apie paskendusius varpus, kurių skambėjimas tebesigirdi iš ežero. Varpai tampa ir etnokonfesinių santykių išraiškos priemonė. Štai kas pasakojama apie Alvito varpą:

Prūsai, pavogę iš Alvito bažnyčios varpus, vežė per Alvito ežerą. Jiems bevažiuojant, sulūžo tiltas, ir nugrimzdo

varpas ir žmonės. Todėl ir dabar vidurnaktį būna girdėti varpo skambėjimas ir prūsų šauksmai: „Dangaus, dangaus!“ Jie nusiramins tik tada, kada bus pasaulio galas.[35]

Ar ne tokie tautosakos motyvai įkvėpė Maironį parašyti šias eilutes:

Dar tebevaldę (daug metų jau bus!)
Biržus seni Radvilai,
Skapiškio ežeru vežant varpus,
Vienas jų gyrės kvailai:
„Iki Biržų bus girdėti,
Gaus bambizai pavydėti,
Kai dėl dangiškos garbės
Mano šerdis prakalbės!“

Kaip matome, ir literatūroje (elito kultūroje) atsikartoja tos pačios struktūros: didesnis varpas reiškia didesnę garbę, reikalingą varžantis su Biržų reformatais. Šis mažas pavyzdys parodo, kaip persipina liaudies ir elito kultūros (ne vien tuo, kad viena iš kitos pasiskolina siužetus, bet kartu perima ir giluminę prasmės struktūrą).

Varpai gali padėti iškilti nuskendusiai bažnyčiai. Štai dar vienas pasakojimas:

Seneliai pasakoja, kad kur dabar yra Šepeta, buvęs didelis ežeras, o prie ežero stovėjusi bažnyčia. Kartą ta bažnyčia tik šlamokšt ežeran ir paskendo. Su visais žmonėms paskendo. Kartais Velykų rytą bažnyčia išsikelia. Jeigu kas suspėtų į bažnyčios zakristiją įbėgti ir paskambinti, tada bažnyčia daugiau nebeskęstų ir žmonės, kurie yra bažnyčioje, būtų išgelbėti. Nors daug kas matė išsikėlusią bažnyčią, bet iki šiol dar niekas į bažnyčią neįėjo: arba nesuspėjo, arba bijojo. Kartą Velykų rytą iš Šalnakandžių pro Pašepetį ėjo moteris. Ji pamatė iš Šepetos išsikėlusią bažnyčią, o aplinkui bažnyčią einančius žmones. Tada ji bėgčia bėgčia į Kupiškį, nubėgo pas klebonų ir jam pasakoja, ką mačiusi. Klebonas jai pasakęs, kad reikėjo tuoj eiti į bažnyčią ir paskambinti,– tada bažnyčia būtų nebeskendusi, o dabar ir vėl nugrimzdo ežeran.[36]

Tačiau sugrįžkime prie mūsų klausimo. Kodėl bambizų įvardijimas siejamas su suskilusiu varpu? Ar tai vien tik onomatopėjinė liaudies etimologija? Vėl atsigręžkime į tautosaką.

Žinoma, jog žmogui mirus reikia skambinti varpais.[37] Todėl, kad, nepaskambinus varpais, vėlė negali kilti į dangų.[38] Būtent: *Tai dėl to dūšios zvanai pazvanija, kad jau ana rast savo vietų toj dūšia ir kad aitų dangun*.[39]

Tokiame kontekste tampa aiški suskilusio varpo semantika: juo skambinant, garsas nėra toks, kokio reikia, tad reformatų dūšios negali patekti į dangų.

Kodėl dūšioms į dangų patekti reikia varpo gaudesio, aiškėja iš kito liudijimo: *Pirmiau, pryš Kristaus atėjimą, visa mūsų žemė, visas oras buvo apsiausts vynu akmeniu. Tas akmū neleida nė numirusiems į dangų patekti. Kristus tan akmenį pirmiausia perskėlė į keturias dalis ir paskun su perkūnais suskaldė ir nuleida per savo galybę un žemes*.[40]

Daiva Vaitkevičienė, nagrinėdama varpo mitines reikšmes, teigia: „Kaip matome, varpo figūra, simbolinė griausmo forma, apima dvi tarpusavyje susijusias reikšmes: 1) praskyrimo [...] ir 2) esant atviram keliui – judėjimo į viršų reikšmę“.[41]

Akivaizdu, kad suskilęs varpas negali tinkamai atlikti šių kompetencijų. Tad religinių kovų metu siekiant parodyti reformatų konfesijos „klaidingumą“ bei jo pasekmes, buvo griebiamasi ne tik aiškinimo, kad reformatai „negaus amžinojo išganymo“, bet ir ano meto valstiečių kultūros figuratyvinių priemonių. Puikiai matyti, kaip ne sykį pamokslininkų kartota mintis nekatalikus negalint gauti išganymo (reformatai esą „atskilę nuo tikrojo tikėjimo ir jį išniekinę. Už tokį žalingą darbą kiekvieno atskalūno (po mirties) laukia tikrų tikriausia pragaro bausmė“[42]) išsakoma ne tik Bažnyčios kalba, bet ir ano meto valstiečių kalba. Todėl mitologinės figūros, kurių semantika tuomet jau buvo smarkiai aptrupėjusi, galėjo buvo pritaikomos naujai atsiradusiems konfesiniams skirtumams aiškinti. Todėl ir varpas, kurio skambėjimas įgalina sielą pasiekti dangų, reformatų atveju, kadangi jų tikėjimas netikras, yra skilęs.

Šis pavyzdys rodo krikščioniškosios elito ir liaudies kultūrų dialogą: kaip iš elito gautos ir priimtos mintys performuluojamos savo kalba, savais įvaizdžiais, figūromis. Štai kodėl senosios sakmės ir padavimai nėra vien prasiblaškymas – jie gali atskleisti svarbius praėjusių epochų mentaliteto bruožus, tik reikia juos atitinkamai perskaityti.

Kodėl kalvinistai buvo per sieksnį ūgio?

Dabar norėčiau pasiaiškinti, kodėl bambizais buvo pavadinami pagonys. Pradėti norėčiau nuo tokio štai tautosakos gabaliuko:

Kai Lietuvoje lenkai užvedė krikščionybę, Vencavuose gyveno kalvinai. Jie buvo pagonai ir turėjo daug dievų. Kalvinai buvo augaloti. Ūgis jų buvo daugiau sieksnio. Matydami, kad ir jiems reiks garbinti Jėzų, kalvinai susirinko ant Vencavų kalno, papjovė didelį jautį ir aviną, jų kūnus sudegino ir pelenus užkasė į žemę. Paskui jie pasodino ąžuolą, kuris ir dabar toje vietoje yra labai didelis užaugęs.[43]

Pagonybė kaip tokia tradicinėje kultūroje nebebuvo prisimenama ir reflektuojama. Galima spėti, kad žinios lietuvius kitados buvus pagonis jau ateina iš elito kultūros. Tačiau esamieji konfesiniai skirtumai aiškinami nebe istoriniais faktais, bet mitine logika.

Matome, jog mitiniai vaizdiniai yra sumišę su istoriniais faktais. 1387 metais, kai Lietuvoje buvo įvesta krikščionybė, jokių kalvinų negalėjo būti – reformacija vyko XVI a. pradžioje. Tačiau tai nesvarbu. Liaudies sąmonėje kalvinai siejasi su pagonimis, o norint tokią sąsają įrodyti, papasakojama apie „nekrikščionišką“ ritualą: jaučio ir avino papjovimą bei sudeginimą.

Bet jei reformatai yra pagonys, tai visai suprantama, kad jų turėjo būti ir prieš Lietuvos krikštą. Mentaliteto struktūros yra stipresnės už istorinius faktus. Istorija pritaikoma prie galiojančių įsitikinimų. Reformatai iš mūsų erdvės „pašalinami“ pasitelkiant ne tiek istoriją, kiek mitologines struktūras.

Tačiau šis procesas nėra vienpusis. Antai sakmė byloja: *Senovėje ant žemės gyveno milžinai: dideli vyrai ir tokios pat moterys. Kada ėjo per girias, medžiai po anų kojomis lūžo ir linko kaip po mūsų kojomis smilgos*.[44]

Be to, lietuvių mitinėje vaizduotėje, kurios atspindžius matome tautosakoje, milžinai žemėje gyveno prieš žmones: *Sako, kad Adomas buvo didelis milžinas, ilgais drabužiais nešiojo ir be kelnių vaikščiojo*.[45] A. Kossarzewkis taip pat paliudija, kad lietuviai tikėjo milžinus gyvenus prieš Adomo giminę.[46] Milžinus pakeitė žmonės, o žmonių vietą vėliau užimsią nykštukai.[47] Taigi laikas siejamas su žemės gyventojų didumu. Žmonių „laikas“ prasideda tada, kai baigiasi milžinų „laikas“.

Tad jeigu prieš žmones šiame kvaziistoriniame laike gyveno milžinai, akivaizdu, kad ir reformatai, atsidūrę tame pačiame kvaziistoriniame laike, turi būti dideli kaip milžinai. Todėl ir pagonys tampa augaloti, o kadangi reformatai siejami su pagonimis, tai ir jie tuo laiku apgyvendinami. Beje, reikėtų prisiminti, kad *bamb-* irgi siejasi su augalotumu. Štai *bámbėti* – tai „dideliam augti“, *įbámbėti* – „gerai įaugti“ (*Merga jau įbámbėjus*); *užbámbėti* – „užaugti dideliam“ (*Jis toks vyras užbámbėjo*) (LKŽ).

Pateiktojoje sakmėje matyti, kaip mitinė laiko struktūra pritaikoma krikščioniškam laiko suvokimui. Realūs įvykiai pertvarkomi, atsižvelgiant į mentaliteto struktūras. Bet juk tokia logika geriausiai paaiškina „realybę“ ir kartu tai, kodėl katalikų konfesija yra „tikroji“. Istoriniai faktai ir ši istorija skiriasi, tačiau būtent ši istorija paaiškina „realybę“ (XVIII–XIX a. valstiečiui). Šituo atveju „mitas“ triumfuoja prieš istoriją. Reformacijos laikotarpiu būtent kalvinai kaltino katalikus stabmeldyste ir pagoniškumu. Tačiau kontrreformacijai nugalėjus, liaudies kultūroje buvo pradėta diegti jau kitokia samprata: reformatai, kaip „netikra“ konfesija, imta sieti su senąja lietuvių religija, t.y. pagonybe. Būtent todėl kalvinai pasirodė besą milžinai, gyvenę dar prieš žmones, – krikščionybė sutapatinta su katalikybe, o kitos krikščioniškos konfesijos išstumtos už „mūsų“ laiko ribų.

Matome, jog liaudies kultūroje istorija suvokiama kaip „mūsų“ grupės istorija. Kitos konfesinės grupės iš istorijos išstumiamos. Taip, jos greta egzistuoja, tačiau aiškinant jų atsiradimą, jos susiejamos su pagonybe, su ikikrikščioniškais – taigi ikiistoriniais laikais. Lygiai taip pat ir istorijos pabaiga mąstoma kaip kitos konfesijos įsigalėjimo laikas: kai nebeliks „mūsų“ grupės – šiuo atveju katalikų, ir bus pasaulio pabaiga.

Galima klausti, ar toks mąstymas klaidingas? Žvelgiant faktologiniu lygmeniu, be abejo, taip. Tačiau ar jis neprimena tų mokslinių koncepcijų, pagal kurias tautosaka – tai tik pagoniškos epochos atšvaitai?

Išskyrimas ir atidalijimas – tai ne tik marginalizavimas, bet ir savosios grupės tapatybės kūrimas. Michelis Foucault kalba apie galią, kuri tam tikrus visuomenės narius suklasifikuoja, padalija, atskiria, izoliuoja. Toji galia, nustatydama „nenormaliuosius“, kartu kuria „normaliųjų“ visuomenę. Tie pat mechanizmai veikia ir šiuo atveju: atskirdami ir už istorinio laiko išstumdami kitos konfesijos atstovus, mes pateikiame savą, savos istorijos sampratą – pirmiausia ji reiškia „mūsų“ bendruomenės būtį. Tai, kas ją paneigia, privalo būti iškelta už šio laiko ribų. Nors tikrovė verčia priimti ir net toleruoti kitatikius, teoriniame lygmenyje viską reikia „sustatyti į savo vietas“.

Šį reformatų tapatinimą su pagonimis patvirtina ir Motiejus Valančius, senosios lietuvių religijos kulto tarnus pavadinęs „bambizais“.[48] Taigi kalvinizmas susiejamas su pagonybe, reformatai prilyginami pagonims, ir taip jų konfesija diskredituojama.

Valančiaus Palangos Juzė, keliaudamas po Lietuvą, prieina Biržų kraštą ir ten aptinka daugiausia pagoniškų papročių:

„Mūsų senolių senoliai, būdami dar pagonimis, tikėjo tą naktį [Joninių – V. S.] plaunantis dieves, laumes, tų tai laumių paprotį tebepildo mergelės apie Biržus ir Pabiržę, ko Žemaičiuose nuo seno nėra. Čia žmonės tiki į žavėjimus, sako esant raganas, kurios gali kitus sužavėti, į ligas įvesti, karvėms pieną atimti, avių vilnas nupešti ir taip toliau. […] Apie Biržus yra dar bobelės, sugebančios varduoti gumbus, skaudulius, lekiančią ugnį ir taip toliau. […] Aš visa tai girdėdamas, tariau vienam išmintingam žmogui: ‘Pasakyk man, tėvai, dėl ko taip daug prie jūsų tebėra burtų ir žmonių pagoniškų?’ Tas man atsakė: ‘Dėl to: 1) jogei arti yra Kuršas, sėdynė visokių netikėjimų, juk ir mūsosios bobelės ten mokosi varduoti; 2) dar dėl to, jogei čia daug yra kalvinų, kurių bambizai nepeikia tų papročių; 3) dėl to, jogei ir mūsų katalikų kunigai niekuo tame dalyke lig šiolei nesakė“.[49]

Lietuvių senosios religijos ir mitologijos likučiai (tikėjimas laumes „plaunantis“ upėse ir kt.) čia siejami su kalvinizmu. Etnografai tokios koreliacijos nepatvirtina: Biržų kraštas šiuo požiūriu niekuo neišsiskiria iš kitų. Greičiau atvirkščiai – kaip tik Dzūkijoje ar net pačioje Žemaitijoje (kurią Valančius priešpriešina „paklydusiam“ Biržų kraštui) galima aptikti daugiau archajiškesnių tikėjimų, menančių senąją lietuvių religiją bei mitologiją. Vadinasi, tokia sąsaja nesiskaito su tikrove.

Kita priežastis – gretimas „Kuršas“. Iš tautosakos žinoma, kad Kurše stipriausi burtininkai. O iš tikrųjų tai Kuršas – konfesiškai kita erdvė. Latviui liuteronui, panorusiam pasišaipyti iš Strazdo, šis taip atsikirto:

„O taip, buvau pradėjęs klausyti (išpažinties – V. S.), bet sužinojęs, kad esanti kilusi iš liuterių, pamečiau, nes tai yra velnio valdžioje“.[50]

Vėliau jau modernizacijos paveikta Latvija vėl apibūdinama kaip „pagoniška“:

Rygos žmonės kaip pagonys
Šventos dienos nedaboja;
Fabrikuose, bravoruose
Dirb nedėlion mišparuose.[51]

Reikia suprasti, kad XIX a. dar ne visus kunigus buvo pasiekusios romantizmo idėjos, ir ne visiems kunigams pagonybė pradėjo sietis su didžia lietuvių tautos praeitimi.

Prisiminkime ir Dionizą Pošką, kuris 1823 m., rašydamas darbą „Apie senovės pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijose“, skundėsi, jog sunku gauti žinių apie pagoniškus papročius iš kunigų:

„Bet mano atminime, kada tik susidomėję literatai tuo reikalu į juos [kunigus – V. S.] kreipdavosi, norėdami kai kurių žinių gauti, jie visad ir nuolat atsakydavo: ‘Mūsų krašte nieko pagoniška nėra’. Ši savanoriška ir skrupulinga nežinia, man rodos, yra atsiradusi dėl to, kad kaimiečiui krikščioniui apie pagonybę ne tik kalbėti, bet ir pamąstyti nelabai galima…“.[52]

Iš šios citatos matyti, jog pagonybė dar nėra tapusi grynai moksliniu projektu. „Pagonybės“ konotacijos tebėra reikšmingos – antraip kam reikėtų jas taip griežtai neigti. Tai suprantama, vėl prisiminus religinį identitetą: opozicija *religiškumas vs. pagoniškumas* veiksmingiausiai veikia tik tokioje situacijoje. Juk toliau Poška priduria:

„...antra, dėl to, jog atsargiai krikščionių dvasiškijai senųjų pagonybės papročių priminimas kelia teisingų būkštavimų, kad lengvatikėje ir prietaringoje liaudyje tie papročiai neatsinaujintų, nes, kaip sakoma, *dulcis recordatio praeteritorum*“.[53]

Kaltinimų pagonybe galia dar gyva. Juk vėliau kunigai galės rinkti medžiagą apie pagoniškus dievus nebebijodami, kad jų tikintieji pradės jais tikėti. Tačiau tam reikėjo naujos situacijos, kai „pagonybė“ tapo vienu iš tautinių simbolių. Šiame kontekste pasidaro aiškesni Poškos minimų kunigų nuogąstavimai. „Pagoniška“ gali būti tik *kita* konfesija, t.y. tik „paklydimas“. Tad tarp „tikrąjį“ tikėjimą išpažįstančiųjų negali būti jokių pagoniškų liekanų. Štai kodėl tampa suprantama, kodėl Biržų krašte esą tiek daug pagoniškų liekanų.

Etnografinės ekspedicijos į Šiaurės Lietuvą metu buvo išsiaškinta, jog pravardė *bambizas* turi būtent religines konotacijas. Įdomu tai, kad katalikams *bambizas* žymi ne tik reformatą, bet ir tokį kataliką, kurio santykiai su bažnyčia atšalę:

...kartais ir tarp mūsų pačių, lietuvių, vienas kitą pavadina bambizu – tą, kuris neina į bažnyčią.[54]

Arba katalikai, pamatę sekmadienį dirbantį kataliką, juokdavosi: *Ku tu dirbi kaip bumbizas?*[55]

Paklausus, kas buvo laikomi religingesniais, labai dažnai būdavo atsakoma: *Katalikai. Daugiau lankydavo bažnyčią, mažiau dirbdavo šventadieniais, pasninkaudavo*.[56] Katalikų įsitikinimu, jų tikėjimas tikrenis.[57] Pateikėjas katalikas teigia, jog *katalikai buvo religingesni, katalikai labiau seka Kristumi. Reformatai net sako, kad katalikų tikėjimas yra tikresnis*.[58]

Taigi „bambiziškumas“ – tai „netikras“ religingumas, priklausymas „netikrai“ religijai, kitaip sakant, „netikėjimas“. Aiškėja semantinė ašis *tikintis vs. netikintis*. Kita – ne katalikų konfesija ir apskritai netikėjimas yra sutapatinami. Todėl ir sakyta, jog katalikai *aukščiau save laikydavo*.[59] Sakydavo: *Kas ne katalikas – tas prastesnis žmogus. Taip seniau sakydavo*.[60]

Galima manyti, jog katalikams svarbiau konfesiniai dalykai. Tai liudija ir kiti etnografiniai duomenys. Katalikai labiau vengdavo vedybų su kitos konfesijos atstovais, stengdavosi atversti į savo tikėjimą, jie ir šiaip charakterizuojami kaip religingesni.

Panašią situaciją aprašo Liudvikas Jucevičius, pasak kurio, žemaitis „mirtinai nekenčia kito krašto ir kito tikėjimo žmonių. Kito tikėjimo žmogui niekad prie vieno stalo su savimi valgyti neleis“.[61]

Tokioje atmosferoje tad tampa suprantama, jog kita konfesija – tai paklydimas, prilygstantis pagonybei. Štai kodėl visiškai natūralu, kad reformatai gretinami su pagonimis. O kadangi pagoniškas, ikikrikščioniškas laikas – tai iš esmės laikas dar „prieš šitos žmonijos pradžią“, tai pagalbon pasitelkiamos mitologinės laiko sampratos, pagal kurias, prieš žmones gyvenę milžinai. Taip reformatai ir tampa augalotais.

Išvados

Turimi duomenys leidžia teigti, kad žodis *bambizas* yra lietuviškas, ne skolinys, ir pirminė jo reikšmė buvusi maždaug „storapilvis vaikas“. Vėliau liaudyje juo imta pejoratyviai vadinti reformatus.

Galime kelti nedrąsią hipotezę, jog žodis *bambizas* kaip nors gali būti susijęs su senuoju lietuvių bičių dievu Bubilu, irgi pasižyminčiu apsirijimu, besaikiu smaližiavimu, storumu.

Šiomis savybėmis jis panašus į reformatus, kurie nesilaiko pasninko, todėl gali valgyti mėsą tada, kai katalikams to daryti negalima. Apibrėžiant, kas yra sava ir kas svetima, katalikams tampa svarbus alimentarinis kodas. Taip gimsta „storo bambizo“ įvaizdis.

XVIII a. pabaigoje ir ypač XIX amžiuje žodis *bambizas* pateko į raštus, t.y. į elito kultūrą. Kartu šiam žodžiui suteikiamos naujos konotacijos – M. Valančius rašo bambizus esant pagonimis. Tai vėlgi savaip interpretuojama liaudies kultūroje: bambizai nukeliami į ikikrikščioniškus laikus ir tampa milžinais, gyvenusiais, kaip teigiama tautosakoje, dar prieš žmones. Toks liaudies ir elito kultūrų dialogas ir pagimdė esamą „bambizo“ figūros semantiką.

ŠALTINIAI:

LKŽ I = Lietuvių kalbos žodynas, I. Vilnius, 1968.
LTR = Lietuvių tautosakos rankraštynas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.
VUB = Vilniaus universiteto biblioteka.

NUORODOS:

1. Etnokonfesiniai paribio santykiai. Medžiagą Biržų rajone Nemunėlio Radviliškio ekspedicijos metu 1995 m. surinko M. Giedra; rankraštis saugomas autoriaus archyve, p. 60.
2. Apie protestantų įvardijimus LDK raštijoje žr.: POCIŪTĖ, D. „Tušti titulai“ ir tikrieji vardai: LDK protestantų į(si)vardijimai senojoje raštijoje. Iš: *Literatūra*, 2006, Nr. 48 (7), p. 15–34.
3. Ten pat, p. 20 –21.
4. Aišku, tai nereiškia, kad visiškai atmetame elito vaidmenį kuriant įvaizdžius, šiuo atveju – reformatų įvaizdį. Tiesiog norime parodyti, kad santykis tarp elito ir ne-elito nėra vienpusis, tai greičiau dvipusis sudėtingas dialogas, kurį ignoruodami rizikuojame smarkiai supaprastinti mūsų tikrovę.
5. ГАРЭЦКІ, М. *Невялічки беларуска–маскоускі слоьнік*. Вільня, 1917.
6. KARŁOWICZ, J., KRYNSKI, A., NIEDŹWIEDZKI, W. *Slownik języka polskiego*, I. Warszawa, 1900, p. 189.
7. BRÜCKNER, A. *Slownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa, 1957, p. 35.
8. BALČIKONIS, J. *Lietuvių kalbos žodynas*, I. Vilnius, 1941, p. 515.
9. *Lietuvių enciklopedija*, II. Vilnius, 1941, p. 157.
10. SKARDŽIUS, P. *Rinktiniai raštai*, V. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 840.
11. URBUTIS, V. Senieji latvių kalbos žodynai. Iš: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, VI. Vilnius, 1963, p. 299.
12. GREIMAS, A. J. *Tautos atminties beieškant*. Vilnius–Chicago: Mokslas, 1990, p. 270.
13. BALYS, J. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 75.
14. GREIMAS, A. J. *Tautos atminties beieškant*, p. 271.
15. ASTRAMSKAITĖ, D. Linai ir lėmimai. Iš: *Baltos lankos*, 1993, p. 127–128.
16. MILIAUSKIENĖ, L., KLIMKA, L. Matas Šalčius apie lietuvius Argentinoje. Iš: *Istorija*, 2004, LXII, p. 68.
17. MAČIULIS, D. Kaimo mokytojas tarpukario Lietuvoje: lojalus valdžiai ir autoritetas visuomenei. Iš: *Lituanistica*, LXI/1, 2005, p. 16–17.
18. Ten pat.
19. http://anthology.lms.lt/texts/15/tekstas/8.html.
20. BIELINIS, J. *Dienojant*. New York, 1958, p. 257.
21. Ten pat, p. 256.
22. ROSTOWSKI, S. *Lithuanicarum Societatis Iesu historiarum provincialium pars prima*. Vilnae, 1768, p. 323.
23. *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*. Parengė L. Jovaiša. Vilnius: Aidai, 1998. p. 69.
24. VIJŪKAS-KOJELAVIČIUS, A. *Lietuvos istorijos įvairenybės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, II, p. 148.
25. Ten pat, p. 151.
26. Čia prisiminkime hipotezę apie bambizo mitologines ištakas ir senovės lietuvių dievą Bubilą, kuris taip pat pasižymi rajumu ir saiko neturėjimu. Taigi šiuo požiūriu Bubilas ir reformatai buvo tie, kurie nesilaiko jokio saiko. Ir šiuo požiūriu elito skleidžiama mintis apie reformatus kaip besaikius rado atgarsį liaudies kultūroje su Bubilo figūra.
27. Ten pat, p. 157–159.
28. DAUNYS, P. *Vargo keliais: Atsiminimai iš kovų dėl Nepriklausomybės ir aklųjų gyvenimo*. Kaunas, 1933, p. 87.
29. VUB RS F.81 1994 43.
30. Etnokonfesiniai paribio santykiai…, p.41.
31. VUB RS F.81 1995 10, 37.
32. STAUGAITIS, J. Zanavykai prieš Lenkmetį. Iš: *Zanavykija*. Čikaga, 1978, I, p. 188.
33. Ten pat, p. 192.
34. PETRAUSKAS, J. *Seirijų praeities takais*. Vilnius: Veja, 1992, p. 114.
35. *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967, p. 647.
36. Ten pat, p. 731.
37. VYŠNIAUSKAITĖ, A. Mirties samprata lietuvių liaudies tikėjimuose. Iš: *Liaudies kultūra*, 1998, Nr. 3, p. 18.
38. LTR 1289/216, LTR 1487/205.
39. LTR 6447/96
40. LTR 1790/64.
41. VAITKEVIČIENĖ, D. *Ugnies metaforos*: *Lietuvių ir latvių mitologijos studija.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 92.
42. BIELINIS, J. *Dienojant*, p. 256.
43. LTR 2088 (61).
44. BALYS, J. *Raštai*, IV. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 198.
45. BALYS, J. *Lietuvių liaudies sakmės*. Kaunas, 1940, p. 431.
46. Tauta ir žodis / Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, I. Kaunas, 1923, p. 120.
47. GREIMAS, A. J. *Tautos atminties beieškant*, 1990, p. 218.
48. *Lietuvių kalbos žodynas*, I. Vilnius: Mintis, 1968, p. 633.
49. VALANČIUS, M. *Raštai*. Vilnius, 1972, p. 262–263.
50. BASANAVIČIUS, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1970, p. 677.
51. Ten pat, p. 459.
52. POŠKA, D. *Raštai*. Vilnius, 1959, p. 331.
53. Ten pat, p. 331.
54. VUB RS F.81 1994 32.
55. Etnokonfesiniai paribio santykiai, p. 44.
56. Etnokonfesiniai paribio santykiai, p. 45.
57. Etnokonfesiniai paribio santykiai, p. 52.
58. Etnokonfesiniai paribio santykiai, p. 56.
59. VUB RS F.81 1995 19.
60. VUB RS F.81 1994 32.
61. JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. Vilnius, 1959, p. 444–445.

Looking for Meanings of *bambizas*

Virginijus SAVUKYNAS

The paper focuses on the description of the semantic field of the word *bambizas* in historical and cultural contexts. It aims at mapping out a coherent notional field that shaped the image of the Protestant in the folk verbal tradition. The research method used belongs to the domain of cultural semiotics. Current data suggests that the word *bambizas* is Lithuanian and that it is not a borrowing. Its first meaning was something like a “round bellied child”. Later people started using this word pejoratively, to call Protestants. In their effort to define the own and the other Christians single out this alimentary code. Protestants do not fast and, therefore, can eat meat at times when Catholics cannot. This is how the image of a “fat bambizas” emerges. At the end of the 17th c. and especially in the 19th c. the word *bambizas* made into written sources, that is, to the elite culture.

El. paštas: virsav@lrt.lt; virginijus_savukynas@yahoo.co.uk;
tinklaraštis: http://www.tinklink.lt/virginijus_savukynas

Gauta 2009-01-21, įteikta spaudai 2009-06-16

Kai kurie piemenų kasdienybės bruožai XIX a. pabaigos – XX a. Aukštaitijoje

Regina MIKŠTAITĖ–ČIČIURKIENĖ

Straipsnio objektas – XIX a. pabaigos – XX a. Aukštaitijos regiono piemenų kasdienybė. Tikslas – atskleisti kai kuriuos piemenų ir piemenavimo kasdienybės aspektus: tarpusavio santykius, ganymo sąlygas, sanitarijos ir higienos būklę. Lyginamasis metodas. Prieš atliekant tyrimą buvo parengtas etnografinių klausimų lapas „Gyvulių ganymo papročiai“ ir pagal jį 2007 m. rinkta medžiaga ekspedicijoje „Piemenavimo tradicija Švenčionių rajone“. Straipsnyje remiamasi ir kitais Aukštaitijos padėtį šia tema nusakančiais archyviniais ir publikuotais šaltiniais bei kitų autorių tyrinėjimais. Išvados – piemenavimas kaip gamtoje, už sodybos ribų atliekamas darbas, taip pat ir bendruomenės požiūris į piemenų darbo prestižą lėmė specifinę piemenų būklę. Piemenų kasdienybės analizė atskleidė žemesnį, palyginti su kitų šio amžiaus grupių atstovų bendruomenine padėtimi, vaikų piemenų socialinį statusą. XX a. antrojoje pusėje kintant piemenavimo pobūdžiui sunkus piemenų darbas pamažu tapo pramoga.

Prasminiai žodžiai: piemuo, piemenavimas, piemenų kasdienybė, sanitarija ir higiena, Aukštaitija.

***

Nagrinėdami piemenų ir kaimo bendruomenės šventes, analizuodami liaudies pedagogiką, tradicinėje kultūroje galime įžvelgti gana romantišką požiūrį į vaikystę. Kiek kitokią padėtį atskleidžia kasdienybės tyrinėjimai. Orvaro Löfgreno teigimu, kasdienybės ir jos materialių formų studijos yra vienas iš nuolatinių Europos etnologijos mokslo bruožų.[1] Šiame straipsnyje analizuodami piemenavimo kultūrą į kasdienybę pažvelgsime visuomenės diferenciacijos pagal amžių, taip pat ir nuo jo priklausančio socialinio statuso, aspektu.[2]

Tradicinėje žemdirbiškoje Lietuvos kultūroje sąvoka *piemuo* vartota keliomis reikšmėmis. Pirmąja paprastai nusakomas amžiaus tarpsnis,[3] kuriuo vaikas, iš dalies jau sugebėdamas užsidirbti pragyvenimui, galėjo atlikti paprasčiausius, didelės kvalifikacijos ir patyrimo nereikalaujančius darbus.[4] XIX a. pabaigoje vaikai piemenauti pradėdavo net nuo 6–7 metų, o ganyti baigdavo kartais net 20–21 metų sulaukę vyrai.[5] Tarpukariu ganyta trumpiau. Vitalio Morkūno duomenimis, piemenimis tarnauti pradėdavo 5–15 metų turintys berniukai (dauguma 6–9 metų) ir 5–14 metų mergaitės (dauguma 7–10 metų). 11–18 metų vaikai ir paaugliai (dauguma 13–15 metų) jau dirbdavo pusbernio, 9–21 metų (dauguma 12–15 metų) mergaitės ir merginos – pusmergės darbus.[6] Pasak Romano Vasiliausko, XX a. pirmojoje pusėje, pradėjus sparčiau vystytis gyvulininkystei, piemenaudavo „įvairių valstiečių sluoksnių vaikai“. Šio edukologo tyrimų duomenimis, dažniausiai piemenauti pradėdavo 7–8 metų vaikai (28,07 proc. apklaustųjų).[7]

Antroji *piemens* sąvokos reikšmė nurodo tam tikrą specifinę asmens veiklą, kuri žemdirbiškoje visuomenėje nebuvo prestižinė, tačiau reikalaujanti nemažų fizinių ir emocinių gebėjimų. Iki šių dienų samprata *piemuo* reiškia žodį, kuriuo norime pabrėžti asmens nesubrendimą. Ir praeityje, R. Vasiliausko teigimu, kreipinys *piemenie* buvo suvokiamas kaip nepagarba ar net įžeidimas.[8] Pasak Žilvyčio Šaknio, XIX a. pabaigoje jaunystės pradžia buvo siejama su piemenavimo pabaiga. Į jaunimo būrį piemuo negalėjo įeiti, nors juridiškai jo amžius galėjo leisti net tuoktis.[9] Nors piemens amžiaus vaikai galėjo turėti ir kitų užduočių (pavyzdžiui, mergaitės – prižiūrėti vaiką, abiejų lyčių vaikai – padėti namų ruošoje, atlikti kitus tėvų ar šeimininkų nurodymus), tačiau pagrindinis šio amžiaus vaikų užsiėmimas buvo gyvulių ganymas. Jo metu, anot R. Vasiliausko, dar buvo atliekama ir ūkio reikmenų, darbo priemonių (krepšių, šluotų) gaminimas ir kiti darbai, susiję su mėgstama veiklos sritimi (drožinėjimas iš medžio, muzikos instrumentų gaminimas, siuvinėjimas, juostų rišimas ir kt.), ir tik trečią poziciją užėmė pramoginė veikla ir žaidimai.[10] Piemenis prižiūrėjo kerdžius,[11] kuris kai kur Aukštaitijoje (ypač Dzūkijoje), anot Romualdo Apanavičiaus, dažnai pasižymėdavo ne tik kūniška, bet ir dvasine negalia, kartais piemenis prižiūrėjo apsileidę, protiškai atsilikę ar savyje užsisklendę vienišiai.[12]

Daugumoje ikiindustrinių visuomenių socialinis statusas įgyjamas su per amžių įgyjama patirtimi.[13] Istoriko Reinhardo Siederio teigimu, centrinėje Europoje valstiečių vaikystė XVIII–XIX amžiais iš esmės skyrėsi nuo kitų socialinių sluoksnių žmonių vaikystės.[14] Panašiai ir XIX a. – XX a. pradžios Lietuvos kaime ypatingu suaugusiųjų dėmesiu vaikas nebuvo lepinamas. Daugelio gyvulius ganiusių žmonių suvokimu, piemenavimas buvo sunkiausias jų gyvenimo tarpsnis.[15] Ypač sunki buvo samdinio piemens padėtis, dar blogiau buvo, jeigu jis tarnavo ne savo kaime – toli nuo tėvų ar pirmuosius metus. Piemenų būklę Aukštaitijos kaime vaizdžiai nusakė viena pakalbinta kupiškėnė: „Ne kartą didžiausias noras buvo tada numirti, maniau, jau

tada nebejausčiau alkio. Taip sunku būti alkanam, o dar mažam!“.[16] Trūko ir miego. Pavyzdžiui, baudžiavinį Krakių valsčiaus Ažytėnų kaimą (dabar – Kėdainių r.) aprašiusio Mikalojaus Katkaus pasakojimu, miške po egle prisnūdęs piemuo išmiegojo dvi paras.[17] Aukštaičiai net tikėjo, kad tam, jog piemuo nebūtų miegalius, reikią praustis jaučio pėdoje.[18] Pasak kupiškėnų papročius aprašiusios Elvyros Dulaitienės–Glemžaitės, samdomi piemenys daugiausia kentė nuo šalčio ir alkio, todėl būdavo imamasi netgi ir burtų siekiant, kad piemuo nepabėgtų nuo šeimininkų (atvykusiam tarnauti piemeniui nuplaudavo kojas ir vandenį supildavo po pečeliu).[19] Esama ir kitokių atsiminimų. Anot Stačiūnų (Pakruojo r.) apylinkėse ganiusio Kazimiero Varašinsko, jį, septynmetį, šeimininkė mylėjo kaip savo vaiką, švelnus piemeniui buvo ir šeimininkas (savo vaikų jie neturėjo), tačiau šiuose pačiuose atsiminimuose galima aptikti ir tokius žodžius: „Vargau visą liepos ir pusę rugpjūčio mėnesio. Labai sublogau. Man trūko poilsio… Miegoti tekdavo tik 5–6 valandas per parą. Maniau, kad neišlaikysiu, bet jie nekreipė dėmesio“.[20] Ar: „Vakare mane šeimininkas „pamylėjo“ kareivišku diržu. Tris dienas jie karves ganė patys, nes aš gulėjau kruvinas tvarte ir negalėjau paeiti“.[21] Priimtina etnologės Pranės Dundulienės išvada, kad gyvulių ganymas buvo nelengvas darbas, grūdinantis vaikus sunkiam valstiečio gyvenimui.[22] Nepalyginti lengvesnis, kupinas jaunatviškų išdaigų ir smagių nuotykių, atrodytų, buvo jaunimo naktigonių darbas (merginos neleidimas į naktigonę buvo įvardijamas kaip bausmė).[23]

Kodėl piemenavimas įvardijamas kaip sunkiausias žmogaus gyvenimo etapas? Į šį klausimą pabandysime atsakyti paanalizavę kai kuriuos piemenų kasdienybės bruožus. Rytų Lietuvoje gyvulių ganymas žinomas ir šiomis dienomis. Tiesa, piemenavimas XX a. antrojoje pusėje jau suvokiamas tik kaip darbinė veikla. Todėl šis straipsnis yra bandymas atskleisti kai kuriuos piemenavimo kasdienybės ypatumus panaudojant XX a. duomenis, taip pat pasiremiant ir ankstesnį laikmetį liudijančia medžiaga.

Apie piemenavimą publikuota nemažai lokalinio aprašomojo ir apibendrinamojo pobūdžio darbų. Išsami istoriografinė jų analizė galėtų būti atskiro straipsnio objektas. Iš apibendrinamojo pobūdžio piemenavimo kasdienybę apžvelgiančių darbų išskirtume Pelikso Bugailiškio 1935 m. publikuotą straipsnį „Galvijų ganymas ir piemenų būklė“, kuriame trumpai apibūdinama bendriausia informacija apie piemenavimą Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje. Straipsnis parašytas remiantis 42 atsakymais į anketą, iš kurių didesnė dalis buvo gauta iš Aukštaitijos vietovių, todėl šį darbą galime įvardyti kaip pirmąjį mokslinį piemenų kultūros tyrimą.[24] Suvokiant piemenų gyvenimo kasdienybę ypač svarbi Vitolio Morkūno 1977 m. publikuota monografija „Nuo tamsos ligi tamsos“. Analizuodamas tarpukario žemės ūkio darbininkų buitį, etnologas pateikė visapusiškų duomenų apie kasdienį piemenų gyvenimą. Statistiškai reprezentatyvi autoriaus sukaupta medžiaga (apklausti 602 respondentai) leidžia apžvelgti ir regioninius Lietuvos savitumus.[25] XX a. devintajame dešimtmetyje pasirodė ir kartografiniais žemėlapiais paremtų darbų. Informatyvus yra Irenos Reginos Merkienės Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos išginimų ritualams skirtas straipsnis. Jame atskleidžiama ir ganymo organizacija XX a. pradžioje.[26] Paminėtinas ir kartografiniais žemėlapiais paremtas R. Apanavičiaus darbas, iš dalies apžvelgiantis ir kerdžiaus instituciją.[27]

Analizuodami Aukštaitijos etnografinio regiono lokalinius, piemens kasdienybę nagrinėjančius darbus, išskirtume M. Katkaus baudžiavinio Krakių valsčiaus Ažytėnų kaimo piemenavimo aprašymą garsiojoje „Balanos gadynėje“.[28] XIX a. pabaigos – XX a. pradžios padėtis išsamiausiai atskleista kupiškėnų buitį aprašiusios E. Dulaitienės–Glemžaitės monografijoje „Kupiškėnų senovė“[29] ir kupiškėnų autobiografinių pasakojimų rinkinyje „Pasakoja kupiškėnai“.[30] Išsamų XX a. pradžios ganymo vaizdą Lyduokių (Ukmergės r.) apylinkėse pateikė Rapolas Stankūnas,[31] išsamiais tarpukario piemenavimo prisiminimais Stačiūnų (Pakruojo r.) valsčiuje pasidalijo K. Varašinskas.[32] Iš rankraštinių šaltinių išskirtume ypač vertingus XIX a. pabaigos – XX a. pradžios realijas liudijančius Antano Bielinio Tverečiaus apylinkių piemenavimo aprašymus.[33] Šio straipsnio autorė kai kuriuos piemenavimo Švenčionių krašte XX a. 4–10 dešimtmečiais padėties ir papročių duomenis[34] pateikė monografijoje „Piemenavimas Švenčionių krašte XX a.“.[35] Rašant šį straipsnį pasinaudota Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyno archyvine medžiaga.[36]

Ganymo sąlygos

Bendro gyvulių ganymo tradicijos, kaip ir kitos bendruomeninio kaimo gyvenimo normos, greičiausiai susiformavo XVI a. po Valakų reformos. Bendras ganyklas turėjusiuose kaimuose gyvuliai imti ganyti kolektyviai, t.y. viena bendra banda, vadovaujama kerdžiaus, kuriam padėdavo nemažas piemenų būrys. Kaimus skirstant į vienkiemius piemenavimo papročiai nyko. Ilgiausiai jie išliko Rytų Lietuvoje, kurioje kaimai į vienkiemius, palyginti su kai kuriais kitais etnografiniais regionais, skirstyti vėliau.[37] XX a. pradžioje bendras gyvulių ganymas dar dominavo visoje Aukštaitijoje.[38]

P. Bugailiškio duomenimis, vaikai piemenauti pradėdavo nuo Kalėdų, Trijų karalių ar Jurginių ir dirbdavo iki Visų Šventųjų dienos.[39] Analogiškus duomenis pateikė ir tarpukario padėtį nagrinėjęs V. Morkūnas.[40] Piemens darbą sudarė ne tik ganymas, bet ir įvairūs namų apyvokos darbai, kartais trukdavę ir vieną du mėnesius, pavyzdžiui, kūlimas su talkomis.[41] Panašią situaciją matome ir XX a. pradžioje Tverečiaus apylinkėse – samdomi piemenys turėjo ne tik

ganyti, bet ir padėti šeimininkams: prirauti kiaulėms žolės, nuskusti bulvių, net prižiūrėti mažus vaikus. Kiek kitaip negu kiti samdiniai, piemenys ganė ir šventadieniais. Piemens žodžiais, „man tekdavo labai retai kokia dienelė tų išeiginių nuo ganymo dienų, o visos kitos, ir sekmadieniai, ir šeštadieniai, ir didesni, ir mažesni kermošiai bei atlaidai vis ganyt ir ganyt, per visą vasarą, per visą gyvulių ganymo laiką“.[42] Sunku buvo netgi nueiti į bažnyčią. Kupiškėnų krašte per vasarą kartą ar dukart piemenis bažnyčion išleisdavo juos pavadavę tėvai.[43]

Darbo diena buvo ilga. V. Morkūno teigimu, pagal amžių ir fizines jėgas piemenų darbo diena būdavo nepaprastai ilga ir sunki: tokia pati, kaip ir suaugusių darbininkų, o kartais net ilgesnė.[44] Bandai prižiūrėti buvo samdomas kerdžius ir keli jo pagalbininkai, priklausomai nuo ūkininko valdytos žemės kiekio, o XX a. pradžioje – nuo ganomų gyvulių bandos dydžio.[45] Klausimus, susijusius su bendru gyvulių ganymu, ganyklų nustatymu, kerdžiaus samdymu, jo maitinimu, rengimu, nakvyne, alga, jam priskiriamų piemenų paskirstymu, spręsdavo kaimo sueiga.[46] Kerdžius turėjo teisę bausti piemenis; už jo prižiūrimos bandos padarytą žalą pasėliams ar neapsaugojus bandos gyvulių nuo susižalojimo (jiems badantis ir pan.) kaimas galėjo atskaičiuoti iš jų sueigos nutartą algos dalį.[47]

Sunkiausiomis ganymo sąlygomis net XX a. antrojoje pusėje laikyta ganymas prie miško, javų lauko, netoli šlapynės ar siauruose rėžiuose. Gerhardo Bauerio teigimu, nesužiūrėjus (susižeidimo atveju) ar praganius gyvulius piemenų laukdavo gana griežtos bausmės – jie būdavo mušami botagu arba diržu. „Bausmės vykdymas buvo negailestingas, kuris vedė prie tyčinių įžeidinėjimų ir pasityčiojimų. Vienintelė galimybė išvengti tokio žiauraus išgyvenimo buvo pabėgimas“.[48] Piemenis bausdavo ne tik šeimininkai, bet ir kerdžius, „kuris už neklusnumą bausdavo botagu per pakinklius“.[49]

Piemenų uždarbis buvo reikšminga parama neturtingoms šeimoms. Įvairiose Lietuvos vietovėse atlyginimai skyrėsi, jie priklausė nuo bendro regiono ekonominio pajėgumo. Kito jie ir bėgant laikui. 1935 m. P. Bugailiškio pateikti duomenys, autoriaus teigimu, leidžia atskleisti net XIX ketvirtojo dešimtmečio situaciją.[50] Tačiau gana problemiška lyginti skirtingais laikotarpiais funkcionavusių pinigų vertę. Tarpukariu didžiausias atlyginimas buvo Klaipėdos krašte ir Šiaurės Lietuvoje, o mažiausias – Rytų Lietuvoje. Jis ženkliai kito net tarpukariu. Biržų apskrityje 1924–1940 metais vidutinis atlyginimas svyravo nuo 107 iki 230, Kauno apskrityje nuo 65 iki 220, Panevėžio apskrityje nuo 85 iki 205, Rokiškio apskrityje nuo 93 iki 230, Ukmergės apskrityje nuo 73 iki 150, Utenos apskrityje nuo 72 iki 180 litų. O naujai suformuotoje Švenčionėlių apskrityje 1940 m. piemens atlyginimas buvo 115 litų. Tais metais jis buvo mažiausias Lietuvoje (vidurkis 144 Lt.). Suaugusių žemės ūkio darbininkų (bernų) atlyginimai buvo didesni, 1940 m. Švenčionėlių apskrityje bernas vidutiniškai uždirbdavo 360, merga 265, pusbernis 220, pusmergė 175 litus. Šių kategorijų samdinių atlyginimai buvo mažiausi jau ne Švenčionėlių, o Vilniaus apskrityje.[51]

Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo vieni vaikai ganyti gyvulius jau bijojo. Jiems padėdavo suaugusieji. Vykstant melioracijai nusausinus nenaudingus plotus ir juos pavertus dirbama žeme žymiai sumažėjo ganyklų plotai. Vykstant kolektyvizacijai daugelis jaunesnių kaimo gyventojų buvo įdarbinami kolūkiuose, o vyresnio amžiaus žmonės jau nebegalėjo patys ganyti. Dėl tokių sąlygų apie septintąjį dešimtmetį vėl atsirado poreikis samdyti piemenis. Tačiau tuo metu ryte karves dažniausiai išgindavo vyresni šeimos nariai, tik po pusryčių ateidavo ganyti piemuo.[52] Tačiau daugiavaikių, sunkiai besiverčiančių šeimų vaikai dar maždaug iki XX a. aštuntojo dešimtmečio ganė sudėtingiau: „Keltis reikėjo anksti, ganyti visą dieną, kartais jaučiant alkį ir šaltį“.[53] Pasitaikydavo atvejų, „kada daugiavaikių šeimų atžalos atganydavo *kaleiką* už skolintą sėklą: bulves ir grūdus“.[54]

Tiesa, apie 1970 m. kai kuriose Švenčionių rajono apylinkėse, besiribojančiose su Baltarusija, karves imta ganyti *zagaratkosuose* (užtvaruose). Nuo tada ganymas tapo, kaip sakė pateikėjai, „...tikru malonumu. Vanduo atvežtas į vietą, ganykla aptverta tvora. Karvių beveik nereikėjo ganyti, jos pačios ganėsi“.[55] Pateikėjų teigimu, šiose apylinkėse (kai kur ir neganant užtvaruose) „jie ganydavo gyvulius už pinigus senyvo amžiaus žmonėms, nepagalintiems ar neturintiems sveikatos, kiti – tiesiog savo malonumui ar padėdami gerai senutei“.[56] XX–XXI a. sandūroje ganę pateikėjai nurodė, kad „su draugais atvažiuodavome į kaimą pas močiutę karvių paganyti, nes buvo smagu pabūti visiems gamtoje, klausyti muzikos ir žaisti kortomis“.[57]

Piemenų gyvenimo ir buities savitumas

Piemenų socialinė padėtis, palyginti su kitų samdomų žemės ūkio darbininkų, buvo viena iš sunkiausių. Jų buitis – viena iš prasčiausių, ypač Rytų Lietuvoje. Gyvendavo pačiomis blogiausiomis sąlygomis: dažnai miegodavo ant krosnies, suolų bei gultų, retai kuriam tekdavo miegoti lovoje. „Daugiau kaip pusė piemenų miegojo be čiužinių. [...] dažnai tekdavo pasikloti senus drabužius ar šiaip skudurus, apsikloti skuduriniais apklotais, kailiniais, sermėgomis ir pan.“[58] Kupiškėnų buitį aprašiusios E. Dulaitienės-Glemžaitės teigimu, „Dažniausiai piemenėlis miegodavo kamaros lovoje, kur vietoj čiužinio būdavo įmesta šiaudų ir užtiesta marška. Apsiklodavo jie savo drapanėlėmis arba gūnia. Mažesni piemenėliai bijodavo kur atskirai miegoti, tai miegodavo gryčioje ant suolo, po šonu pasitiesdami savo drapanėles; kai jau būdavo labai šalta, užlipdavo miegoti

ant krosnies. Kartais, kai piemenėlis būdavo labai išvargęs, sukniubdavo bet kur ir išmiegodavo iki ryto nenusivilkęs“.[59]

Anot V. Morkūno, drabužius piemenims dažniausiai persiūdavo iš sudėvėtų suaugusiųjų drabužių, dažnai tekdavo nešioti ir nepersiūtus, per didelius. Ūkininkai, kurie turėdavo piemenų amžiaus vaikų, piemenims duodavo savo vaikų sunešiotus drabužius.[60] Visoje Aukštaitijoje, ypač pietryčių Lietuvoje, kur ūkininkai gyveno vargingiau, piemenų apranga dažniausiai priklausydavo nuo geros ūkininko valios. Piemenys vilkėdavo senus, suaugusiųjų apnešiotus, persiūtus drobinius drabužius, pasislėpti nuo lietaus turėdavo tiesiog maišą, avėjo dažnai kojų dydžio neatitinkančiu apavu: vyžomis, naginėmis, vėliau medziokais (medpadžiais), o dažniausiai iki pat vėlyvo rudens ganė basi. Valgydavo ant suolo, palangės, nes dauguma samdinių šalia savęs prie stalo piemenų matyti nenorėjo. Dar apie XX a. vidurį samdytų piemenų gyvenimo sąlygos svetimoje šeimoje buvo prastesnės negu savo šeimoje. Juos prasčiau maitino, blogiau rengė, duodavo daugiau papildomo darbo, tekdavo mažiau miegoti.

Daugelio samdytų piemenų gyvenimo aplinkybės dažniausiai priklausė nuo šeimininkų savybių. XIX a. pabaigos – XX a. pradžios pateikėjas iš Seredžiaus apylinkių teigė, kad „Piemenėlius skriaudžia šeimininkas, skriaudžia šeimininkė, skriaudžia bernas, merga, pusmergė ir visi šeimininko vaikai“.[61] Vyresnieji į tokius vaikus kreipdavosi ne vardu, o tiesiog šaukė piemeniu, negailėjo kandžių žodžių ir užgauliojimų. Dažniausiai savi šeimininkų vaikai, palyginti su samdytais, dirbdavo lengvesnius darbus, buvo geriau maitinami ir rengiami. Kito pateikėjo teigimu, „šeimininkai buvę pikti, žiaurūs, prastai valgydinę, miegot neduodavę. Dar gaidžiams negiedojus prikeldavę bulvių skusti. Visą dieną kur nors sumigę, o vakarais pristatydavę balanomis žibinti. Žibini, žibini ir užsnūsti, balana užgęsta...Tai kad jau suriks ant tavęs, tai net visos blusos iš išgąsčio apmiršta. Tu pašoki, šeimininkas kad patemps tave už ausies, tai net kraujas pasirodo... Paskum dar priskaičiuoja – tu tinginy, miegaliau, dykai duoną ėdi, dar ir algos norėsi, kad mokėčiau“.[62] Dažniausiai samdytas piemenėlis nebeturėdavo kam pasiguosti ir turėdavo tyliai visas skriaudas iškęsti. Tokia piemenų padėtis fiksuojama visoje Aukštaitijoje. Tiesa, kai kuriose šeimose būdavo paliekama vietos ir užuojautai. Ramonaičiuose (Rokiškio r.) gyvulius ganę piemenys prisimena, kad šeimininkės ar samdytos mergaitės piemenėlį vargdienėlį užjausdavo, mylėdavo: „Parginus bandą, pirmasis primilžto pieno puodelis – jam išgerti“.[63]

Piemenų tarpusavio santykiai

Analizuodami piemenų tarpusavio santykius, turime pažvelgti į hierarchines kitų amžiaus grupių sistemas. Venanto Mačiekaus teigimu, kaimo bendruomenei vadovavo turtingesni, sumanūs, protingi, paprastai raštingesni už kitus kaimo vyrai.[64] Jaunimo bendrijoje turtas nebuvo toks svarbus. Reikėdavo, kad lyderis būtų vyresnis, stipresnis, kai kada mokytesnis, gudresnis.[65] Šios savybės buvo svarbios ir hierarchinėje piemenų struktūroje. Dar XX a. pradžioje buvo fiksuojama, kad ryškaus skirtumo tarp samdomų piemenų ir ūkininko vaikų beveik nebuvo. Jie drauge atlikdavo kerdžiaus nurodymus, vieni kitiems padėdavo bėdoje, kartu žaisdavo. Tačiau dažnai paskutinius metus ganantis piemuo jau laikytas vyriausiu, sumaniausiu, daugiausia patyrusiu piemeniu. Tokį piemenį kerdžius siųsdavo atlikti sudėtingų užduočių, jam patikėdavo karves ganyti krūmynuose ar miške. Jaunesnių piemenų padėtis buvo kiek kitokia. Jie privalėjo klausyti vyresniųjų, o pirmus metus pradedantį ganyti piemenį išbandydavo – tikrindavo jo vikrumą, sumanumą ir pan. Silpnesnis vaikas neretai būdavo užgauliojamas, tapdavo patyčių objektu. Tiesa, jei tarp piemenų pasitaikydavo nesutarimų, peštynių, kivirčų, tai, pavyzdžiui, Švenčionių apylinkėse *pastyriu*s nedelsdamas visus sutaikydavo: „Susikabinus *pastyrius* perjuosdavo botagu per blauzdas“.[66] Panaši padėtis buvusi ir Pakruojo apylinkėse. Ten bandą ganęs *viršininkas,* „kai piemenys imdavo peštis, užtvodavo botagu“.[67] Tačiau kartais pagal amžių vyresniam piemeniui verčiant vaiką kąsti ožiui į uodegą (tikėta, kad kai jis pradės tuštintis, tada pasnigs ir pasibaigs ganiava), ustovas „kartu juokiasi ir net patarinėja, kas reikia daryti“.[68] Tiesa, kartais pasitaikydavo ir tokių pradedančiųjų piemenų, kurie nepasiduodavo skriaudžiami (Stačiūnų vls., Šiaulių aps.): „Apžiūrėjo ir mano maišelį (terbelę) su pietumis. Kai vienas panoro paimti mano sūrį, gavo botagu per blauzdas. Taip buvo mane pamokęs gaspadorius. Sakė: „Jeigu užsileisi iš pradžių, tai per visą vasarą visi tave jodinės“.[69]

Kiek kitaip negu jaunimo būryje tarp piemenų nebūdavo didesnio skirtumo tarp samdomų ir savų piemenų.[70] Samdyti piemenys, palyginti su ūkininkaičiais, būdavo labiau gyvenimo užgrūdinti, kiek gudresni, sąmojingesni, tik jie turėjo mažiau laisvo laiko pramogoms, kadangi privalėjo padėti šeimininkams nudirbti įvairius ūkio darbus.[71]

Dažnai bandą kartu su piemenimis berniukais ganydavo ir mergaitės, ypač jei šeimoje nebūdavo berniukų. Neretai berniukai save laikė vyrais, galinčiais geriau ganyti bandą. Ganymo metu piemenys berniukai dažnai taikydavo mergaitėms įgelti – „ypač nukentėdavo piemenaitės, tos, kurios jau buvo paaugę, nuolat patirdavo prievartą ir pažeminimus“.[72] Piemenavusių mergaičių atsiminimuose galima aptikti pasakojimų, kaip su jomis buvo elgiamasi ganymo metu. Pasitaikydavo įvairių bandymų krėsti juokus: „Lauke užmigus, didesni piemenys nuaudavo mano vyželes ir paslėpdavo. O kur jas atrasi: gal po akmeniu, gal aukštai medyje pakabintos? Parbėgu namo, prisipažįstu tetukui, išbučiuoju abi rankas, jis ir nupina naujas vyželes“ (Girvalakių k., Kupiškio

r.).[73] Buvo ir tokių mergaičių, kurios nesileisdavo žeminamos. Pateikėja, gimusi Kirkučių kaime (Švenčionių r.), prisiminė, kad vieną mergaitę piemenę mušdavo berniukai, bet ji jiems niekada nenusileisdavo. Net medžių žievė kaime buvo išrantyta peiliu: „Gink nuo bado, karo i nuo vainos, i nuo Levono Aldonos“.[74] Taip pat kartais mergaitės patirdavo kerdžiaus priekabiavimų. Pavyzdžiui, kupiškėnė pasakojo: „Teko ganyti prie kerdžiaus Bolesio, kuris mėgdavo sučiupti mergaites per krūtinę. Mes bėgdavome nuo jo“.[75]

Piemenys, ypač iš skirtingų kaimų, kartais tarpusavyje susipešdavo. Pavyzdžiui, Lyduokių apylinkėse gretimų kaimų piemenys susitikdavo, pasikalbėdavo, eidavo imtynių, lenktynių, susipykę apsisvaidydavo akmenimis, išsiplūsdavo ir „dainuškomis apsikeisdavo“.[76]

XX a. antrojoje pusėje daugelyje kaimų sumažėjus bandoms karves imta ganyti *zagaratkosuose* (užtvarose), tuomet sumažėjo ir gyvulius ganiusių piemenų. Dažniausiai bandą savo jėgomis imdavo ganyti *gaspadorius* (ūkininkas). Jei samdydavo *pastyrių* (kerdžių) ar vyresnįjį, tai jam padėdavo vienas ar du piemenys, bet dažniausiai tai darė savos šeimos vaikai. Pateikėjai prisimena: „Mes ganydami neišdykavome, neteko muštis ar bartis. Ganėm su sese dviese“.[77] Kai kada seneliams padėti ganyti karves į kaimą suvažiuodavo vaikaičiai ar į kaimą pas draugus papramogauti atvykę miesto vaikai, tuomet „jiems ganymas egzotika tapo“.[78]

Ganymo rūpesčiai

Kukli apranga ir darbo vieta gamtoje (už sodybos ribų) piemenims sukeldavo specifinių, vyresniems kaimo bendruomenės nariams nebūdingų negerovių. **V**isoje Aukštaitijoje piemenų bėdos prasidėdavo nuo pačios ganymo sezono pradžios. Jau ankstyvą pavasarį bei lietingą vasarą suskeldėdavo blauzdos, lūpos ir nosys. Pateikėjų žodžiais, „piemenys nešiodavo pakulinius drabužius, būdavo basi, kai kada avėdavo naginėmis iš odos, su apyvarais, autais. Kojas sušlapydavo, susikirsdavo“ (Rokiškio r., Kriaunų apyl., Bajorų k.).[79] „Piemenys rengdavosi labai vargingai. Suverpdavo pakulas, išausdavo tokį audeklą, kuris nuo lietaus labai sustandėja, kai lietus palyja, suknelė palieka stačia, tai net blauzdas nutrina iki kraujo. Kai kraujas bėga, sako „gaidžiai gieda“ arba „skiautė raudona“ (Rokiškio r. Obelių apyl. Krapiškių k.).[80] Šios piemenų buities kankynės žinomos ir kitose Aukštaitijos vietose. Žodžių jungtis, frazeologizmas *gaideliai pragydo* žinoma ir dabartiniame Švenčionių r. Pasak pateikėjų, vakare atsigulus blauzdos pradėdavo degte degti. Ši piemenis varginusi bėda atsirasdavo dėl gamtinių sąlygų bei pagal amžių netinkamos aprangos nešiojimo.[81] Kupiškėnų prisiminimuose tai taip pat minima: „Ganykla buvo labai šlapia, o apsiauti neduodavo, tai kojos supleišėdavo, kad rytą paeiti nebegalėjau (Paberžių k., Kupiškio vls.).[82] Kadangi dažniausiai piemenų apranga būdavo pati paprasčiausia, vyresniųjų samdinių apnešiota, dažnai neatitikdavo dydžio ir sezono reikalavimų, todėl kaip vieną iš blauzdų pleišėjimo priežasčių galime pastebėti ir netinkamą piemenų (berniukų) kelnių ilgį. Piemenims jos būdavo siuvamos trumpos, iki kelių. A. Bielinis prisiminė: „Man motina ilgų kelnių nesiūdavo todėl, kad aš, bėgiodamas ir visur laipiodamas, tokias ilgas kelnes greitai išpurvinčiau ir sudraskyčiau.“,[83] o dažniausiai „nebuvo iš ko tokių kelnių siūti“.[84] Tokius sunkumus išgyveno ir mergaitės piemenaitės, nes jų sijonukai dažniausiai būdavo iki kelių, ir jų kojos supleišėdavo taip pat kaip ir berniukų.

Kojos dažniausiai pradėdavo pleišėti nuo pavasario, bet labiausiai ir skaudžiausiai – vasarą, ypač pavaikščiojus po rasą. Sušlapusios kojos saulėje nudžiūdavo, o išsausėjusi, žaizdota oda pradėdavo pleišėti, ir jeigu piemenys „savo supleišėjusių kojų negydydavo, niekuo jų netepdavo, tai jų kojos įplyšdavo tokiais gilais ravais, kad iš jų pradėdavo tekėti net kraujas“.[85] Švenčionių apylinkėse po XX a. vidurio gyvulius ganę piemenys dar mini dažnus kojų pleišėjimo atvejus, o ganiusieji XX a. pabaigoje tokio buities nesmagumo jau nebežinojo, tik apie tai buvo girdėję iš tėvų ar senelių.

Piemenims gydytis dažnai padėdavo motinos, kurios „vakarais suskeldėjusias vietas trindavo muilu, tepdavo grietine“[86] ar „su pienu kiek patepdavo“.[87] Tačiau samdytiems piemenims šią skausmingą negandą tekdavo įveikti patiems. Samdyti piemenys taip pat žinojo minėtus gydymosi būdus: trynimą muilu (Griežionių k., Ukmergės r.), „pastijolka“ (grietinėle) (Paberžių k., Kupiškio r.),[88] tačiau pastarasis vaistas šeimininkių namų ūkyje buvo pernelyg brangiai vertinamas, kad varganam piemenukui juo leistų teptis kojas. Piemenys gerai žinojo dar vieną gydymosi būdą – supleišėjusių ar kraujuojančių kojų trynimą šlapimu. E. Dulaitienės-Glemžaitės žodžiais tariant, šis būdas buvo gana skausmingas: „Jis apšlapindavo kojas savo šlapumu, tada jos taip baisiai imdavo skaudėti, kad piemenėlis parvirsdavo žemėn, iškeldavo kojas aukštyn ir, jas vėsindamas, rėkte rėkdavo“.[89] XX a. pabaigoje pietryčių Aukštaitijoje tokiu būdu supleišėjusias kojas gydžiusių pateikėjų neužfiksuota. Daugiausia apie tai, kad šlapimas gydo, girdime iš vyresnio amžiaus žmonių pasakojimų: „Dar ir nūdien senų žmonių kojų tinimui gydyti ar žaizdai dezinfekuoti naudojamas vaiko šlapimas“.[90]

Prie piemenis užklumpančių negandų galima pridėti ir kojų šutimą lietingą vasarą. Tai lemia nuolatos sušlapęs apavas. Rokiškio r. Obelių apyl. Mažeikių k. piemenys tai išspręsdavo pasidarydami kojokus.[91]

Įpusėjus vasarai blauzdų pleišėjimas praeidavo, bet atsirasdavo kita bėda. Prasidėjus ganymui aštrūs rugienos ir vasarojaus rugienojai iki kraujo subadydavo papades, išdraskydavo kojų tarpupirščius, grumstai ir akmenys nugramdydavo pirštus, dirvoje pasitaikantys stiklai kartais įsmigdavo į papades. Sužeistos vietos ištindavo ir labai

skaudėdavo, tad „retas piemuo vaikščiodavo neapraišiotomis kojomis“.[92] Iki XX a. vidurio dažniausiai ir šiuo atveju pirmąją pagalbą suteikdavo motinos. „Matydamos, kad mums parugėje ganyti yra labai negerai, mūsų mamos mums ant kojų užmaudavo senas kojines, be galų, kurios gana gerai dengdavo mūsų blauzdas ir jau rugienos nebe taip skaudžiai durdavo“ (Tverečiaus apyl., Ignalinos r.).[93] XX a. antrojoje pusėje supleišėjusios, iki kraujų apdraskytos kojos – retas atvejis, nes daugelis piemenų dėvėjo pirktinius drabužius bei avėjo avalynę. „Ganyti apsivilkdavome patogiai: treningines kelnes, *kedus* [sportinius batelius – R. M.-Č.], jei lydavo – guminius batus“ (Karklinės k., Švenčionių r.).[94]

Rudenį piemenis vėlgi užgriūdavo sunki dalia – prasidėdavo lietūs ir šalnos, imdavo kristi šaltos ryto rasos. Pateikėjos iš Butėnų k. (Anykščių r.) žodžiais, „kai šilta, kai gerai gyvuliai būna, tai ganyt nebuvo labai sunku, bet blogiausia rudenį, kai lietus prasideda. Tada prisikenčia piemenėliai“.[95] Atšalus orams piemenys dar ilgai kojų nesiaudavo, nes tiesiog ne visi turėjo kuo apsiauti. Pateikėja iš Naujasalio k. (Švenčionių r.) su nuoskauda pasakojo apie vyro piemenavimo laikus: „Gaspadorius buvo piktas ir jam nieko nedavė apsiauti. Tad sušalęs alkanas vaikas pabėgo į namus. Čia tėvas gerai atlupo diržu ir liepė grįžti toliau likusį laiką ganyti. Stipriai peršalus jį apstojo votys, o randai nuo jų ir dabar matosi ant veido ir kūno“.[96]

Sustirusias nuo šalčio kojas piemenėliai, kerdžiaus pamokyti, nors laikinai sušildavo įkišę į šiltą karvės mėšlą ar šlapimą. Stačiūnų apylinkėse (Pakruojo r.) ganęs K. Varašinskas pasakojo: „Rytą stengdavausi atsistoti į šiltą karvės mėšlą. O saulei pakilus nusiplaudavau kojas ir sėdėdavau ant žemės, susukęs jas į švarko skvernus. Nešiojausi ir šieno saują pasidėti po kojomis, vyniojau jas į skudurus. Apsiauti nieko nedavė“.[97] Pateikėjų teigimu, dar vienas būdas sušilti, nors ir labai trumpai tepadėdavęs, – „apsišlapinti savo kojas“ (Tverečiaus apyl., Ignalinos r.).[98] Nugaras šildydavosi pasinaudodami gyvulių skleidžiama šiluma: „Aš savo nugarą šildydavausi atsirėmęs į šiltą jaučio nugarą“.[99] Per dieną saulėje įkaitinti lauko akmenys – tikra palaima nuo šalčio sustirusioms piemenų kojoms. Pabradės apylinkėse (Švenčionių r.) piemenavę piemenys iš anksto ganyklose būdavo nusižiūrėję tokius akmenis ir progai pasitaikius sutūpdavo ant jų sustirusias nuo šalčio kojas pasišildyti.[100]

Rudenį gyvulių ganytojus ypač vargindavo lietūs. „Per trumpalaikį lietų slėptis reikėjo pačių pasidarytose palapinėse, šiaudų skraistėse, dengtis gobtuvais, stovėti po medžiu“.[101] Dažnai nuo lietaus gelbėjo paprasčiausias maišas, „jo kertes susikišdavo vieną į kitą ir išeidavo gobtuvas“.[102] Su nuogąstavimu prisimenama: „Aš ganiau užsidėjęs maišą ant galvos ir pečių. Per dieną šlapias maišas tiek įskaudindavo pečius, kad vakarop vos paeidavau“.[103]

XX a. antrojoje pusėje ganymo sąlygos žymiai pagerėjo. Anot pateikėjų, „piemenys ir *pastyrius* turėjo kareiviškus *ploščius* [lietpalčius – R.M.-Č.], lietsargius, *pastyrius* avėjo kerziniais batais, piemenys guminiais ir dažniausiai turėdavo lietsargį. Nešiodavo patiesalą, Švenčionių apylinkėse vadinamą *klijonke* [plėvelės gabalas – R. M.-Č.], ją pasitiesę galėdavo nesušlapdami sėdėti ant žemės“.[104] Ganant arčiau namų piemenis pakeisdavo vyresnieji – paleisdavo į namus pasišildyti. XX a. pabaigoje, pasak pateikėjų, šaltomis ir lietingomis dienomis vaikų tiesiog neleisdavo ganyti. Tiesa, XX a. pabaigoje, kaip ir anksčiau, kerdžius, atsakingas už bandą žmogus, ganydavo kiaurą dieną, neatsižvelgdamas į oro sąlygas.

Piemenavimo patirtis gilino ir liaudies medicinos žinias, kurios buvo reikalingos ganant. Dažnai bėgdami per kupstus piemenys pargriūdavo ir nusibrozdindavo kelius ar alkūnes. Jei buvo įmanoma, nuplaudavo žaizdą upelyje ar balutėje, o paskui ją užklijuodavo *dziedlapiu* (varnalėša) ar *močiakalapiu* (šalpusniu).[105] Siekiant sulaikyti kraują Švenčionių apylinkėse ant žaizdos taip pat buvo dedama pakramtyta kraujažolė.[106] Kupiškėnai šiam tikslui naudojo voratinklį,[107] Lyduokių apylinkėse piemenys dideliam skausmui malšinti prie žaizdų mėgindavo „gyvą varlę pridėti“.[108] Įgėlus bitei ar vapsvai jokiu būdu nešlapino žaizdos – skubėjo ištraukti paliktą geluonį. Per didžiuosius karščius stipriai kando vabzdžiai: gyliai, akliai, mašalai, vakare – uodai. Sukąstas vietas labai niežėdavo, o pirmoji pagalba nuo niežulio buvo tos vietos seilinimas: „Dažnai piemenys pakišdavo niežinčią ranką ar koją palaižyti šuniui, sako, jo seilės geriau gydo“.[109] Piemenys mokėjo gydyti ir karpas. Tam tiko pienės sultys, ugniažolė, beje, Labanoro apylinkėse vadinama „cecevada“, Drestėnų k. (Švenčionėlių sen.) – „kregždažole“, o apie Švenčionis –„čistotelu“.[110] Karpas ir žiogams duodavo nukąsti. Kai kada šią patirtį piemenys bandė perduoti ir kerdžiui. Buvęs piemuo Čiovydžių k. (Kupiškio r.) prisiminė: „Kartą sumanėme išgydyti kerdžių nuo karpos: sugavome žiogą ir prikalbėjome, kad leistų žiogui nukąsti karpą. Visaip mėginome žiogą, kad jis karpą nukąstų, bet ji pasiliko paaky, o mes kūrėm tolyn, bet vis tiek kerdžiaus botago mazgas įsisegė man į kulnis“.[111]

Išnertą pirštą „stipresnių nervų“ piemuo pats mokėdavo įstatyti į vietą. Piemenys nepasimesdavo ir kai kuriais kritiniais atvejais. Žinojo, pavyzdžiui, kaip reikia elgtis gyvatei įkirtus (įgėlus): „Kada įkerta gyvatė, reikia virš tos vietos suveržti diržu ar pančiu, neduoti daug judėti ir skubiai bėgti apie atsitikimą pranešti kam nors iš vyresnių“.[112]

Švenčionių apylinkėse pateikėjai, gimę apie XX a. vidurį, galėjo papasakoti apie liaudiškuosius pirmosios pagalbos suteikimo būdus. Gimusieji XX a. aštuntojo dešimtmečio antrojoje pusėje apie tai jau beveik nieko negalėjo pasakyti. Daugelis motyvavo tuo, kad „vaistinėse parduodami pleistrai, galima pasiimti su savimi vaistų, o per sportbačius gyvatė neperkąs – dantys nuluš“.[113]

Asmeninė higiena ir sanitarija

V. Morkūno tyrimų duomenimis, bendrasis higienos lygis tarpukario kaime buvo žemas, ir suprantama, kad samdinių sąlygos buvo pačios blogiausios. Įvairūs parazitai lovų skalbiniuose, baltiniuose ir galvoje buvo įprastas reiškinys. Ypač jie kankindavo nesugebančius prisižiūrėti mažamečius samdinius.[114] Kupiškėnė prisimena: „Niekas manimi nesirūpina, aš čia visiems svetima iš svetimiausių: utėlėmis aptekusi, šašai galvoje, išbertas visas kūnas ir visada alkana. […] Antrais metais gavau niežų, nuo kurių gydė kažkokiais tepalais, kišo į šiltą krosnį, bet neišgydė ir parsiuntė mane namo, pas tetą“ (Buožių k., Kupiškio r.).[115] Utėlės piemenis vargindavo visoje Aukštaitijoje; Šiaulių apylinkėse ganęs piemuo prisiminė: „Drabužėliuose atsirado utėlių. Kai karvės suguldavo pagromuliuoti, aš išsirengdavau ir mušdavau utėles. Jos man nedavė ramybės“.[116] Pasak E. Dulaitienės-Glemžaitės, nekeistas viršutines drapanėles piemenėliai nešiojo visą ganymo sezoną, marškinius keisdavo kas antrą savaitę: „Niekas nesirūpindavo, jeigu piemenėlį apipuldavo brudas: pats tuo galėjo rūpintis, o jei nemokėjo, tai jo valia“.[117]

Piemenavimo specifika nulemdavo ir maitinimosi higieną. Piemenys gyvulius išgindavo dažniausiai nesiprausę ir nevalgę. E. Dulaitienės-Glemžaitės teigimu, vieni nusiprausdavo kur nors balelėj ar griovy, nusišluostydavo su kepurės pamušalu, o mergytės su skaryte.[118] Bandą ganydami netoli namų, pakaitomis vieni kitus pasileisdami, piemenys pusryčiaudavo ir pietaudavo namuose, o ganykloms esant toli valgydavo tiesiog pievose ir tik parginę karves kartu su šeimininkais vakarieniaudavo namuose. Kada jie neidavo pietauti į namus, valgydavo ganyklose, dažniausiai tiesiog susėdę laukymėje ar ant akmenų, valgydavo ką turėdavo atsinešę su savimi, dažnai dar išsikepdavo pasigautą laukinę antį, susižvejotą žuvį, prisikastas bulves ir pan.

Gana panašius higienos įgūdžius liudija ir mano surinkta lauko tyrimų medžiaga. XX a. viduryje piemenų maistas būdavo įvyniojamas į drobinę skepetėlę. Daugelis pateikėjų negalėjo pasakyti, kaip ir kada mama ją skalbdavo, taipogi neužsiminė apie prieš valgį plaunamas rankas: „Tik pasitrini į kelnes ar į skverną ir sėdi valgyti“.[119] Apie XX a. septintąjį dešimtmetį pastebimas „valgio vyniojimas į laikraštį“[120] ir fiksuojamas rankų plovimasis prieš valgį: „Jei būdavo bala, rankas joje nusiplaudavom prieš valgydami“.[121] XX a. pabaigoje, kadangi daugiausia ganyklos būdavo netoli namų, daugelis ganiusiųjų eidavo valgyti į namus, kur prieš sėsdami prie stalo visada nusiplaudavo rankas.

Ganymo metu piemenis dažnai kankindavo troškulys. Visą dieną, ypač per vasaros karščius, negėrus sunku buvo išganyti. Pateikėjai nurodo, kad dar XX a. viduryje dažniausiai troškulį malšindavo upelio, iš kurio gerdavo ir gyvuliai, vandeniu: „Gerti eidavome į upę, tik aukščiau vaga nuo tos vietos, kur geria gyvuliai – vanduo švaresnis“.[122] Vietovėse, kur nebūdavo upelio, piemenys atsigerdavo baloje. „Molingose vietovėse, kaip antai Adutiškio apylinkėse, buvusiame vietinių vadintame Cegelnios kaime (Mikštų kaimas, kuris melioracijos metu buvo sunaikintas – R. M.-Č.), Jacūnų kaime (Švenčionių r.) apskritai buvo sunku su vandeniu, tad piemenims neretai tekdavo atsigerti iš karvės pėdos“,[123] o „lyjant lietui vanduo tiesiog renkamas į saują ir iš jos atsigeriama“.[124] Griežionių k. (Ukmergės r.) „troškulį malšindavo vandeniu iš klanų arba valgydavo rūgštynes ir kiškio kopūstus. Sausmečiu išgindami bandą įsidėdavo butelių su vandeniu“.[125] Ganiusieji apie XX a. 7–8 dešimtmečius daugiau mini apie iš namų buteliuose atsinešamą gėrimą. Atsinešdavo „pagardinto vandens su uogomis ar limonado“,[126] Švenčionių apylinkėse vadinamo *citro*. Po XX a. aštuntojo dešimtmečio piemenys minėjo, kad dar atsigerdavo ir iš upės ar vandens telkinio, bet dažniausiai norintys atsigerti tiesiog nueidavo į namus, pavyzdžiui: „Karklinės kaime ganyklos buvo visai netoli namų, tad ganydami eidavo gerti ir gamtos reikalus atlikinėti į namus“ (Švenčionių r.).[127]

Su asmens higiena susijęs ir „gamtos reikalų atlikimas“. Ypač opus reikalas – tuštinimasis lauke. Tiek berniukai, tiek mergaitės tam poreikiui atlikti ieškodavo nuošalesnės vietos: „Tunkumynan, miškan, kolūkio laikais – rugiuosan“.[128] Atlikus gamtos reikalą seniau niekas su savimi neturėdavo jokio popierėlio, o juo labiau tualetinio popieriaus: „Lapų pasiimi, nubrauki i nuvejai“.[129] Vyresnio amžiaus piemenys mažesniems patardavo susirasti minkštesnį ir didesnį augalo lapą, kuriuo patogiau užpakalį nusivalyti. „Eidamas į miškelį aplinkui žvalgydavaisi, kur kokį didesnį lapą susirasti“.[130] Niekas anuomet nekalbėjo apie rankų plovimąsi po atliktų gamtinių reikalų, net ir iš suaugusiųjų niekas to nedarė. Seniau kaimuose tualetų nebūdavo, o gamtinius reikalus kaimiečiai atlikinėdavo tiesiog lauke, žiemą – tvarte. Net ir XX a. viduryje gimusi pateikėja sakė: „Tėvas tualetą padarė, kai aš pradėjau mergauti, maždaug apie 1967 metus, o iki tol gamtinius reikalus atlikinėjome lauke. Mat mūsų kaime nieks neturėjo tualetų“.[131] Švenčionių apylinkėse ši tendencija kinta tik XX a. 8–9 dešimtmečiais, dauguma tuomet ganiusių pateikėjų jau mini su savimi nešiojamą laikraščio skiautę ar šiaip kokį popieriaus lapą, o ganiusieji netoli namų gamtos reikalus bėgdavo atlikinėti į tualetą.[132]

XX a. antrojoje pusėje savo kaimo bandą jau dažniau ganė ir paauglės mergaitės, moterys, todėl susidurdavo ir su menstruacijų problema. Moterys sakė: „Prisisiūdavo skudurėlius prie kelnaičių ir visą dieną taip pravaikščiodavo. Nieks per dieną nekeitė įkloto, nebuvo kur“.[133] Vaistinėse ėmus prekiauti vata, tos nemalonios dienos ganymo metu palengvėjo. XX a. pabaigoje ganiusios moterys ir mergaitės jau visada su savimi turėdavo įsidėjusios įklotą, tiesa, tikima, kad panaudotų jų jokiu būdu negalima išmesti: „Nešiodavome su savimi ir namuose mesdavome į plytą“.[134]

Išvados

Piemenavimas kaip gamtoje, už sodybos ribų esančiose ganyklose, atliekamas darbas, taip pat bendruomenės požiūris į vaikus lėmė specifinę piemens socialinę ir psichologinę būklę. Ypač sunki buvo samdomų piemenų padėtis. Piemenų kasdienybės tyrimas leidžia teigti, kad piemenaujančio vaiko socialinė padėtis buvo žemesnė negu paauglių, jaunimo ar suaugusių žmonių. Vaikystė Aukštaitijoje tiek XIX a. pabaigoje, tarpukariu, tiek ir XX a. viduryje dar nebuvo išskiriama kaip specifinis suaugusiųjų žmonių globos ir rūpesčio reikalingas amžius, o vaiko, ypač samdinio, priežiūrai tradicinėje aukštaičių kultūroje nebuvo teikiama daugiau reikšmės (taip pat ir Švenčionių apylinkėse). Vėliau, piemenavimui prarandant ūkinę reikšmę, šį darbą atliekant vyresniems žmonėms, į kaimus skverbiantis moderniai kultūrai, piemenų buitinės sąlygos bei kasdienybės rūpesčiai ėmė kisti, kai kuriais atvejais piemenavimas tapo pramoga, tačiau sąvoka *piemuo* mūsų dienų kultūroje vis dar turi daugiau įžeidžiamąją prasmę, o vyresnio amžiaus žmonės piemenavimo vaikystę vadina sunkiausiu gyvenimo tarpsniu.

NUORODOS:

1. LÖFGREN, O. Past and Present in European Ethnology: A Swedish Perspective. Iš: *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. Vilnius, 2001, Nr. 1 (10), p. 97.
2. Sąvoka apibrėžta: KLEIN, M., BAUER, G. *Hirten – Herden – Hűtungsbrauch: Hirtenkultur in Litauen*. Műnster, 2005, p. 7–10.
3. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ikivedybinis žmogaus amžius buvo skirstomas į vaiko, piemens (piemenės), pusbernio (pusmergės), berno (mergos): VYŠNIAUSKAITĖ, A. Šeimos buitis ir papročiai. Iš: *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius, 1964, p. 461.
4. ŠAKNYS, Ž. Kalendoriniai ir darbo papročiai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Iš: *Jaunimo vakarėliai*. Vilnius, 2001, p. 12.
5. Peliksas Bugailiškis vėlyvą amžių sieja su pavojumi sutikti vilką: BUGAILIŠKIS, P. Galvijų ganymas ir piemenų būklė. Iš: *Gimtasai kraštas*. 1935, Nr. 2(6), p. 268.
6. MORKŪNAS, V. *Nuo tamsos iki tamsos*. Vilnius, 1977, p. 22–23.
7. VASILIAUSKAS, R. *Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas.* Vilnius, 2006, p. 144.
8. VASILIAUSKAS, R. Piemenavimas. Vaiko branda. Iš: *Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas. Papročiai*. T. 1. Kaunas, 2007, p. 47.
9. ŠAKNYS, Ž. B. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje*. Vilnius, 1996, p. 39.
10. VASILIAUSKAS, R. *Lietuvių liaudies pedagogika*…, p. 150.
11. Aukštaitijoje *kerdžių* (*skerdžių*) dar vadino *viršininku*, *ustovu*, *pastyriumi*: APANAVIČIUS, R. Baltų etnoinstrumentologija. Kaunas, 1992, p. 35 (16 pav.). Šiuos žodžius straipsnyje pateiksime kaip sinonimus.
12. APANAVIČIUS, R., p. 33–34.
13. ERIKSEN, Th. H. *Small Places, Large Issues. An Introduction to Cultural and Social Anthropology*. London, 2001, p. 134–135.
14. ZIDER, R. *Social'naja istorija siem'i v Zapadnoi i Central'noj Evrope (koniec XVIII – XX vv.)*. Moskva, 1997, s. 37. – Rusų k.
15. ŠAKNYS, Ž. Kalendoriniai ir darbo papročiai, p. 11.
16. DULAITIENĖ-GLEMŽAITĖ, E. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka.* Vilnius*,* 1958, p. 178.
17. KATKUS, M. *Raštai*. Vilnius, 1965, p. 70.
18. BURAČAS, B. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius, 1993, p. 46.
19. DULAITIENĖ-GLEMŽAITĖ, E., p. 176–177.
20. VARAŠINSKAS, K. Piemenėlio darbai ir vargai. Iš: *Mūsų kraštas*. 1994, Nr. 2 (5), p. 93.
21. Ten pat, p. 94.
22. DUNDULIENĖ, P. Senieji lietuvių šeimos papročiai. Vilnius, 1999, p. 101.
23. Plg.: ŠAKNYS, Ž. Jaunimo neintensyvaus darbo savitumai (XIX a. pabaiga – XX a. pirmoji pusė). Iš: *Lituanistica,* 2002, Nr. 1 (49), p. 50.
24. BUGAILIŠKIS, P. Galvijų ganymas ir piemenų būklė. Iš: *Gimtasai kraštas*, 1935, Nr. 2(6), p. 266–273.
25. MORKŪNAS, V. Min veik.
26. MERKIENĖ, R. Išginimo ritualų analogijos bei ritualai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje (XIX a. antroji – XX a. pirmoji pusė). Iš: *Iš lietuvių etnogenezės*. Vilnius, 1981, p. 100–112.
27. APANAVIČIUS, R. Baltų etnoinstrumentologija, p. 35.
28. KATKUS, M., p. 55–79.
29. DULAITIENĖ-GLEMŽAITĖ E., p. 171–208.
30. *Pasakoja kupiškėnai,* Vilnius, 1980.
31. STANKŪNAS, R. Kolektyvinis gyvulių ganymas lietuvių kaime XX a. pradžioje. Iš: *Kraštotyra,* 1990, Nr. 24, p. 58–70.
32. VARAŠINSKAS, K. Piemenėlio darbai ir vargai. Iš: *Mūsų kraštas*, 1994, Nr. 2 (5), p. 92–96.
33. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas (toliau – IIES), b. 1051 (Bielinis, Antanas. Piemenavimas. Ignalinos r. Diekaučiznos apyl., 1984).
34. Etnografinė ekspedicija „Piemenavimo tradicija Švenčionių rajone". 2007. Švenčionių krašto muziejus (toliau ŠvKM. E. MF – 39).
35. MIKŠTAITĖ–ČIČIURKIENĖ, R. *Piemenavimas Švenčionių krašte*. Švenčionys, 2007.
36. IIES, b. 118 (Pranas Virakas. Etnografiniai aprašai įvairiomis temomis. Seredžius, 1962), b. 587 (Etnografiniai aprašai įvairiomis temomis. Anykščių r., 1974), b. 887 (Gyvulių ganymas Kupiškio r. Palevenėlės apyl. Užrašė Virbališkių aštuonmetės m-los kraštotyrininkai. Vadovė Aldona Čiurlytė, 1981), b.933 (Gyvulių ganymas, priežiūra ir šėrimas. Rokiškio r. Užrašė R. Senkutė, 1981).
37. BUTKEVIČIUS, I. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius, 1971, p. 109–111.
38. MERKIENĖ, R., p. 101.
39. BUGAILIŠKIS, P., p. 268.
40. MORKŪNAS, V., p. 45.
41. BUGAILIŠKIS, P., p. 268.
42. IIES, b. 1051, l.17. Užrašė A. Bielinis.
43. DULAITIENĖ-GLEMŽAITĖ, E., p. 180.
44. MORKŪNAS, V., p. 171.
45. MAČIEKUS, V. Kaimo sueiga XIX a. pab. – XX a. pirmoje pusėje. Iš: *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1981 ir 1982 metais*. Vilnius, 1983, p. 101.
46. MAČIEKUS, V. Kaimo sueigose svarstomi klausimai, sprendimų priėmimas ir vykdymas. Iš: *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*. Vilnius, 1990, p. 138.
47. MAČIEKUS, V. Papročių teisė. Iš: *Žiobiškis*. Vilnius, 2000, p. 825.
48. BAUER, G. Hűtung und Hirtenleben – Ökonomische und Sociale Aspekte, Organisation. KLEIN, M., BAUER, G. *Hirten – Herden – Hűtungsbrauch: Hirtenkultur in Litauen*. 2005, Münster, p. 56.
49. *Pasakoja kupiškėnai*, p. 115.
50. 80–100 metų senumo duomenys, gauti lauko tyrimų metu, kelia tam tikrų abejonių.
51. MORKŪNAS, V., p. 58–73.
52. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 07. (nulis prieš aprašo eilės numerį rodo, kad tai garsinis įrašas).

53. Ten pat, ap. 012.
54. Ten pat, ap. 012.
55. Ten pat, ap. 01.
56. Ten pat, ap. 013.
57. Ten pat, ap. 12.
58. MORKŪNAS, V., p. 109.
59. DULAITIENĖ–GLEMŽAITĖ, E., p. 177–178.
60. MORKŪNAS, V., p. 136.
61. IIES, b. 118, l. 312.
62. Ten pat, l. 378.
63. TRINKA, V. Piemenavimas Ramonaičiuose. Iš: *Lygumai. Stačiūnai*. Vilnius, 2001, p. 538.
64. MAČIEKUS, V. Kaimo sueigose svarstomi klausimai..., p.142.
65. ŠAKNYS, Ž. B. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje..., p. 112.
66. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 03.
67. JARAŠIŪNAITĖ, A. Ralio, karvutė, ralio...Aukštaičių ganymo papročiai. Iš: *Liaudies kultūra,* 1993, Nr. 3, p. 15.
68. DULAITIENĖ-GLEMŽAITĖ, E., p. 202.
69. VARAŠINSKAS, K., p. 93.
70. Ypač didelė jaunimo socialinė diferenciacija buvo Šiaurės Lietuvoje: ŠAKNYS, Ž. B. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje*..., p. 115.
71. STANKŪNAS, R., p. 69–70.
72. KLEIN, M., BAUER, G., p. 57.
73. *Pasakoja kupiškėnai*, p. 242.
74. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 08.
75. *Pasakoja kupiškėnai,* p. 81.
76. STANKŪNAS, R., p. 70.
77. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 12.
78. Ten pat.
79. IIES, b. 933, l. 21.
80. Ten pat, l. 11.
81. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 07.
82. *Pasakoja kupiškėnai,* p. 111.
83. IIES, b. 1051, l. 77. Užrašė A. Bielinis.
84. Ten pat, l. 62.
85. Ten pat, l. 61.
86. STANKŪNAS, R., p. 64.
87. IIES, b. 1051., l. 62. Užrašė A. Bielinis.
88. *Pasakoja kupiškėnai,* p. 111.
89. DULAITIENĖ-GLEMŽAITĖ, E., p. 183.
90. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 07.
91. IIES b. 933, l. 17
92. STANKŪNAS, R., p. 65.
93. IIES, b. 1051, l.62–63. Užrašė A. Bielinis.
94. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 05.
95. IIES b. 587, l. 64.
96. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 08.
97. VARAŠINSKAS, K., p. 95.
98. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 012.
99. VARAŠINSKAS, K., p. 93.
100. Danutės Vigelienės žodinė informacija. 2008 m., Švenčionys.
101. DUNDULIENĖ, P. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*. Vilnius, 1999, p. 108.
102. TRINKA, V. Piemenavimas Ramonaičiuose. Iš: *Lygumai, Stačiūnai*. Vilnius, 2001, p. 537.
103. VARAŠINSKAS, K., p. 95.
104. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 07.
105. Ten pat.
106. Ten pat.
107. *Pasakoja kupiškėnai*, p. 241.
108. STANKŪNAS, R., p. 65.
109. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 07.
110. http://www.e-vaistine.lt/vaistazoles/vaistiniai-augalai/didzioji-ugnia-zole; Algirdo Breidoko žodinė informacija, 2008 m., Kaltanėnų k., Švenčionių r.
111. *Pasakoja kupiškėnai*, p. 305.
112. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 05.
113. Ten pat, ap. 01.
114. MORKŪNAS, V., p. 112–113.
115. *Pasakoja kupiškėnai,* p. 309.
116. VARAŠINSKAS, K., p. 94.
117. DULAITIENĖ-GLEMŽAITĖ, E., p. 181.
118. Ten pat, p. 181.
119. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 08.
120. Ten pat, ap. 010.
121. Ten pat, ap. 010.
122. Ten pat, ap. 08.
123. Ten pat, ap. 015.
124. Ten pat, ap. 05.
125. STANKŪNAS, R., p. 65.
126. ŠvKM. E. MF – 39, ap. 015.
127. Ten pat, ap. 011.
128. Ten pat, ap. 03.
129. Ten pat, ap. 03.
130. Ten pat, ap. 05.
131. Ten pat, ap. 07.
132. Ten pat, ap. 01.
133. Ten pat, ap. 03.
134. Ten pat, ap. 012; Plačiau apie asmens higieną žr.: MIKŠTAITĖ-ČIČIURKIENĖ, R., p. 98–100.

Some Features of Shepherds' Everyday Life at the End of the 19th – the 20th Century in Aukštaitija (Lithuanian Highlands)

Regina MIKŠTAITĖ-ČIČIURKIENĖ

The paper aims at revealing some aspects of shepherds' everyday life at the end of the 19th – the 20th century based on the data of Mikštaitė-Čičiurkienė's, accumulated during her 2007 expedition *Shepherd tradition in Švenčionys District* as well as archive sources and prior research. It focuses on their interrelations, conditions of herding, including sanitary and hygiene. The results of the research suggest that a child shepherds' social status was lower than teenagers', young people or adults'. Childhood at that point in time was not considered to be the age at which children are in need of adults' care and concern. Later, in the second half of the 20th century, when herding lost its vital meaning and older people took over the job, a shepherds' life conditions improved. However, the concept of a shepherd has not lost negative connotations.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el.p. regjona@gmail.com

Gauta 2009-01-15, įteikta spaudai 2009-06-16

Regioninės kultūros savitumai tarpukario Kaune

Rasa RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ

Tyrimo objektas: regioninė kultūra dviejuose laikinosios sostinės mikrorajonuose – Vilijampolėje ir Lampėdžiuose. Straipsnis paremtas lauko tyrimais, autorės atliktais 1998–2009 metais Kaune. Lauko tyrimo metodai: struktūruotas ir pusiau struktūruotas interviu, pokalbis. Tikslas – atskleisti regioninės kultūros savitumus dviejuose Kauno mikrorajonuose XX a. trečiuoju – ketvirtuoju dešimtmečiais. Istorinis lyginamasis tyrimo metodas. Išvados: Vilijampolę ir Lampėdžius darė artimus Kauno regioninės kultūros savitumai: ta pati geografinė erdvė ir su ja susiję gyvensenos reiškiniai – kraštovaizdis ir agrarinis gyvenimo būdas (žemdirbystė, žvejyba), kurį XX a. ketvirtajame dešimtmetyje pakeitė urbanistiniai verslai; ta pati Švenčiausios Trejybės katalikų parapija, panaši bilingvistinė gyventojų bendruomenė. Modernizacijos procesas, sklidęs iš Kauno į periferiją, pateikė naujų alternatyvų tradiciniam gyvenimo būdui. Lampėdžių gyventojų tradicinius verslus (žemdirbystę ir žvejybą) keitė miestietiškas verslas – vasarnamių nuoma, o Vilijampolės agrarinius verslus – darbininkiškos profesijos. Naujam elitiniam sluoksniui atstovaujantys individai taip pat galėjo rinktis naujus ryšio su vietove įprasminimo ir raiškos būdus.

Prasminiai žodžiai: regioninė kultūra, tarpukario Kaunas, Lampėdžiai, Vilijampolė, lietuviai, žydai.

Įvadas

Laikinosios sostinės gyvenimas bei kultūra plačiai nagrinėti literatų, muzikologų, menotyrininkų, istorikų, etnologų darbuose,[1] tačiau pavieniai tarpukario Kauno priemiesčiai (šiuo atveju Vilijampolė ir Lampėdžiai) kol kas mažai tyrinėti. Vis dėlto verta paminėti keletą darbų minėta tema. Vilijampolės urbanistiniai aspektai buvo gvildenti Algimanto Miškinio ir Andros Laužinskaitės darbuose.[2] Mūsų temai ypač svarbus A. Laužinskaitės straipsnis,[3] skirtas Vilijampolės istorinei urbanistinei raidai nuo pat miestelio įsikūrimo iki 1940 m. Straipsnyje autorė atskleidžia funkcinius Vilijampolės pokyčius – gyvenvietė buvo įkurta kaip prekybos ir amatų centras, vėliau tapo žydų religinio telkimosi vieta, ilgainiui virto pramoniniu Kauno priemiesčiu. A. Laužinskaitė prieina prie išvados, kad dėl etninės gyventojų sudėties Vilijampolės struktūra iš pradžių įgavo savitų netradicinės tūrinės erdvinės kompozicijos bruožų, vėliau (tarpukariu) siekta formuoti taisyklingą gatvių ir sklypų tinklą, atsižvelgiant į funkcinę mikrorajono struktūrą.

Kitas Kauno priemiestis, Lampėdžiai, sulaukė didesnio etnologų dėmesio. Kai kurie Lampėdžių tarpukario gyvenimo aspektai šio straipsnio autorės jau yra tyrinėti anksčiau. Viename pirmųjų straipsnių – „Lampėdžių gyvenimo būdas tarpukario Kaune“[4] – analizuojamas lampėdiškių gyvenimo būdas, verslai, santykiai su etninėmis mažumomis. Kitame straipsnyje nagrinėjama skirtingų socialinių sluoksnių Lampėdžių ir Aleksoto gyventojų (inteligentų, žemdirbių, žvejų, darbininkų) vertybinė orientacija, nacionalinė savimonė bei miestietiškos sąmonės užuomazgos.[5] Trečiajame straipsnyje buvo gilintasi į kultūros formų migracijos tendencijas, paskatinusias naujų kultūros reiškinių bei su jais susijusių verslų atsiradimą tarpukario Kaune bei jo priemiesčiuose.[6]

Pagrindinis darbo šaltinis – empirinė medžiaga, surinkta 1998–2009 metais pagal autorės sudarytą klausimyną „Kaunas ir jo gyventojai“. Iš viso autorė apklausė 39 pateikėjus, gimusius nuo 1906 iki 1959 metų,[7] kurių socialinė padėtis labai įvairi – tai darbininkai, žvejai, ūkininkai, tarnautojai, inteligentai. Pateikėjų išsilavinimas taip pat įvairuoja – nuo pradinės mokyklos baigimo iki aukštojo mokslo diplomo. Daugumą respondentų sudarė lietuviai, buvo apklausta keletas lenkų ir pora žydų tautybės pateikėjų.

Darbe remtasi ir tarpukario periodika („Savivaldybė“, „Lietuvos aidas“, „Sekmadienis“), istorikų darbais bei archyviniais šaltiniais. Panaudoti vertingi rankraštiniai duomenys iš Kauno apskrities viešosios bibliotekos Bibliografijos skyriaus Kaunistikos grupės fondų, tarp jų ir kraštotyrininko Prano Juozapavičiaus rankraštis „Kaunas ir jo apylinkės“.[8]

Taigi šiame straipsnyje bandysime pažvelgti į tarpukario laikinosios sostinės istorinės atminties tekstus, kuriuose išskirsime dvi Kauno semiotikos sferas: miesto kaip erdvės ir miesto kaip sinchroninio bei diachroninio darinio.

Miestas kaip istorinės atminties tekstas

Miestas – sudėtingas semiotinis mechanizmas, kultūros generatorius, „nuolat iš naujo kuriantis savo praeitį, kuri tarsi sinchroniškai atsiduria greta dabarties. Šiuo požiūriu miestas, kaip ir kultūra, – besipriešinantis laikui mechanizmas“.[9] Sujungdamas įvairius nacionalinius, kalbinius, socialinius, stilistinius kodus ir tekstus, miestas atlieka įvairius semiotinius vertinimus, perkodavimus, kurie padaro jį galingu naujos informacijos generatoriumi. „Tokių semiotinių kolizijų šaltinis yra ne tik sinchroninis įvairių semiotinių darinių buvimas greta, bet ir diachronija: architektūros statiniai, miesto papročiai ir

ceremonijos, pats miesto planas, gatvių pavadinimai ir tūkstančiai kitų praėjusių epochų reliktų yra tarsi kodinės programos, nuolat iš naujo generuojančios istorinės praeities tekstus“.[10]

Daugelis šiuolaikinių miesto tyrinėtojų miestą apibrėžia kaip tankiai apgyvendintą apribotą erdvę, turinčią palyginti gausius, kultūriškai nevienalyčius gyventojus.[11] Louis Wirth miestą apibūdina kaip trijų kintamųjų – gyventojų dydžio, tankumo ir nevienalytiškumo ar įvairovės – derinį. Kuo intensyvesni minėti trys kintamieji, tuo vieta tampa vis labiau urbanistinė. Didesnis tankumas pabrėžia anonimiškumo įspūdį, didesnę toleranciją svetimiems, nepažįstamiems žmonėms, nors, kita vertus, – ir didesnį stresą. Gyventojų nevienalytiškumas taip pat sukuria toleranciją, kadangi sąveikauja daug skirtingų žmonių.[12]

Tarpukario Kauno regioną apibrėžiame kaip savitą teritorinį vienetą, išsiskiriantį geografiniu, gamtiniu, ekonominiu, politiniu, kalbiniu, etniniu, religiniu bei kultūriniu aspektais.

Šio straipsnio tikslas yra aptarti tarpukario Kauno pakraščių – Vilijampolės (*Slabodkės*) ir Lampėdžių[13] – gyventojų regioninės kultūros savitumus. Abi šias vietoves vienija ta pati regiono erdvė, geografinė padėtis, kraštovaizdis ir su jais susijęs gyvensenos pobūdis – agrarinis gyvenimo būdas bei verslai (žemdirbystė, daržininkystė, žvejyba), kuriuos XX a. ketvirtajame dešimtmetyje pamažu keičia urbanistinio gyvenimo būdo verslai. Kitas svarbus veiksnys, vienijantis minėtas vietoves, – priklausomybė (iki 1932 m., nes tais metais Vilijampolėje buvo įkurta nauja šv. Juozapo parapija) Švč. Trejybės Romos katalikų parapijai, įsikūrusiai šalia Nemuno ir Neries santakos Kauno senamiestyje. Dar vienas vienijantis veiksnys – panaši gyventojų etnolingvistinė situacija, skatinusi bendruomenės bilingvizmą, t. y. poreikį kalbėtis lietuvių ir lenkų kalbų mišiniu. Minėti veiksniai Vilijampolės ir Lampėdžių katalikus vertė jaustis savais, t. y. identifikuotis kaip tos pačios kalbinės ir religinės grupės atstovus.

Savo ir svetimo priešprieša

Savo ir svetimo priešprieša aktuali ir Vilijampolės, ir Lampėdžių gyventojams, kurie tiek kalbiniu, tiek tautiniu, tiek religiniu požiūriu tarpukariu buvo nevienalytė visuomenės dalis. Individo priklausomybė ir susietumas su didesnėmis ar mažesnėmis grupėmis (šeima, gimine, gentim, lytim, amžium, luomu ar socialine padėtimi, teritorine bendruomene, kalbine ar religine bendruomene) verčia jį jaustis savu, ir priešingai – nepriklausymas vienai iš minėtų grupių ženklina jį svetimojo vardu ir pabrėžia jo „sociokultūrinį kitoniškumą“.[14]

Sąvokų „savumas“ ir „svetimumas“ poliariškumas „reiškiasi kaip būtinas kolektyvinės savivokos pagrindinis modelis“ nepriklausomai nuo pažiūrų ir žinių apie svetimas gyvenimo sferas. Savivoka sąlygoja nuostatą svetimumo atžvilgiu. Svetimumo fenomenai vaidina integruojantį vaidmenį nustatant savąją vertybių hierarchiją,[15] gyvenimo būdą, papročius ir tradicijas.

Bendruomenę apibrėžiame kaip grupę, kuri dalijasi ta pačia geografine gyvenamąja vieta ir suvokia save kaip atskirą grupę, išlaikančią stiprius ir ilgalaikius ryšius. Vienas iš bendruomenės įvertinimo būdų yra reguliarus individų dalyvavimas jos veikloje. Antrasis būdas yra narių, suvokiančių socialinius grupės ryšius, identifikacijos stiprumas. Trečiasis būdas – specifinė fizinė erdvė ir vieta, kuri suvokiama kaip grupės teritorija. Ši erdvė suteikia savos grupės materialinius ženklus, su kuriais bendruomenės nariai turi stiprius emocinius ryšius.[16]

Švč. Trejybės katalikų parapiją galime apibūdinti kaip Lampėdžių ir Vilijampolės bendruomenę, vienos konfesijos tikinčiuosius vienijančią pagal gyvenamąją vietą. Nors, teritoriniu požiūriu, ji buvo gerokai nutolusi nuo Vilijampolės, ypač nuo Lampėdžių, tačiau šių vietovių tikinčiuosius (iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio) siejo ne tik religiniu, bet ir kalbiniu bei tautiniu požiūriu. Iki XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigos – ketvirtojo dešimtmečio pradžios pamaldos šioje bažnyčioje vyko tik lenkų kalba. Apie 1928 m. vyskupo leidimu votyvos pamaldos 8 valandą ryte pradėtos laikyti lietuvių kalba. Šaulių organizacijos iniciatyva, surinkus žmonių parašus, toje pačioje Švč. Trejybės bažnyčioje suma lietuvių kalba įvesta tik ketvirtojo dešimtmečio pradžioje (apie 1930 m.).[17] Poreikis dalyvauti pamaldose lietuvių kalba atsirado tiems parapijos tikintiesiems, kurių dauguma iki ketvirtojo dešimtmečio tiek Vilijampolėje, tiek Lampėdžiuose vartojo modifikuotą bendrinės lenkų kalbos atmainą, vadinamą „polszczyzna litewska“.[18]

Šį poreikį paskatino modernizacijos procesai, vykę tarpukario Kaune. Nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio tautinio sąmoningumo apraiškos (viešas lietuvių kalbos vartojimas, įvestos pamaldos lietuvių kalba, lietuviškos periodikos plitimas, tautinės savivokos stiprėjimas) pamažu iš miesto perėjo į periferiją ir darė įtaką priemiesčių gyventojų mentalitetui.

Taigi mūsų aptarta Vilijampolės ir Lampėdžių katalikų parapija tenkino ne tik religinius, bet ir kalbinius, kultūrinius, tautinius poreikius bei sudarė saugią bendruomenę, kurioje žmonės galėjo jaustis savi. Šios parapijos nariai palaikė glaudžius dvasinius, psichologinius ir emocinius ryšius.

Kita vertus, daugelyje Vilijampolės ir Lampėdžių senųjų gyventojų šeimų tuo pat metu vyravo bilingvizmas, t. y. mišrus ir aktyvus lietuvių bei lenkų kalbų vartojimas kasdienybėje, kuris išliko per visą tarpukario laikotarpį ir net iki šių dienų. Sekmadieniais vykdami į bažnyčią ar į turgų, senieji Vilijampolės ir Lampėdžių gyventojai tarpusavyje kalbėdavosi lenkiškai ir tik su jaunąja karta, kuri mokykloje mokėsi lietuvių kalbos, jie bendravo lietuviškai.[19] Žydų tautybės Vilijampolės gyventojai ir Lampėdžių vasarotojai taip pat vartojo bilingvizmą – šeimoje jie kalbėdavo jidiš kalba, o bendraudami su kitataučiais – lenkų, rusų arba lietuvių kalba.

Kitoniškumo savosios kultūros viduje, „savojo svetimumo“ bruožų aptinkama kiekvienoje visuomenėje. „Normatyviniam svetimumui“ būdingas esminis bruožas – žmonės

padaromi „svetimi“, atėmus iš jų tam tikras teises ir pareigas.[20]

Kitoniškumo savosios kultūros viduje galima pastebėti ir tarpukario Vilijampolės gyvenime, kurį pristato tarpukario periodika. 1934 m. J. Minius taip apibūdino Vilijampolės kasdienybę: *„Vilijampolė, Slabada, Slabodkė. Įdomiausia ir labiausiai užmiršta laikinosios sostinės dalis. Nėra čia asfalto [...], nei amizito: prieškarinis grindinys, kuriuo dar rusai savo patrankas į VIII fortą veždavo.*

Pasukime į šonines gatveles, apsidairykime Veliuonos, Kriukų, Mėsininkų, Rabinų, Linkuvos, Dvaro, Ariogalos gatvelėse. Vingiais, zigzagais, kampais sukinėjasi skersgatviai ir takai. Eini, eini – ir atsiduri į tvorą, ar į sieną [...], nes ta gatvė turi tik vieną galą.

O aplinkui lūšnos šimtametės, nuo prancūzmečio, nuo maro laikų. [...]Pakrypusios, apšepusios, vystyklais apkarstytos. Tai vežikų, nešikų, „tolkučkės“ klijentų ir profesionalų elgetų kvartalai. Čia gyvenimas didžiai skirtingas nuo moderniško Kauno“.[21]

Idilišką Vilijampolės vaizdelį 1937 m. „Lietuvos aide“ pateikia kitas tarpukario žurnalistas: *„Vilijampolė – pats neturtingiausias Kauno priemiestis. [...] Visas priemiestis apgyvendintas ... neturtingų žydų ir lenkišku, rusišku, lietuvišku žargonu kalbančiųjų. Tuo savaimingu vilijampolietišku žargonu čia kalba visi.*

Gatvėse per ištisas dienas smėlyje pliki, apskretę ir purvini, mažai motinų prižiūrimi, voliojasi vaikų pulkai drauge visi: mažieji ancekai, čigoniukai ir moiškės bei peiškės. Čia jokie šūkiai „savi pas savus“ – nežinomi, čia po vienu stogu gyvena ir lietuvis, ir žydas.

Žydų tarpe Vilijampolė garsi savo ešibotu. Jei miesto centre ir kituose priemiesčiuose matai jų tautiečius išprususius, Vilijampolėje dar gali pamatyti archainių, giliai religingų žydų, tikrų Mozės palikuonių. Jie tokie pat kaip prieš šimtmečius buvę jų protėviai ir savo išore, galvosena ir gyvenimo būdu. Tačiau jaunoji karta jau kitokia. Laiko dvasia ir gyvenimo aplinka ją paveikė. Ji jau šiandieninė, nors ir auklėjama senoje dvasioje“.[22]

Nors religiniu, tautiniu, kalbiniu, kultūriniu ir socialiniu požiūriu šie paribio atstovai laikomi svetimaisiais, tačiau Vilijampolės kasdienybėje jie tampa „savi tarp savųjų“. Riba tarp savų ir svetimų tarsi ištrinama. „Sava Slabodkės erdvė“ įtraukia ir suvienija labai skirtingus, įvairiomis prasmėmis nevienalyčius Vilijampolės gyventojus. Louis Wirth žodžiais tariant, gyventojų tankumas ir nevienalytiškumas dar labiau skatina tarpusavio toleranciją. Viena vertus, šie paribio atstovai, normatyviniai svetimieji, skatina narių tapatinimąsi su savo grupe. Nors, kita vertus, tapatindamiesi su kitų socialinių, etninių, kalbinių grupių atstovais, jie tampa svetimi grupei, su kuria ligi tol buvo susiję.[23]

Vilijampolės malūnininko Berelio Šaferio šeima. Kaunas, 1924 m. Nežinomas fotografas iš Jurbarko gatvės. Fotografija iš Miriam Šaferytės-Zaborskienės asmeninio archyvo. Centre sėdi Berelis Šaferis su žmona Hana. Antroje eilėje pirmasis iš kairės stovi jų anūkas Ahronas Šteinberg, dukra Cilė Šaferytė-Gordon, trys jų sūnūs (Danielius-Alter, Džon ir Michalis) su žmonomis. Pirmoje eilėje pirma iš kairės sėdi jų dukra Hana Šaferytė-Šteinberg, stovi Danieliaus-Alter sūnus Pinchosas, sėdi Hanos Šteinberg dukra Riva Šteinbergaitė, už senelių stovi Michalio sūnus Chiršu, paskutinė pirmoje eilėje sėdi anūkė Hintkė Šteinbergaitė-Mandel.

Santykis su gyvenamąja vietove

Toliau aptarsime du Vilijampolės ir Lampėdžių gyventojų santykio su gyvenamąja vietove aspektus. Pirmasis būdingas tarpukario Kauno pakraščių, daugiausia kaimiškų vietovių sėslios gyvensenos gyventojams, kuriems asmeninis ryšys su vietove buvo natūrali duotybė, kaip „įsigyvenimo sociokultūriniame ar geografiniame landšafte padarinys“.[24]

Tiek Vilijampolės, tiek Lampėdžių senųjų gyventojų agrarinė gyvensena buvo nulemta ramaus kaimo gyvenimo ir gamtos ritmo, kurį diktavo keturi metų laikai. Tarpukario pradžioje daugelis dabartinėje Kauno miesto teritorijoje gyvenusių Vilijampolės, Sargėnų, Lampėdžių gyventojų buvo kaimiškos savivokos žmonės. Dauguma minėtų vietovių, kurios anksčiau priklausė kaimui, gyventojų, kaip ir jų tėvai bei seneliai, vertėsi daržininkyste, žemdirbyste, ūkiuose augino gyvulius, t. y. iš kartos į kartą puoselėjo agrarinį gyvenimo būdą.

Gyvenamosios vietos geografinė padėtis bei gyventojų socialinė padėtis nulėmė tam tikrų verslų pasirinkimą. Nuo pat Vilijampolės įkūrimo (1652 m.) iki 1919 m., t. y. iki jos prijungimo prie Kauno, ji formavosi kaip savarankiška

gyvenvietė.[25] Vilijampolės priemiestis buvo išsidėstęs dešiniajame Neries ir Nemuno krante, netoli šių upių santakos. Dalis gyventojų gyveno paupy, kita dalis – Milikonių kalno papėdėje, vietinių vadinamoje Pakalnėje. Panerio gyventojai tarpukariu vertėsi žvejyba, geldelių rinkimu, žvyro kasimo verslu. Pastarojo verslo plėtotę skatino tarpukariu Vilijampolės apylinkėse veikusi Sargėnų plytinė (įkurta 1899 m.), kuri iš aplinkinių teritorijų supirkdavo žvyrą ir smėlį, taip pat Kaune sparčiai intensyvėjusi gyvenamųjų namų ir visuomeninių pastatų statyba.

Žiemos metu Vilijampolės žvejai, gyvenantys paupy, užsiimdavo papildomu verslu – Neryje kirsdavo ledus ir veždavo parduoti į miestą. Supjaustyti gabalais ir užpilti pjuvenomis, ledai išsilaikydavo net vasarą, todėl atstodavo šaldytuvus. Ledų į savo rūsius užsisakydavo Prezidentūra, Pieno centras, Alaus darykla ir kitos Kauno maisto pramonės įmonės. Minėto verslo plėtotei ir apskritai agrariniam Vilijampolės gyvenimo būdui didelį poveikį darė Kauno ekonominio gyvenimo pokyčiai.

Pagrindinis Pakalnės gyventojų verslas buvo daržininkystė; agurkai ir bulvės buvo svarbiausias jų pragyvenimo šaltinis. Atskirą verslą Vilijampolėje turėjo smulkūs daržovių perpardavinėtojai, kurie ankstyvąsias salotas, ridikus supirkdavo iš Varnių gatvėje buvusios Jėzaus draugijos vaikų prieglaudos. Joje našlaičiai daržuose augindavo daržoves, iš kurių užsidirbdavo pinigų. Smulkūs perpardavinėtojai, dažniausiai moterys, daržoves pristatydavo į Kauno restoranus ar pėsčios nukeliaudavo net iki Panemunės.[26] Be daržininkystės, Vilijampolės gyventojai dar vertėsi gyvulininkyste, tačiau šis verslas tebuvo pagalbinis, nes gyvulius jie naudojo tik savo ūkyje. Tarp gyventojų, kurie laikė arklius, buvo populiarus vežiko verslas. Išsinuomotais vežimais, vietinių vadinamais „dronČkėmis“, jie pervežDavo keleivius. Ši transporto priemonė prilygo taksi.[27] Kita vežikų grupė, transportuodavusi krovinius, vietinių gyventojų buvo vadinama „balagolomis“.[28] Tai buvo turtingesnio socialinio sluoksnio žmonės, paprastai žydai, kurie augindavo daugiau arklių, turėdavo savo vežimus ir šiam darbui samdydavo specialius vežikus. Vežikų verslo populiarumą skatino urbanistikos procesų skverbimasis į Vilijampolės kasdienybę.

Nuo seno Vilijampolė buvo tankiai žydų gyvenama zona. XVIII a. ji net vadinta žydišku miesteliu. Žydų gyvenamąją erdvę apibrėžė gyvenamieji namai ir kompleksas statinių, susietų su religinėmis apeigomis (sinagoga, pirtis su ritualiniu baseinu (mikva), ritualinė skerdykla, lavoninė[29]), taip pat kapinės bei lokalinės draugijos. Gausiausia laikinosios sostinės žydų bendruomenės dalis koncentravosi Vilijampolėje, Senamiestyje ir Laisvės alėjoje.[30] 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Kaune gyveno 27, 09 proc. žydų ir 58, 97 proc. lietuvių.[31] Tuo metu dauguma Lietuvos gyventojų žydų dirbo prekybos (77, 1 proc.) ir pramonės (21, 1 proc.) šakose. 1923 m. duomenimis, 83 proc. prekybos įmonių savininkai buvo žydai, 13 proc. – lietuviai. „Didelė dalis (75,6 proc.) žydų, kurie vertėsi prekyba, pramone ir amatais, buvo nuosavų įmonių savininkai (41 tūkst.) Dauguma jų dirbo kartu su savo šeimos nariais (21, 4 tūkst.)“.[32]

Tarp žydų tautybės Vilijampolės gyventojų populiariausias buvo prekybininkų verslas. Ypač populiarūs buvo smulkūs krautuvininkai, amatininkai, pirkliai. Linkuvos gatvėje, kur gyveno dauguma šios tautybės žmonių, buvo įsikūrę žydų parduotuvės. Smulkūs krautuvininkai turėjo vadinamąsias kolonialinių prekių parduotuves, kuriose prekiaudavo ne tik maisto, bet ir ūkinėmis prekėmis. Neretai šalia maisto parduotuvės jie turėdavo ir kepyklą, kurioje buvo galima įsigyti šviežios duonos. Vilijampolėje buvo įsikūrusios ir specializuotos parduotuvės. A. Stulginskio ir Panerių gatvių kampe stovėjo Viniko geležies prekių parduotuvė,[33] kurioje buvo parduodamos namų ūkio reikmenų prekės. Jurbarko gatvėje buvo specialios mėsininkų parduotuvėlės, kuriose prekiauta tik košerine mėsa – jautiena, veršiena, paukštiena.

Žydai buvo ir lentpjūvių, malūnų, metalo dirbtuvių savininkai. Viena iš tokių lentpjūvių veikė netoli Varnių gatvės, šalia Vilijampolės tilto. Ypač populiarus tarpukariu buvo privatus Berelio Šaferio malūnas, žmonių vadinamas Berčiko malūnu, įsikūręs Panerių ir Tilžės gatvių sankryžoje. Vėliau jis atiteko dviems Berelio Šaferio sūnums – Danieliui Alter ir Michaeliui Šaferiams.[34] Susimalti grūdų į šį malūną atvykdavo Kauno apylinkių gyventojai, jie ir apsipirkdavo malūno kieme esančioje Šaferių šeimos maisto prekių parduotuvėlėje. Berelio Šaferio anūkė Mirijam Šaferytė-Zaborskienė prisiminė, kad parduotuvės savininkė Golda Šaferienė kepdavo duoną, ir apylinkių gyventojai jos keptą juodą duoną noriai pirkdavo.[35]

Vilijampolėje buvo įsikūrę daug smulkių žydų amatininkų: stalių, skardininkų, batsiuvių, siuvėjų, kirpėjų, laikrodininkų, fotografų, vaistininkų. Veikė Fišerio metalo dirbtuvė, kurioje dirbo apie 20 darbininkų, Fišo benzino kolonėlė. Urbanistinių verslų plitimas buvo glaudžiai susijęs su tuo metu laikinojoje sostinėje vykusiais ekonomikos ir kultūros pokyčiais.

Papildomas Vilijampolės gyventojų verslas, ypač populiarus tarp žydų tautybės žmonių, buvo butų nuoma. Jo atsiradimą paskatino laikinojoje sostinėje vykę vidinės ir išorinės migracijos procesai. Išorinės migracijos procesai ypač ryškūs buvo Vilijampolėje, kuri nuo XIX a. pabaigos regione garsėjo 1882 m. įkurta Slabados ješiva „Kneset-Israel“ („Izraelio susirinkimas“), pavadinta žymaus judaizmo krypties organizacijos „Musar“ įkūrėjo rabino Izraelio Salanterio vardu. Ši rabinų seminarija pasižymėjo griežta tvarka ir izoliacija nuo išorės įtakų. Labiausiai ji suklestėjo po Pirmojo pasaulinio karo – tapo viso regiono žydų ortodoksų centru (pavyzdžiui, 1920 m. joje mokėsi daugiau nei 500 asmenų).[36]

Asia Gutermanaitė, kurios senelio Vulfo Fridmano šeima tuo metu gyveno Vilijampolėje, pasakojo, kad „Vilijampolė buvo ypatingas miestelis; vienas iš trijų Lietuvos miestų, kur buvo garsiosios religinės mokyklos – ješivos. Tai buvo Kelmė, Telšiai ir Vilijampolė...“[37] Po Pirmojo pasaulinio karo Kauno

(Slabados) Izraelio Salanterio ir Telšių ješivos tapo žymiausiais Toros mokymo centrais pasaulyje. Dėl šios priežasties studijuoti į jas atvykdavo žydai iš daugelio Europos, Šiaurės ir Pietų Amerikos šalių, taip pat iš Pietų Afrikos. Šias ješivas baigę mokiniai užimdavo garbingiausias rabinų vietas pasaulyje, todėl į jas gausiai atvykdavo žydų tautybės jaunuolių. Žydų istorikas Solomonas Atamukas minėjo, kad „Kauno ir Telšių ješivos dėl savo pasaulinės reikšmės religinio mokymo srityje buvo vadinamos žydų dvasinėmis akademijomis; Kauno ješivai buvo suteiktos teisės, atitikusios Lietuvos aukštųjų mokyklų teises".[38]

Į ješivas patekdavo gabiausi chederių – tradicinių pradinių žydų mokyklų – moksleiviai. Tradiciškai bendruomenės rūpindavosi, kad gabiausieji, net ir neturtingi, žydų vaikai galėtų toliau tęsti mokslus ješivose, kurios aprūpindavo moksleivius pastoge ir maistu.[39] Beveik visi studentai, kurie mokėsi Kauno Slabados ješivoje, buvo atvykę iš kitų miestų ir šalių, todėl jiems ten reikėdavo apsigyventi. Vietiniai žydai noriai į savo namus priimdavo ješivos studentus ir nuomodavo jiems kambarius. A. Gutermanaitė minėjo, kad jos senelio pusseserė, tuo metu buvusi našlė ir turėjusi medinį namuką, vertėsi butų nuoma. *„Ji vienam kambary gyveno pati, turėjo virtuvę, o salkas išnuomodavo ješivos studentams. Kadangi pas ją gyvendavo turtingesni, tai jiems ir pietus virdavo, pusryčius ir vakarienę paruošdavo. Jie pas ją gyvendavo kaip pensionate. Ji iš to ir vertėsi, o kiti žmonės išnuomodavo tik kambarius".*[40]

Kai kurių neturtingų studentų tėvai negalėjo išlaikyti. Tokius studentus remdavo Vilijampolės žydų bendruomenė. Pasiturintys žmonės juos pakviesdavo valgyti į savo namus. Vilijampolėje nuo XIX a. pabaigos iki pat 1940 m. buvo paprotys nepasiturinčius studentus kviesti valgyti į vadinamąsias Esn teg, t. y. valgymo dienas. Ješivos vadovybė dėl to iš anksto susitardavo su labdarą teikiančiomis šeimomis. Studentui buvo paskirta kiekvieną savaitės dieną valgyti vis kitoje šeimoje.[41] Taip visus mokslo metus (porą semestrų) neturtingi vaikinai – ješivos studentai – keliaudavo iš namų į namus, kuriuose buvo nemokamai maitinami.

Apskritai Slabodos ješiva darė nemažą įtaką dvasiniam Vilijampolės gyvenimui. Apie 500 studentų, gyvenusių žydų šeimose, su šeimininkais dalydavosi religinio gyvenimo patirtimi, dvasinėmis vertybėmis, įgytomis dvasinėje akademijoje. Vilijampolės ješiva išsiskyrė griežtumu, iš studentų reikalauta mandagumo, etiketo normų laikymosi, būdingo išsilavinusiems to meto žmonėms. Savo apranga ir išore (dėvėdavo tamsius kostiumus) jie taip pat išsiskirdavo iš kitų Vilijampolės gyventojų. Taigi ješivos studentai ir rabinų dvasinės akademijos atmosfera darė įtaką Vilijampolės gyvensenai, jos bendruomenės narių mentalitetui. Toje pačioje aplinkoje gyveno ir ješivos dėstytojai – garsūs rabinai. Vienas iš jų – rabinas Nosenas–Cvi Finkelis, Lietuvos ješivų įkūrėjas – apie Vilijampolę yra taip pasakęs: „Tiltas iš Kauno į Slabodkę veda tik į vieną pusę, bet niekada atgal". Anot A. Gutermanaitės, šiuo atveju kalbama apie dvasinį Slabados ješivos gyvenimą.

Brolis Pinchosas ir sesuo Miriam Šaferiai. Kaunas, 1928 m. Fotografija iš Miriam Šaferytės-Zaborskienės asmeninio archyvo.

Jeigu atėjai iš XIX a. Kauno, vadinamojo žydų laisvamanybės telkinio, į Slabodos ješivą, kelio atgal nebėra, nes prie senojo dvasinio lygio jau nebesugrįši.[42]

Taigi žydų gyvenimas Vilijampolėje buvo atskiras pasaulis, kuris, norėdamas išsaugoti tautinę ir religinę tapatybę, stengėsi išlaikyti tam tikrą uždarumą ir atstumą bendraujant su kitataučiais bei kitų konfesijų žmonėmis. Kita vertus, kasdienybėje būtent ekonominiai veiksniai juos skatino palaikyti dalykinius ryšius su kitataučiais.

Sugrįžkime prie kito Kauno priemiesčio – Lampėdžių. Tarpukario pradžioje dauguma Lampėdžių gyventojų buvo kaimietiškos savivokos žmonės. Vietovės geografinė padėtis nulėmė panašią gyvenseną ir gyventojų verslus. Tiriamojo laikotarpio pradžioje Lampėdžiai priklausė Kauno priemiesčiui, o nuo 1933 m.[43] jie buvo prijungti prie Kauno miesto. Lampėdžių gyvenvietė buvo išsidėsčiusi pušyne prie Nemuno ir Lampėdžių ežero, į vakarus nuo Vilijampolės (7 km nuo Kauno). Lampėdžiai (iki Pirmojo pasaulinio karo vadinti Antraisiais Veršvais) buvo sudaryti iš dviejų dalių: senosios, kurioje gyveno ūkininkai, ir naujosios, kurios gyventojai buvo bežemiai, grytelninkai, senųjų lampėdiškių vadinami kafkazininkais.[44] XX a. trečiajame dešimtmetyje Lampėdžiai priminė tradicinį gatvinį dvilypį kaimą, kurio struktūra atspindėjo socialinę gyventojų padėtį.

Pirmaisiais nepriklausomos valstybės metais svarbiausias Lampėdžių gyventojų verslas buvo žemdirbystė, ypač daržininkystė. 1923 m. Lampėdžiuose tebuvo 12 ūkių[45] ir 202 gyventojai.[46] Vidutiniai ūkininkai turėjo po 5–6, o turtingesni — iki 9 ha žemės.[47] Pinigų ūkininkai užsidirbdavo iš užauginto derliaus ar gyvulių prieaugliaus, kuriuos parduodavo Kauno turguje. Kadangi miestas buvo arti, miestietiškoji kultūra neišvengiamai turėjo įtakos Lampėdžių gyventojų verslams. Lampėdiškiai augindavo parduoti numatytas ankstyvąsias daržoves: salotas, agurkus, morkas, ridikėlius, netgi gėles, iš kurių populiariausios buvo tulpės.[48] Vasarą turgus atsidarydavo ir Lampėdžiuose, kuriame vietiniai gyventojai poilsiautojams žydams pardavinėdavo daržo gėrybes. Iš aplinkinių kaimų valtimis per Nemuną ūkininkės atplukdydavo pieno produktų: sviesto, sūrio, pieno. Bežemiai Lampėdžių gyventojai dirbo mieste darbininkais arba kartu su visa šeima vertėsi žvejyba, kuri buvo papildomas lampėdiškių verslas.[49] Moterys vasarą užsiimdavo sezoniniais verslais – pas ūkininkus dirbdavo padienėmis darbininkėmis. Tiriamuoju laikotarpiu Lampėdžiuose iš 12 ūkių ir bežemių gyventojų žvejybos verslu vertėsi kelios šeimos — Peikauskai, Mažeikai, Mikalauskai, Mikšai, Pranas Nyčiauskas, Žebrauskai, Bagdonai. Neretai žvejai, be žvejybos, vertėsi ir sielių plukdymu. Šio verslo paplitimą lėmė patogi geografinė Lampėdžių padėtis.

Aptartasis žmogaus sąsajų su vietove aspektas yra „savotiškas tradicinių (arealinių, sėslių, homogeniškų) kultūrų atšvaitas, jų reliktas. Šis aspektas galioja pirmiausia ten, kur tebeveikia aiškūs kultūriniai – vertybiniai atskirų vietovių prioritetai, jų sakralumas, kur yra įtvirtintos absoliučios vietovių socialumo ir asocialumo priešpriešos.[50]

Antrasis žmogaus santykio su vietove aspektas, nulemtas miesto urbanizacijos ir modernizacijos procesų, buvo susijęs su elitinio visuomenės sluoksnio susiformavimu. Šiam sluoksniui asmeninis santykis su vietove jau nebuvo tiesioginė duotybė, bet paties nulemta. Naujajam elitiniam sluoksniui atstovaujantys individai (miesto valdininkai, tarnautojai, inteligentai, verslininkai) ne tik patys rinkosi gyvenamąją vietovę, bet ir savo ryšio su ja įprasminimo ir raiškos būdus. Šiuolaikiniai modernios visuomenės tyrinėtojai pastebi, kad vienas ryškiausių modernios visuomenės bruožų – galimybė rinktis gyvenimo stilių. „Šis kultūros reiškinys (įvairovės prasme) nėra „tradicinėms“ kultūroms pritaikomas terminas, kadangi jis reiškia galimybę rinktis iš daugelio galimų variantų ir yra „pasisavintas“, o ne „perduotas“ iš kartos į kartą“.[51]

Naujų elitinių grupių, iškilusių modernizacijos proceso metu, santykis su vietovėmis gerokai pakito. Tai vyko ne tik dėl urbanizacijos, modernizacijos ar sėslios gyvensenos pagrindų suardymo, bet ir dėl žmogaus ryšio su vietove liberalizacijos. Modernios kultūros formos asmeninį žmogaus ryšį su vietove liberalizavo, atverdamos tikrų ir tariamų pasirinkimo galimybių horizontą bei „geresnės vietos“ paieškų strategijas.[52] Lampėdžių gyvenvietėje „geresnės vietos“ ar pasirinkimo galimybių paieškos prasidėjo įkūrus naują vasarvietę. 1934 m. birželio 1 dieną Lampėdžiai tapo Kauno miesto kurortu, atspindinčiu to meto laikinosios sostinės elitinio sluoksnio poreikius bei modernų požiūrį į rekreacinę kultūrą. Kauno valdžia vasarvietei skyrė 125 hektarus žemės, pušyne išdalijo 20 sklypų, kuriuos nusipirko elitinio sluoksnio asmenys: Lietuvos kariuomenės generolas Stasys Dirmantas, Kauno burmistras Jonas Vileišis, gydytojai K. Petrikas ir D. Laurinavičius, ilgametis „Tulpės“ kavinės direktorius Jonas Vobolevičius, keletas turtingų lietuvių bei žydų valdininkų, taip pat pasiturintys Lampėdžių ūkininkai – Romeika ir Žebrauskas.[53] Netrukus ten išaugo valdininkų vilos-vasarnamiai. Vasarvietės įkūrimą paskatino ketvirto dešimtmečio pradžioje Lietuvoje susikūrusi savita kurortų kultūra, orientuota į vartotojišką visuomenę ir propagavusi modernų gyvenimo stilių.

Vasarvietė pakeitė lampėdiškių gyvenimo būdą. Buvo įvesta elektra, pastatyta daug gražių ir patogių vilų, įrengta moderni svetainė ir restoranas, pašto agentūra, puikus pliažas su dengtomis maudyklėmis, teniso aikštynas, sporto aikštelės, autobusų stotis, nutiestas takas į prieplauką.[54] Prie Lampėdžių kurorto suklestėjimo nemažai prisidėjo žydų tautybės žmonės. XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje Žemės ūkio ministerijai kurortinėje Lampėdžių vietovėje padovanojus žemės sklypą, 1928–1929 metais buvo pastatyta vaikų kolonija (sanatorija), kurioje gydėsi ir ilsėjosi 40–50 neturtingų šeimų vaikų. Statybos išlaidas padengė žydų tautybės mecenatai T. Kaplanas iš Kauno ir I. Levitas iš Tilžės. 1932 m. toje vietoje išaugo naujas modernus našlaičių namų pastatas, kuriam 120 tūkstančių litų paskyrė tarptautinė žydų organizacija „DŽOINT“.[55]

Lampėdžius pavertus kurortu, pagrindiniu gyventojų pajamų šaltiniu tapo vasarnamių nuoma. Labiausiai Lampėdžių kurortą pamėgo žydai, jie ten poilsiaudavo nuo ankstyvo pavasario iki rudens. Paprastai Lampėdžiuose atostogaudavo elitinio sluoksnio žydų tautybės žmonės – verslininkai, teisininkai, gydytojai, inžinieriai, pramonininkai. Dažnas poilsiautojas su šeima ten buvo vienas iškiliausių laikinosios sostinės inžinierių konstruktorių – Kauno sporto halės, Karininkų ramovės, Kauno centrinio pašto ir kitų visuomeninių pastatų projektų autorius Anatolijus Rozenbliumas.

Prasidėjus vasaros sezonui, Lampėdžiuose pagyvėdavo prekyba, žydų prekybininkai atidarydavo parduotuves. Poilsiautojai ir prekybininkai žydai ateidavo iš žvejų pirkti Nemune pagautos šviežios, dar gyvos žuvies. Taigi tiek žvejybos, tiek vasarnamių nuomos verslą iš dalies skatino iš miesto atvykusių poilsiautojų lietuvių ir žydų modernios gyvensenos reiškiniai. Lampėdžių gyventojų mentalitetą pamažu keitė miestietiškos sąmonės apraiškos. Iš miesto atvykę vasarotojai iš dalies kolonizavo ir urbanizavo kaimą, užėmė vietinių žmonių versloves. Tradicinius Lampėdžių gyventojų verslus (žemdirbystę ir žvejybą) keitė naujoviškas pragyvenimo būdas – vasarnamių nuoma. Kita vertus, žvejai ir daržininkai pamažu tapo pramogų ir laisvalaikio verslininkais.

Ketvirtajame dešimtmetyje tie patys urbanizacijos ir modernizacijos procesai skatino ir Vilijampolės gyventojus keisti įprastą agrarinį gyvenimo būdą. Tarpukariu Vilijampolė tapo pramoniniu Kauno priemiesčiu. Dauguma Vilijampolės gyventojų, kurie dar neseniai vertėsi daržininkyste, gyvulininkyste, ketvirtajame dešimtmetyje tapo naujų fabrikų darbininkais. Be to, ir dalis lietuviškojo kaimo gyventojų kasmet papildydavo Vilijampolės darbininkų gretas. 1923 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Vilijampolėje gyveno 6565 gyventojai,[56] o 1940 m. jų kiekis išaugo iki 18 000.[57]

1928 m. Vilijampolėje buvo įkurtas „Silvos“ kojinių fabrikas (savininkas buvo žydas), 1933 m. – „Inkaro“ gumos gaminių akcinė bendrovė (bendras žydų ir lietuvių kapitalas), 1935 m. – kailių apdirbimo fabrikas „Vilkas“, trikotažo fabrikai „Audimas“ (1936 m.), „Trikotažas“ (1935 m.), „Pakaita“ (1939 m.), tekstilės galanterijos fabrikas „Kaspinas“ (1938 m.).[58] Taip pat čia veikė didelė alaus darykla, įkurta 1853 m. I. B. Volfo, K. Petriko baldų fabrikas, L. Romo cemento dirbinių dirbtuvė, švedų degtukų fabrikas, dvi žydų spaustuvės,[59] be to, daug smulkesnių metalo liejyklų, betono, tolio, koklių ir keramikos, kalkių, medžio apdirbimo įmonių, kelios lentpjūvės bei kitokių smulkesnių dirbtuvių. Gausus darbininkijos sluoksnis Vilijampolėje formavo proletarinį gyvenimo stilių, kuris neretai persipindavo su agrariniu gyvenimo būdu, ypač nuosavų namų kvartale. Kita vertus, Vilijampolės nuosavų namų rajone daržininkystė kaip pagalbinis verslas išliko iki šių dienų. „Kaimiško gyvenimo“ salelių fenomeno išlikimas šiandieniniame mieste – įdomi, tačiau atskiro tyrimo reikalaujanti tema.

Modernizmo procesas pateikė alternatyvų senajam agrariniam Vilijampolės gyvenimo būdui. 1932 m. Žemės tvarkymo departamentui praplėtus Vilijampolės plotą, iš prie Vilijampolės buvusių žemės plotų buvo paskirta 250 naujų sklypų. Iš jų 150 sklypų buvo atiduoti savanoriams, dalis paskirta įvairioms organizacijoms, o likusios parduotos iš varžytinių.[60] Ketvirtajame dešimtmetyje Ragučio, Pykuolio, Patrimpo ir kitų baltų mitologinių dievybių vardais pavadintose gatvėse išaugo nauji savanorių, karininkų, valdininkų, tarnautojų ir inteligentų nameliai. Prie Tilžės gatvės 1936 m. pastatyti dideli ir gražūs Veterinarijos instituto rūmai, prieš juos – didelė trijų aukštų pradžios mokykla. 1932 m. kunigo Juozo Dagilio rūpesčiu įkurta nauja Vilijampolės katalikų parapija. Prie svarbiausios Vilijampolės aikštės išdygo dviejų aukštų medinis namas, kurio pirmajame aukšte buvo įrengta šv. Juozapo katalikų bažnyčia. Naujai įkurtai parapijai iš Vilijampolės ir jos apylinkių kaimų buvo priskirta apie 5000 žmonių.[61] Spartus Vilijampolės lietuvėjimas per gana trumpą laiką pakeitė socialinę, ekonominę ir kultūrinę jos visuomenės struktūrą. Urbanizacijos ir modernizacijos procesas praplėtė Vilijampolės gyventojų kultūrines erdves, įkvėpė gyvenimui naujos dvasios. Netrukus joje atsirado šaulių, tautininkų, jaunalietuvių, skautų, pavasarininkų organizacijos. Išdygo didžiuliai visuomeniniai Dariaus ir Girėno namai, Šaulių namai, kuriuose buvo rengiamos paskaitos, organizuojami kultūriniai renginiai. Darbo rūmai taip pat turėjo įtakos kultūriškai ugdant gausų socialinį darbininkų sluoksnį.[62]

Taigi ketvirtajame dešimtmetyje Vilijampolėje pastebimi socialinio, kultūrinio bei dvasinio gyvenimo pokyčiai. Minėtu laikotarpiu joje buvo kuriamos įvairios kultūros, švietimo, religijos organizacijos ir draugijos. Ypač svarbų vaidmenį lietuviškos kultūros, švietimo bei auklėjimo srityje nuveikė Vaikelio Jėzaus draugija, kuriai vadovavo prelatas Povilas Januškevičius. Buvusias caro laikų arklides jis pavertė draugijos išlaikoma berniukų prieglauda, įkūrė pradžios ir amatų mokyklą, dirbtuves, kuriose našlaičiai mokėsi amatų, be to, Aštuntame forte įsteigė specialią mokyklą sutrikusio intelekto vaikams.[63] Vilijampolėje atvėrė duris du nauji kino teatrai – „Lituanica“, įkurta Dariaus ir Girėno namuose, bei „Union“, veikęs Jurbarko gatvės name Nr. 6.[64] Svarbus žydų bendruomenės statinys buvo 1934 m. Panerių gatvėje pradėtas statyti L. Rito suprojektuotas trijų aukštų rabinų seminarijos pastatas.[65]

Taigi minėti architektūros statiniai, gatvių, gamyklų, draugijų ir organizacijų pavadinimai, Vilijampolės gyventojų pavardės, vilijampoliečių papročiai yra tarsi kodai, padedantys mums atkurti istorinės praeities tekstus.

Viena vertus, švietimo, kultūros, religijos organizacijos ir institucijos atliko jaunosios kartos ugdymo bei socializacijos funkcijas, kita vertus, formavo savitą regioninę bendruomenę, keitė Vilijampolės gyventojų mentalitetą ir vertybes, nulemtas modernizacijos proceso. Daugiakultūrinė Vilijampolės gyventojų sudėtis buvo ypač tinkama terpė polikultūriškumui vystytis bei tolerancijai skleistis tarp kultūriškai nevienalyčių gyventojų. Kita vertus, Vilijampolėje tarp skirtingų kultūrų žmonių vis dėlto išliko alternatyvi galimybė įtampai reikštis.

Taigi Vilijampolės gyventojams ketvirtajame dešimtmetyje iš keleto galimų variantų atsiskleidė didesnės galimybės rinktis modernų gyvenimo stilių, o ne tik perimti nusistovėjusį, perduodamą iš kartos į kartą. Empirinis tyrimas atskleidė, kad naujam elitiniam sluoksniui atstovaujantys individai (tarnautojai, miesto valdininkai, inteligentai, dvasininkai) galėjo rinktis naujus ryšio su vietove įprasminimo ir raiškos būdus.

Išvados

1. Vilijampolę ir Lampėdžius siejo tarpukario Kauno regioninės kultūros savitumai: ta pati geografinė erdvė, panašus kraštovaizdis ir su tuo susiję gyvensenos reiškiniai – agrarinis gyvenimo būdas (žemdirbystė, žvejyba), ta pati Švenčiausios Trejybės katalikų parapija, panaši bilingvistinė gyventojų bendruomenė. Šie veiksniai Vilijampolės ir Lampėdžių katalikus vertė jaustis savais, t. y. identifikuotis kaip tos pačios religinės, kalbinės ir tautinės grupės atstovus.

2. Tarpukariu Vilijampolėje koncentravosi viena gausiausių Kauno žydų bendruomenių. Jų gyvenamąją erdvę apibrėžė

gyvenamieji namai ir kompleksas statinių, susietų su religinėmis apeigomis, taip pat kapinės bei lokalinės draugijos. Tarp žydų tautybės Vilijampolės gyventojų populiariausias buvo prekybininko verslas. Papildomas Vilijampolės žydų verslas buvo butų nuoma. Minėto verslo atsiradimą paskatino išorinės migracijos procesai, vykę tarpukario Vilijampolėje.

3. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje modernizacijos ir urbanizacijos procesai paveikė Kauno pakraščių, tarp jų ir Lampėdžių bei Vilijampolės, gyvenimą. Naujų elitinių grupių, iškilusių modernizacijos sąlygomis, santykis su aplinka gerokai pakito. Naujojo elitinio sluoksnio individai (miesto valdininkai, tarnautojai, inteligentai, verslininkai) ne tik rinkosi gyvenimo vietovę, bet ir ryšio su aplinka įprasminimo bei raiškos būdus. Santykis su vietove kito dėl urbanizacijos, modernizacijos ir dėl žmogaus ryšio su aplinka liberalizacijos.

4. Lampėdžių vietinių gyventojų mentalitetą ketvirtajame dešimtmetyje pamažu pakeitė miestietiškos sąmonės apraiškos. Iš miesto atvykę vasarotojai iš dalies kolonizavo ir urbanizavo kaimą, užėmė vietinių žmonių versloves. Lampėdžių gyventojų tradicinius verslus (žemdirbystę ir žvejybą) keitė miestietiškas pragyvenimo būdas – vasarnamių nuoma. Kita vertus, žvejai ir daržininkai pamažu tapo pramogų ir laisvalaikio verslininkais.

5. Ketvirtajame dešimtmetyje tie patys urbanizacijos ir modernizacijos procesai Vilijampolės gyventojus skatino keisti gyvenimo būdą. Tarpukariu Vilijampolė tapo pramoniniu Kauno priemiesčiu. Dauguma Vilijampolės gyventojų, kurie vertėsi daržininkyste, gyvulininkyste, ketvirtajame dešimtmetyje tapo naujų fabrikų darbininkais. Kita vertus, daržininkystė kaip pagalbinis verslas Vilijampolės nuosavų namų kvartale išliko iki šių dienų.

6. Modernizacijos procesas, sklidęs iš Kauno į periferiją, skatino modernų gyvenimo stilių ir pateikė naujų alternatyvų jau egzistavusiam tradiciniam gyvenimo būdui. Ketvirtajame dešimtmetyje švietimo, kultūros, religijos organizacijos ir institucijos, veikusios Vilijampolėje, formavo savitą regioninę bendruomenę, keitė Vilijampolės gyventojų mentalitetą bei vertybes.

NUORODOS:

1. VILIŪNAS, G. *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940).* Vilnius, 1998; JAKONYTĖ, L. XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio poetų savivoka. Iš: *Literatūra,* 1999, Nr. 37 (1), p. 43–85; RAČIŪNAITĖ, V. Individas tarpukario mieste: depersonalizacija ir individualumo perspektyvos. Iš: *Literatūra. Mokslo darbai. Nepriklausomybės metų (1918–1940) literatūros studijos*, 1999, Nr. 37(1), p. 86–96; NARBUTIENĖ, O. *Muzikinis Kaunas (1918–1940).* Kaunas, 1992; JASINSKAS, K. *Koncertinis gyvenimas Lietuvoje 1919–1940.* Vilnius, 1983; MULEVIČIŪTĖ, J. *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas, 2001; ATAMUKAS, S. *Lietuvos žydų kelias nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*. Vilnius: Alma littera, 2007; DANILIAUSKAS, A. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius, 1978; DANILIAUSKAS, A. Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje – XX a. Iš: *Lietuvos TSR MA darbai,* A serija, 1969, Nr. 1 (29), p. 131–146; IVANOVAS, B. Tautiškumo beieškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas. Vilnius, 2005; PIVORAS, S. VDU profesoriai ir studentai intelektualinio ir kultūrinio Kauno gyvenimo centre. Iš: *Vytauto Didžiojo universitetas. Mokslas ir visuomenė 1922–2002.* Kaunas, 2002, p. 111–124; RAČIŪNAITĖ, R. Modernios kultūros plėtotei: Tado ir Honoratos Ivanauskų maksimos. Iš: *Darbai ir dienos,* 2002, Nr. 31, p. 17–28.
2. MIŠKINIS, A. Vilijampolės būta savarankiško miesto. Iš: *Statyba ir architektūra,* 1973, Nr. 3, p. 30–31; LAUŽINSKAITĖ, A. Kai kurie Vilijampolės istorinės urbanistinės raidos iki 1940 m. bruožai. Iš: *Liaudies kultūra*, 2003, Nr. 6, p. 34–43.
3. LAUŽINSKAITĖ, A. Min. veik., p. 34–43.
4. RAČIŪNAITĖ, R. Lampėdžių gyvenimo būdas tarpukario Kaune. Iš: *Sociologija: praeitis, dabartis, perspektyvos*. Kaunas, 2001, p. 440–443.
5. RAČIŪNAITĖ, R. Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai. Iš: *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos,* 2004, Nr. 4 (13).
6. RAČIŪNAITĖ, R. Kultūros reiškinių migracija: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai. Iš: *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*. Sud. R. Merkienė. Vilnius, 2007, p. 378–396.
7. VDU ER (Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštynas), f. 1, b. 25–28, 31. Užr. R. Račiūnaitė-Paužuolienė 1998–2009 metais Kaune ir jo apylinkėse. 2001–2002 metų autorės tyrimus „Tarpukario Kauno kultūra“ rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.
8. JUOZAPAVIČIUS, Pr. Kaunas ir jo apylinkės (rankraštis). Kaunas, 1980. KAVB Bibliografijos skyrius, Kaunistikos grupės fondai.
9. LOTMAN, J. Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos. Iš: *Kultūros semiotika: straipsnių rinktinė*. Vilnius, 2004, p. 337.
10. LOTMAN, J. Ten pat.
11. GOTTDIENER, M., BUDD, L. *Key Concepts in Urban Studies*. London: Sage Publication, 2005, p. 4.
12. GOTTDIENER, M., BUDD, L. Min. veik., p. 7.
13. 1663 m. dokumentuose Vilijampolė vadinta *Słoboda Wiliampolska.* Šis Vilijampolės sinonimas *Slabada, Slabodkė* šnekamojoje kalboje išliko iki mūsų dienų. *Vilijampolės* pavadinimo etimologija siejama su miestu, gyvenviete prie Neries arba Vilijos (Vilija lenkiškai ir rusiškai kalbantys Lietuvos gyventojai vadino Neries upę). *Slabados* pavadinimas kilęs iš lenkų kalbos žodžio *swoboda* „laisvė“. Lietuvoje yra išlikusių daugiau nei 30 šios šaknies kaimavardžių, kuriuos gaudavo laisvi nuo baudžiavos kaimai. Vilijampolė taip pat buvo vienas iš karališkųjų kaimų, kurio gyventojai nebuvo baudžiauninkai. Lampėdžių kaimo pavadinimas nesenas. Iki Pirmojo pasaulino karo jis buvo vadinamas Antraisiais Veršvais. Kaimavardis kilo iš vietinio ežeriuko pavadinimo *Lampėdis/ Lampėdys.* Kalbininkas Aleksandras Vanagas *Lampėdį* kildina iš senesnės rekonstruotos formos *Laumpėdis* arba *Laumpėdys,* t. y. laumė ir pėda (BUTKUS, A. Kauno vietovardžiai. Iš: *Kauno diena*, 1998, sausio 17 d., Nr. 13, p. 26).
14. *Sociokultūrinio kitoniškumo* sąvoką Michaelis Harbsmeieris apibrėžia kaip „nukrypimą tose elementariose srityse, kuriose „žmogaus elgesio gamtos atžvilgiu būdai ... yra kitokie ar priešingi“, be to, jei amžiaus, lyties, luomo, rango ir t.t. požiūriu skirtingų individų „visuomeniniai“ ryšiai atrodo kitaip ir, galiausiai, jei šios elgesio formos bei santykiai traktuojami kaip įmanomi ir biologiniu ar visuomeniniu požiūriu reprodukuojami“.(Kühnel 1998: 364)
15. KÜHNEL, H. Svetimumas ir savumas: Viduramžiai. Iš: *Europos mentaliteto istorija*: *pagrindinių temų apybraižos*. Vilnius: Aidai, 1998, p. 364.
16. GOTTDIENER, M., BUDD, L. Min. veik., p. 11.
17. RAČIŪNAITĖ, R. Nacionalinių vertybių ..., p. 115.
18. SABALIAUSKAS, A. Lenkų kalba. Iš: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Sud. K. Morkūnas. Vilnius, 1999, p. 364.
19. VDU ER, f. 1, b. 31, l. 3; 10. Inf. V. Mikutavičiūtė, g. 1959 m. Kaune. Užr. autorė 2002 m. Kaune.
20. KÜHNEL, H. Min. veik., p. 364.
21. MINIUS, J. (Rait Dž.) Vadovas po Kauną. Iš: *Sekmadienis*, 1934, Nr. 43 (347), p. 9.

22. AGARS, A. Vilijampolė būsianti viena gražiausių. Iš: *Lietuvos aidas,* 1937 08 26, Nr. 385 (3600), p. 4.
23. KŪHNEL, H. Min. veik., p. 364.
24. ŽAKAITIS, P. Žmogaus ir vietovės personalinio sąryšio klausimu. Iš: *Miestas ir žmogus: regionas ir regioninė kultūra*. Klaipėda, 1991, p. 23.
25. MIŠKINIS, A. Min. veik., p. 30; LAUŽINSKAITĖ, A. Min. veik., p. 34.
26. VDU ER, f. 1, b. 28, l. 23. Inf. R. Zinkevičiūtė, g. 1925 m. Kauno aps., Lapių vls., Smiltynų k. Užr. autorė 2003 m. Kaune.
27. VDU ER, f. 1, b. 28, l. 20. Inf. G. Linauskaitė-Zinkevičienė, g. 1922 m. Kaune. Užr. autorė 2003 m. Kaune.
28. VDU ER, f. 1, b. 31, l. 61. Inf. A. Gutermanaitė, g. 1949 m. Kaune. Užr. autorė 2009 m. Kaune.
29. RUPEIKIENĖ, M. Žydų kultūros sakralinis paveldas. Iš: *Žydų kultūros paveldas Lietuvoje*. Vilnius: Savastis, 2005, p. 115.
30. IVANOVAS, B. Min. veik., p. 79.
31. *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys.* Kaunas, 1923, p.38.
32. ATAMUKAS, S. Min. veik., p. 141.
33. VDU ER, f. 1, b. 31, l. 34. Inf. Br. Mišeikaitė-Laurinaitienė, g. 1921 m. Kėdainių vls., Palėdės vienkiemyje. Užr. autorė 2002 m. Kaune.
34. VDU ER, f. 1, b. 31, l. 68. Inf. M. Šaferytė-Zaborskienė, g. 1927 m. Kaune. Užr. autorė 2009 m. Kaune.
35. VDU ER, f. 1, b. 31, l. 68. Inf. M. Šaferytė-Zaborskienė, g. 1927 m. Kaune. Užr. autorė 2009 m. Kaune.
36. Kauno žydų istorija ir paveldas. Parengė R. Urbaitytė. Iš: *Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras.* Prieiga prie interneto 2009 04 12. http//www: jewishstudies.lt/
37. VDU ER, f. 1, b. 31, l. 60–61. Inf. A. Gutermanaitė, g. 1949 m. Kaune. Užr. autorė 2009 m. Kaune.
38. ATAMUKAS, S. *Lietuvos žydų kelias..*, p. 158; Kiti šaltiniai teigia, kad Vilijampolės ješiva nesėkmingai bandė gauti aukštosios mokyklos statusą. Žr. IVANOVAS, B. *Tautiškumo beieškant...*, p. 92–93.
39. PAŽĖRAITĖ, A. K. Išsaugoti savastį ar supanašėti (Žydų mokyklų reformos Lietuvoje Nikolajaus I laikais). Iš: *Darbai ir dienos,* 2003, Nr. 34, p. 251.
40. VDU ER, f. 1, b. 31, l. 60–61. Inf. A. Gutermanaitė, g. 1949 m. Kaune. Užr. autorė 2009 m. Kaune.
41. VDU ER, f. 1, b. 31, l. 60–61. Inf. A. Gutermanaitė, g. 1949 m. Kaune. Užr. autorė 2009 m. Kaune.
42. VDU ER, f. 1, b. 31, l. 61. Inf. A. Gutermanaitė, g. 1949 m. Kaune. Užr. autorė 2009 m. Kaune.
43. BENDORIUS, A. Lampėdžiai. Iš: *Lietuvių enciklopedija,* t. 14. Boston, 1958, p. 129.
44. VDU ER, f. 1, b. 26, l. 40. Inf. K. Žebrauskaitė-Miseckienė, g. 1911 m. Kauno aps. Raudondvario vls. Lampėdžiuose. Užr. autorė 2000 m. Kaune.
45. KVIKLYS, B. Veršvai ir Lampėdžiai, Iš: *Mūsų Lietuva*, t. 2. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965, p. 317.
46. Lietuvos apgyventos vietos: Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. Kaunas: Leidėjas Centrinis Statistikos biuras, Finansų ministerija. A. Bako spaustuvė, 1925, p. 75.
47. VDU ER, f. 1, b. 26, l. 36. Inf. K. Žebrauskaitė-Miseckienė, g. 1911 m. Kauno aps., Raudondvario vls., Lampėdžiuose. Užr. autorė 2000 m. Kaune.
48. VDU ER, f. 1, b. 26, l. 65. Inf. J. K., g. 1939 m. Lampėdžiuose. Užr. autorė 2008 m. Kaune.
49. VDU ER, f. 1, b 26, l. Inf. S. Mikalauskaitė-Prešegalavičienė, g. 1923 m. Kauno aps., Raudondvario vls., Romainių k. Užr. autorė 2000 m. Kaune.
50. ŽAKAITIS, P. Min. veik., p. 23.
51. DAUKŠAS, D. Tarp tradicijos ir modernybės: lietuvių gyvenimo stiliaus kaita tarpukariu. Iš: *Liaudies kultūra,* 2004, Nr. 4, p. 26.
52. ŽAKAITIS, P. Min. veik., p. 23.
53. RAČIŪNAITĖ, R. Nacionalinių vertybių ..., p. 122.
54. Lampėdžių ir Birštono kurortų atidarymas. Iš: *Savivaldybė*, 1934 06, p. 7; KVIKLYS, B. Veršvai ir Lampėdžiai. Min. veik., p. 317.
55. ATAMUKAS, S. Lietuvos žydų kelias..., p. 172.
56. *Lietuvos apgyventos vietos*.. Min. veik., p. 60.
57. Vilijampolė. Iš: *LTE (Lietuviškoji tarybinė enciklopedija)*, t. 12, 1984, p. 249.
58. Vilijampolė. Iš: *LTE*, t. 12, 1984, p. 249; A. Šiaučiūnaitės trikotažo gamybinis susivienijimas. Iš: *LTE*, t. 10, 1983, p. 563; K. Giedrio kailių gamybinis susivienijimas. Iš: *LTE*, t. 4, 1978, p. 87. JUOZAPAVIČIUS, Pr. *Kaunas*... Min veik.
59. LAUŽINSKAITĖ, A. Min. veik., p. 41; Kauno žydų istorija ir paveldas, parengė R. Urbaitytė. Iš*: Rytų Europos*....
60. MA., N. Naujosios Vilijampolės pažanga, vargai ir nusiskundimai. Iš: *Lietuvos aidas* 1932 07 16, p. 6.
61. MA., N. Min.veik., p. 6.
62. AGARS, A. Vilijampolė būsianti viena gražiausių. Iš: *Lietuvos aidas,* 1937 08 26, Nr. 385 (3600), p. 4.
63. KVIKLYS, B. Vilijampolė. Iš: *Mūsų Lietuva*. t. 2. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965, p. 313.
64. ČIŽIŪNAS, V. *Vadovas po Kauną ir jo apylinkes: turistams, ekskursijų vadovams ir paskiriems ekskursantams*. Kaunas: Varpas, 1935, p.109; *Vadovas po Lietuvą*, Barkauskas Pr., Vabalas A. (red.). (Lietuvos turizmo draugijos leidinys). Kaunas: Spindulys. 1938, p. 81.
65. Kauno žydų istorija ir paveldas. Parengė R. Urbaitytė. Iš: *Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras*. Prieiga prie interneto 2009 04 12. http//www: jewishstudies.lt/

Characteristics of Regional Culture in Inter-War Kaunas

Rasa RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ

The paper focuses on the regional culture in two districts of Kaunas city, Vilijampolė and Lampėdžiai. The article is based on field research carried out between 1998 and 2009 in Kaunas. The field research methods are: structural and partially structural interview. The article aims at revealing the characteristics of regional culture in two Kaunas districts in the 1920s and 1930s. The study is carried out using the historical-comparative method. Conclusions: Vilijampolė and Lampėdžiai were related by the general regional culture of Kaunas region, that is, the same geographical area and respective features of life style. Such features are: the landscape; the agrarian lifestyle (farming, fishing, which were replaced by urban businesses in the 1940s); the same Catholic Holy Trinity Parish; similar linguistic community in which bilingualism was widely spread. The process of modernisation that spread from Kaunas to its peripheries offered new alternatives to the traditional lifestyle. The traditional businesses of Lampėdžiai residents were replaced by an urban one, that is, summer house renting. Vilijampolė agrarian busnesses were in turn succeeded by working class professions. Individuals representing the new elite social strata could also choose new ways of expressing and giving meaning to their ties with their environment.

Key words: regional culture, inter-war Kaunas, Vilijampolė, Lampėdžiai, Lithuanians, Jews.

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Etnologijos ir folkloristikos katedra. K. Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas, el. p. r.raciunaite@hmf.vdu.lt

Gauta 2009-05-05, įteikta spaudai 2009-06-16

Julijos Daniliauskienės karpinių būtis

„Popieriaus karpiniai, praeityje vien puošę buitį, turėję dekoratyvinę paskirtį, šiandien tapo liaudies grafikos atmaina, savarankiška kūrybos sritimi. Nūdienos karpiniai žiūrovą veikia jau kitais aspektais. Tačiau ir šiandien gyvastingi saitai sieja juos su tradicinės dailės klodu“, – pristatydama Julijos Daniliauskienės knygą „Karpiniai“ rašo menotyrininkė Ilona Mažeikienė (Vilnius, 1999, p. 7).

Lietuvos karpinių renesansas XX a. antrojoje pusėje pirmiausia siejamas su žymiąja karpytoja Julija Daniliauskiene, gimusia 1926 m. kovo 27 d. Šilo Pavėžupyje (Kelmės r.) Darijos ir Stasio Pūtvių šeimoje. I. Mažeikienės nuomone, „jos kūryboje ypač svarbu tradicinės liaudies architektūros, baldų, drožinių, metalo plastikos fragmentai, audinių ir juostų ornamentika. Iš ten jos pamėgtieji augalo, medžio, paukščio bei saulės motyvai. (...) Žvelgdami į menininkės karpinius, atsektume dėsningą ėjimą nuo pirmų snaigių, žvaigždučių karpymo, ankstyvų aplikacijų (aštuonių darbų ciklas „Metų laikai“, 1960) iki augalinių stilizuotų darbų („Oi giria giria, girele žalioji“, „Meletos“, 1979, „Žvaigždėtos eglės“, 1980), sudėtingų abstrahuotų kompozijų („Ritmai“, 1986–1989, „Juostų motyvai“, „Saulės motyvai“, 1996, „Atmintis“, 1990), grįstų augaliniu ir geometriniu ornamentu, ritmišku jo pasikartojimu.“ (Ten pat.) Vieni iš paskutiniųjų darbų – 2001 m. sukurtas karpinių ciklas „Tapytų skrynių pėdsakais“.

Šios menotyrininkės nuomone, „Julijos Daniliauskienės kūriniai alsuoja savita, savarankiška būtimi, stilistiškai šliejasi prie optinių, abstrakčių XX a. dailės krypčių. Jie praauga siaurus dekoratyvinius kompozicijos sampratos rėmus. Subrandinti tautodailės bei tradicinės dailės dirvoje, išlieka atviri modernaus pasaulio ritmui, dabarties dailės kalbai.“ (Ten pat.)

Julija Daniliauskienė liaudies meno parodose dalyvauja nuo 1957 m. Lietuvos tautodailininkų sąjungos narė nuo 1967 m. Lietuvos kultūros ministerijos liaudies dailės premijos laureatė (1979 m.). Nuo 1964 m. surengė apie 40 asmeninių parodų. Iškirpo apie 400 karpinių-kompozicijų. 2008 m. savo kūrybą perdavė Šiaulių „Aušros“ muziejui. Pagrindinės personalinės parodos: 1967 m. Vilniuje, kino teatre „Vilnius“; 1986 m. Vilniuje, Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejuje; 1992 m. Vilniuje, Šiuolaikinio meno centre (su Viktorijos Daniliauskaitės grafika); 1996 m. galerijoje „Lietuvos aidas“ (su Darijos Daniliauskaitės šiaudiniais sodais); 2001 m. Šiauliuose, „Aušros“ muziejuje.

Leidiniai, kuriuose panaudoti Julijos Daniliauskienės karpiniai: *Lietuvių vaikų poezija*. Vilnius, 1980; BARANAUSKAS. *La selva di Anykščiai*. Potenza, 1990; LAURINKIENĖ, Nijolė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius, 1990.

Apie gyvenimo ir kūrybos kelius iš pirmų lūpų karpytojos Julijos DANILIAUSKIENĖS ir jos dukros grafikės Viktorijos DANILIAUSKAITĖS pasakojimas

Iš kur Jūs kilusi, kas buvo Jūsų tėvai, kur prabėgo vaikystė, jaunystė?

Julija DANILIAUSKIENĖ. Viskas turi savo pradžią ir tąsą. Esu kilusi iš Žemaitijos pakraščio, save laikau žemaite, augau Šilo Pavėžupio dvare, tokioje aplinkoje, kuri visą laiką mokino mylėti ir pažinti savo kraštą, man tai yra įaugę į kraują. Aš manau, kad meilė ir savo krašto pažinimas yra svarbiausi dalykai, kuriais turi vadovautis žmogus, tam, kad suvoktų, kaip jis turi gyventi, ką reikia branginti, ką reikia puoselėti, kad tas reiškinys tęstųsi ir toliau.

Tėvai buvo labai demokratiškų pažiūrų dvarininkai. Gimtinė išliko svarbiausia vieta ir svarbiausias šaltinis, kuris lydėjo mane visą gyvenimą, nors man ne taip jau ilgai toje tėviškėje teko gyventi. Mūsų šeima penkiolika metų (1941–1956) išbuvo tremtyje. Sugrįžom visi, išskyrus tėvą, kuris mirė kalėjime.

Sakėte, gimėte dvarininkų šeimoje...

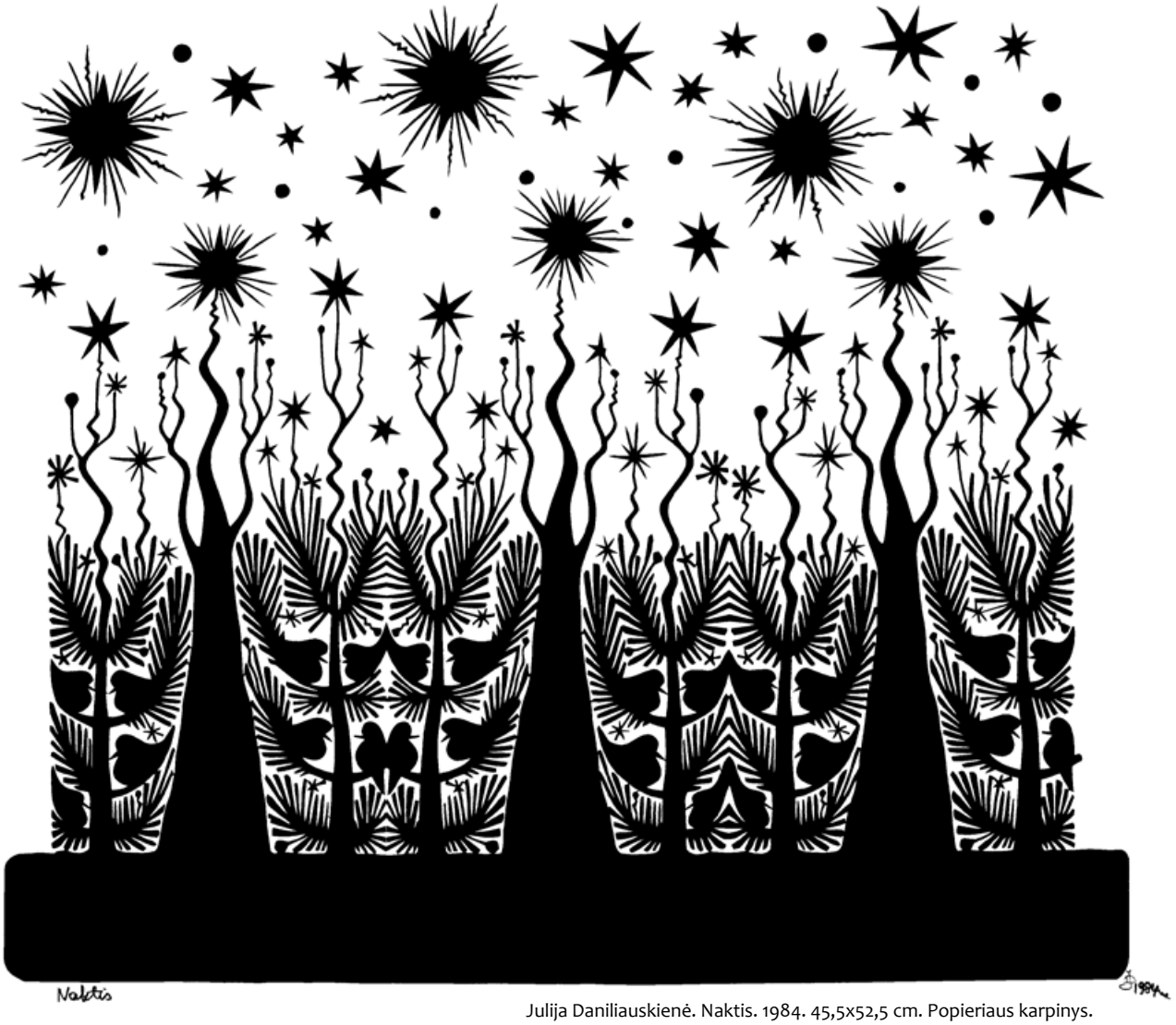
Aš gimiau tokioje dvarininkų šeimoje, kuri labai rūpinosi Lietuva, jos gerove, kultūrą skleidė. Mano senelis Vladas Putvinskis (1873–1929) palaikė knygnešystę. Mūsų pareiga buvo pristatyti literatūrą iš Tilžės į Šiaulius. Ši trakto dalis buvo pavesta mūsų žiniai ir atsakomybei. (Žr. Knygnešys. 1864–1904. I. Red. P. Ruseckas. Kaunas, 1926; 2 fotografuotinis leidimas. Vilnius, 1992, p. 297). Kaune, Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje yra Knygnešių sienelė, kurioje surašyta šimtas labiausiai nusipelniusių knygnešių. Tarp jų ir mano senelis. Jis įsteigė kelias slaptas lietuviškas mokyklas. 1936 metais Keršinėje buvo pastatyta mokykla ir jai suteiktas Vlado Putvinskio vardas.

Mano senelis, kaip to laiko dvarininkas, sulenkėjęs buvo. Ir jo motina, Idalija Pliaterytė, ir jis pats lenkiškai

Julija Daniliauskienė. Šilo-Pavėžupis. 1997 m. liepa.

kalbėjo. Motina anksti mirė (1890 m.), ir jis įsiminė jos žodžius: „Faktiškai mes esam lietuviai ir turėtume kalbėti lietuviškai.“ Seneliui tada buvo šešiolika metų, sesuo Marija jaunesnė. 1889 metais jis susipažino su savo būsima žmona Emilija Gruzdyte, kuri lietuviškai truputį geriau už jį mokėjo. Ji buvo iš netolimo mažesnio Suvartuvos dvarelio. Kai jie apsivedė, kalbėjo lenkiškai, bet vėliau nutarė, kad, jeigu yra lietuviai, tai reikia ir šnekėti lietuviškai. Ir pradėjo tarpusavy kalbėti lietuviškai. Anekdotiškų dalykų buvo – tarnai išsibėgiojo, nes nenorėjo „chamams“ tarnauti. Dabar juokinga, bet tada buvo menki juokai. Taigi seneliai ieškojo „litvomanų“, su Povilu Vyšinskiu susipažino. Vyšinskis buvo senelio mokytojas, idėjinis vadovas. Jis labai anksti mirė, senelis tada jau kalėjo, nes ėmėsi savo dvare visokių socialinių reformų – darbininkams užmokestį kėlė, gerino jų gyvenimo sąlygas. Kaimynai dvarininkai buvo labai tuo nepatenkinti, skundus rašė, tad žandarai ir atkreipė dėmesį į Putvinskį, kuris „buntus“ kelia. Jis buvo du sykius areštuotas. Pirmą sykį, 1906–1907 metais, kalėjo Šiaulių kalėjime, iš ten caro valdininkų buvo išsiųstas į Jaltą. Areštavo jį ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą, keturioliktais metais, kad „nesimaišytų“. Senelė daug žygių darė, kad jo į Sibirą neišsiųstų, tad ištrėmė į Nižnij-Novgorodo apskritį, Voskresenską, tokį užkampį. Yra išleisti jo laiškai namiškiams, o patys originalai – Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Į Lietuvą grįžo karui pasibaigus, aštuonioliktais metais. Iš sykio įsijungė į Šaulių sąjungos steigimą ir kurį laiką jai vadovavo. Jis anksti mirė, būdamas 56 metų. Mano tėvas Stasys Pūtvis vedė Dariją Zubovaitę. (Julijos Daniliauskienės tėvas Stasys Pūtvis 1919 m. įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. 1919 m. baigė antrąją Kauno karo mokyklos laidą ir su raitelių daliniu buvo paskirtas Vilniaus karo komendanto Vlado Kurkausko žinion. Už žvalgybos žygius lenkų užfrontėje apdovanotas Vyčio Kryžiumi. Nuo 1925 m. ūkininkavo Šilo Pavėžupio, vėliau – Bubių dvaruose, stengėsi šviesti savo apylinkės ūkininkus ir darbininkus, ruošė jiems ūkio šventes. Susilaukė dukterų Aleksandros ir Julijos bei sūnaus Rimanto. Nuo 1935 m. rugsėjo 7 d. iki 1938 m. kovo 26 d. Juozo Tūbelio vyriausybėje dirbo Žemės ūkio ministru. Parengė miškų želdinimo planą, o 1937 m. sudarė miškų želdinimo fondą. 1936–1940 m. Seimo narys. – Red.)

Julija Daniliauskienė. Naktis. 1984. 45,5x52,5 cm. Popieriaus karpinys.

Kai mes grįžom iš tremties, mūsų ūkyje, Šilo Pavėžupyje, dar gyveno kalvis, kurį aš atsimenu iš vaikystės. Jis ten buvo gimęs, augęs, gyveno ir dirbo pas mano tėvą. Labai gerą atmintį turėjo. Jis labai padėjo broliui, kai šis atsiėmė žemes, – namas buvo sudegęs. Tas kalvis didžiausias brolio patarėjas buvo. Jo vardas buvo Aleksas, senas jis jau buvo, bet labai geras, doras, sąžiningas, darbštus. Jis labai daug papasakojo apie mūsų tėvą. Norėjom sužinoti daugiau apie jį, ypač brolis. Tėvas ruošė brolį į savo vietą, o tas Aleksas atsiminė viską labai gerai. Brolis ką nors nutaria, kad reikia šitaip daryti, na, tai klausia: Aleksai, kaip tu manai, ar pritartų mano tėvas? Aleksas atsako: ot kap sykis ans tap darytų. Jis žemaičiavo. Jis broliui padėjo, bet dabar jau miręs.

Kiek Jums buvo metų, kai Jūsų šeimą ištrėmė? Gal galėtumėt papasakoti plačiau apie tą laikotarpį? Kur Jūs buvote išvežti, kaip toliau ten gyvenote...

Kai mus išvežė, man buvo penkiolika metų. (Pūtvių šeima, motina ir trys vaikai, buvo ištremta 1941 m. birželio 14 d. – Red.). TSRS okupavus Lietuvą, kaip ir daugelį, prieš rinkimus 1940 metais liepos mėnesį tėvą areštavo ir įkalino Šiaulių kalėjime, ir mes jo daugiau nematėm. Paskui sužinojom, kad jis 1941 metais, jau karui prasidėjus, kartu su visais kaliniais buvo išvežtas iš Šiaulių ir Gorkio kalėjime 1942 metais mirė. Mes tai sužinojom 1945 metų pabaigoje.

Nuvežė mus į Altajaus kraštą. Kalnuose išbuvom vienerius metus. Altajaus krašte iš pradžių dirbom statybose, o atėjus žiemai mama gavo darbą *Rabfake*. *Rabfakas* – tai iš tuometinio Leningrado evakuotas „rabočij fakultet“. Jame buvo dėstoma vidurinės mokyklos programa. Mama su kitomis moterimis dirbo valytoja, o paskui, kai paaiškėjo, kad ji rusų kalbą gerai moka, o jiems reikėjo sekretoriaus, tai mamą įdarbino sekretore. Pavasarį paaiškėjo, kad sekretore dirba tremtinė, tad ją atleido ir priėmė kažkokią raudonarmiečio žmoną. Tada mama darbo gavo siuvykloje, kur įsidarbino ir mano sesuo. Brolis irgi kažkokį darbą turėjo prie ūkio, prie arklių. O

Julija Daniliauskienė. Gamta atgijo. 1994. 35x50 cm. Popieriaus karpinys.

Julija Daniliauskienė. Paukščiai lizduose. 1976. 35x48 cm. Popieriaus karpinys.

aš tą žiemą namie išbuvau ir užsiėmiau namų ūkiu. Gyvenom mes vienam kambaryje trys šeimos. Miegojom iš pradžių ant grindų, paskui didžiulę lovą mama gavo nusipirkti, kur mes visi trys tilpdavom, o ketvirtas turėjo ieškoti vietos ant grindų. Žiema buvo šalta, bet nevėjuota. Altajaus krašte išmirė labai daug vaikų – iki dvejų–trejų metų tai turbūt kad visi išmirė.

Julija Pūtvytė-Daniliauskienė (dešinėje) su sesute Aleksandra. Šilo-Pavėžupis, Kelmės r., 1934 m.

Julija Pūtvytė-Daniliauskienė. Bubiai, 1939 m.

1942 m. vasarą atrinko stipresnes šeimas ir vežė neaišku kur. Su arkliais vežė mus per kalnus iki Bijsko, o ten jau geležinkelis buvo. Traukiniu vežė, ir sunkvežimiais iki Lenos upės, ten suvarė į garlaivius, paskiau į baržas. Plaukėm į šiaurę. Žmonės linkę išsigalvoti palankius variantus. Daugelis buvo įsitikinę, kad mus į Ameriką veža. Bet į Ameriką nenuvežė, išlaipino Lenos deltoje prie Laptevų jūros. Kitus plukdė iki Janos upės. Ten sąlygos buvo dar sunkesnės negu mūsų. Šiaurėje, kaip jau vėliau mums paaiškėjo, Lenos protakose, buvo trys žuvų ūkiai. Mes patekome i *Bykov mys* žuvų ūko skyrių – Mastachą, šešiasdešimt kilometrų nuo Bykovo. Gyventi nebuvo kur. Gavom palapines. Mus išlaipino rugpjūčio penkioliktą, o Lena užšalo, labai gerai prisimenu, spalio šeštą. Iš sykio pradėjom statyti žemines-jurtas. Rinkom iš lagūnos rąstelius, iš jų darė karkasą – sienas, kurias apdėdavo velėnomis. Viduje pastatydavo geležinę krosnelę, o krosnelė – tai per pusę perpjauta geležinė statinė, į kurią įstatomas kaminas. Kol kūreni, tai toje jurtoje šilta, o naktį labai atšaldavo. Mūsų jurtoje gyveno apie 30 žmonių. Išbuvom ten visą žiemą. Dar iki užšąlant žuvys labai gausiai ėjo, tad žvejų brigados gaudė žuvį, o kiti sūdymo ceche jas apdorodavo, dėdavo į statines ir siųsdavo į frontą. Mūsų šeima dirbo prie žuvų sūdymo. Tikėtasi, kad ir žiemą bus ten daug žuvų, tad paliko daug žvejų, bet, kai pasistatė tinklus po ledu, pasirodė, kad Mastache tą žiemą žuvies nebuvo visiškai. Iš pradžių vieną kitą dar sugaudavo, o paskui – nieko... Visus tinklus išėmė, žvejyba baigėsi… Žiemą vyrai iš rąstų statė naują žuvų sūdymo cechą, o moterų ir vaikų darbas – nukasti sniegą nuo tų rąstų. Sūdymo cechas buvo pastatytas, ir, kai upėje ištirpo ledai, žvejyba vėlei prasidėjo. Vasarą žuvies ten vėl gausu, daug žvejų, ir vėlei mes dirbom prie sūdymo. Valgyti gaudavom labai nedidelę normą – duonos, sviesto šiek tiek, cukraus, dirbantiems – daugiau, nedirbantiems, aišku, mažiau, ir visą laiką valgyti norėjosi, ir buvom tiesiog labai nusilpę. Mus gelbėjo lagūnoje užstrigusios medžių nuolaužos – turėjome malkų. O tiems lietuviams, kurie liko Bykove, sąlygos, viena vertus, buvo geresnės, o kita vertus, – blogesnės. Geresnės todėl, kad jiems maisto davinio norma buvo truputėlį didesnė, kad žuvis ten buvo gaudoma ir žiemą, nors žvejams žuvies parsinešti namo buvo griežtai uždrausta, jeigu sugaudavo nešant vieną kokią žuvytę – tai teismai, kalėjimai. Bet jie malkas turėjo pirkti ir gana brangiai mokėti. Gyveno jie irgi jurtose, bet labiau sugrūsti, gultai dviejų aukštų, pas mus šito nebuvo, ir jie pradėjo sirgti šiltine, na, ir jų labai daug išmirė. O Mastache buvo atvejų, kad apsirgdavo šiltine, bet ten padarė izoliatorių, ligonius išveždavo tenai ir mirčių Mastache buvo nedaug. O Bykove kiekvieną rytą pereidavo visas jurtas ir, kuris jau nebegyvas, tą išgabendavo. Ta pirmoji žiema šiaurėje buvo pati baisiausia, užtat, kad neįprastas klimatas, du mėnesius saulė visai nepasirodė, dieną truputį prabrėkšdavo, bet tik ima švisti ir vėl sutemsta. Kitą rudenį mus perkėlė į Bykovą. Ten sąlygos buvo geresnės – gaudavom daugiau maisto.

Norėčiau papasakot apie gamtą. Augalijos nebuvo, tik žemė, jūra ir žvaigždėtas dangus. Labai gražus mėnulis, ypač per pilnatį, jis visai nenusileidžia, tik priartėja prie horizonto, pasidaro toksai rausvos spalvos, forma jo tokia keista, lyg būtų kempinė, jokio apvalumo nelieka, truputį pakybo virš horizonto ir vėl spalva keičiasi, forma grįžta į apvalią ir naktį jis keliauja per visą dangų ir šviečia. Šiaurės pašvaistės šviesdavo, tokios bėgiojančios, judančios, krutančios. Būdavo ir vienos spalvos, o kartais spalvotos, tada būdavo labai gražu ir kažkaip net nejauku, jeigu labai daug spalvų. Bet tokios būdavo labai retai, o šiaip jos elektros spalvos ir bėginėja po dangų.

O kai baigėsi karas, 1945 metų pavasarį jis baigėsi, sąlygos pagerėjo ir daug kas ėmė lankyti mokyklą. Bykove buvo septynmetė mokykla. Ir mano šeima nutarė, kad mane reikia leisti į mokyklą. Nors brolis buvo jaunesnis, jis griežtai atsisakė mokytis. Jis buvo vienintelis vyriškis mūsų šeimoje ir manė, kad yra atsakingas už šeimos išlaikymą, dirbti norėjo.

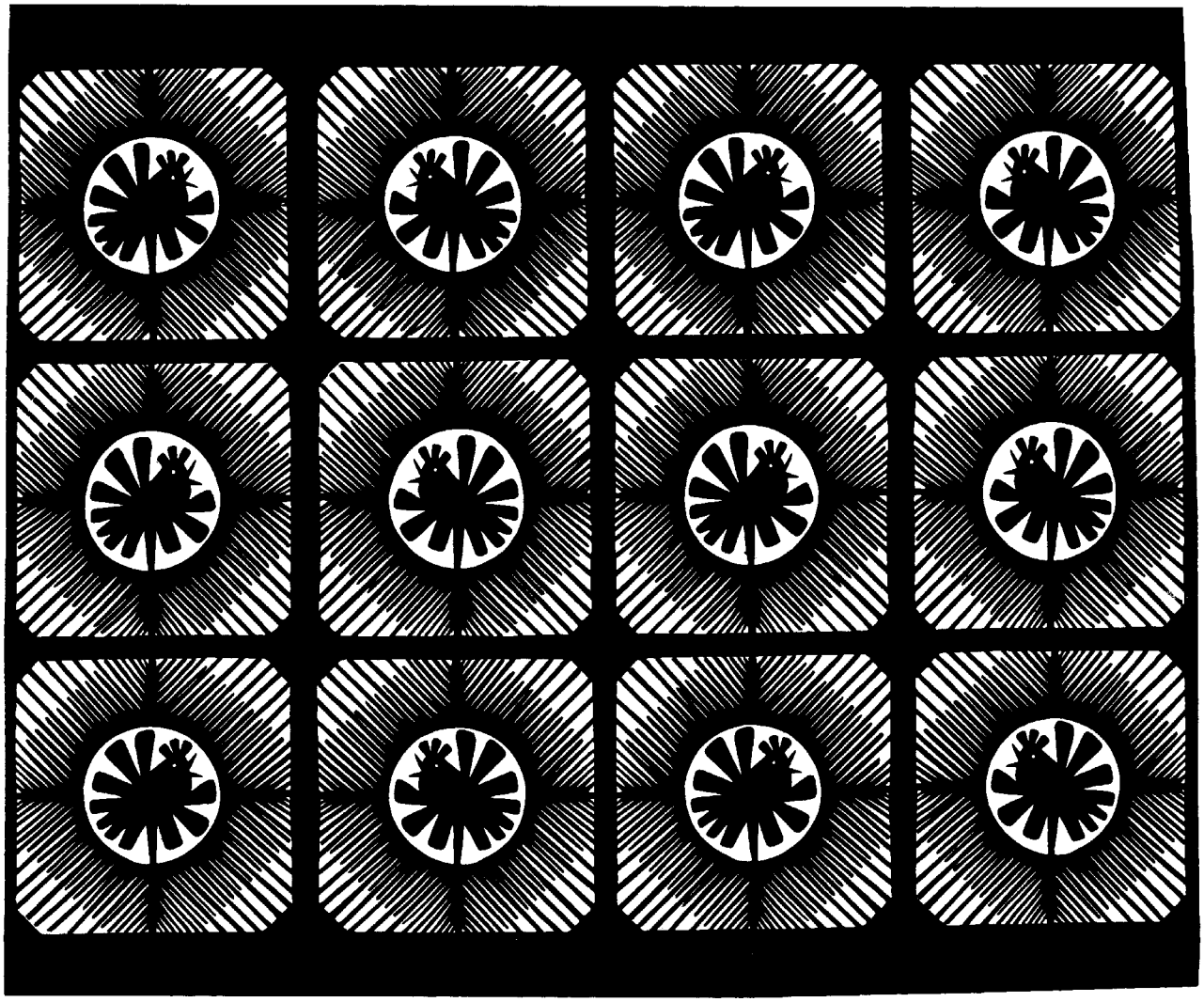
Kitais metais reikėjo važiuoti į aštuntą klasę į Tiksi. Tiksi – tai uostas, kur atplaukdavo jūrų laivai, nuo Bykovo apie šešiasdešimt kilometrų. Tai ten aš baigiau aštuonias klases, ir tai buvo keturiasdešimt septinti metai. Tremtiniai veržėsi ištrūkti į Jakutską. Išvažiuoti iš užpoliarės buvo labai sunku. Visų pirma, mes buvom įskaitoje, kiekvieną mėnesį reikėdavo eiti pas komendantą pasirašyti, kad niekur nepabėgai. Žuvies ūkis savo darbininkus labai sunkiai išleisdavo, nes jiems reikėdavo įvykdyti normą, o jeigu nebus žmonių, nebus, kas dirba. Bet 1947 metais žuvies labai sumažėjo, – vienu metu yra tų žuvų, o kitu – nėra. Tais metais žuvų ūkio direktorius atleido visus, kas tik paprašė. Bet mums, tremtiniams, turėjo būti komendanto leidimas. Mes, aišku, jo neturėjom, o komendantas leidimą duodavo tik tada, kai medikai pripažindavo, kad žmogus dėl sveikatos būklės negali gyventi šiaurėje. Gavę tokį raštelį, žmonės plaukdavo Jakutskan, o ten jau daržovės ir klimatas daug normalesnis. Mes tokio leidimo neturėjom, bet mama labai užsispyrė ir sako: bandykim, bandykim, vis tiek bandykim. Žuvų ūkio direktorius ją perspėjo, sako: gi tu, Pūtviene, leidimo negausi. Ji sako – vis viena bandysiu, ir jis ją atleido. Mes susikrovėm daiktus, bilietus nusipirkom į garlaivį ir paskutiniu reisu išplaukėm. Jau buvo rugsėjis įpusėjęs. Tas garlaivis turėjo praplaukti pro rajono centrą Buluną. Aišku, komendantas davė rajonui žinią, kad tokie ir tokie plaukia be leidimo. Kai priplaukėm Buluną, tiksliau – Kisiurio gyvenvietę, mus tiesiog iškraustė. Mama pasipriešino, o jie ima daiktus, sako – mesim į vandenį. Iškraustė mus pačiu žiauriausiu būdu ant tokios stovimos baržos, kuri plūduriuoja vandeny, bet kranto pasiekti negali. Mes vis dėlto krantą pasiekėm, kažkas su valtim perkėlė. Mama ir sesuo, jos buvo pilnametės, turėjo prisistatyti komendantui. Aš iš karto nuėjau į mokyklą, mane priėmė į devintą klasę ir leido apsigyventi mokinių bendrabutyje. Aš jau savo vietą turėjau, brolis buvo dar nepilnametis. Tais metais buvo duotas įsakymas, kad nepilnamečiai tremtiniai be specialaus leidimo gali važinėti po Jakutiją. Broliui dar nebuvo šešiolikos metų, sakė, jeigu nori, tai važiuok. Jis pateko į baržų karavaną, kuris plaukė į Jakutską. O mama su seseria negalėjo išvažiuoti ir jas būtų išsiuntę atgal į Bykovą, bet ten jau ėjo ledai ir jokio transporto į šiaurę nebebuvo. Liepė joms būsto ir gyvenamosios vietos ieškoti Bulunoj, o joms čia nei darbo, nei gyvenamosios vietos nebuvo. Tada komendantas pasakė: ,,Čiort s taboj, Pūtvienie, pojezžaj, bet nuvažiavus Jakutskan tuoj pat prisistatyk komendantui“. Taip sesuo ir mama išplaukė tuo pačiu karavanu kaip ir brolis. O aš tą žiemą išbuvau Kisiurio mokykloj, devintą klasę lankiau. Ten ir valgyti gaudavau, mažai, bet gyventi buvo galima, ir mums būdavo linksma. Vis dėlto ne darbas, o sėdi suole, mokaisi... O pavasarį aš labai apsirgau, ligoninėj gulėjau. Mokyklos direktorės dėka lėktuvu atskridau į Jakutską. Man buvo diagnozuota džiova, bet iš tiesų sirgau pleuritu. Jakutske baigiau mokyklą, dešimt klasių buvo tada.

Iš kairės: Marytė Andulaitytė, Bubių vaikų darželio auklėtoja, Aleksandra Pūtvytė ir Julija Pūtvytė-Daniliauskienė. Bubiai, 1939 m.

Su būsimu vyru Antanu mes susipažinom Kisiurio mokykloj. Jis šešiolikos ar septyniolikos metų liko našlaičiu. Kisiure lankė dešimtą klasę, o aš buvau devintoje. Mūsų pažintis tęsėsi ir Jakutske. Jis įstojo į Pedagoginį institutą, į Istorijos fakultetą, nes labai norėjo istoriją studijuoti. Kai aš baigiau vidurinę mokyklą, jau jis vieną kursą buvo baigęs. O aš labai norėjau įstoti į muzikos mokyklą. Lietuvoje mokiausi pianinu skambinti, man labai patiko, bet todėl, kad buvau tremtinė, manęs nepriėmė. Parašė dvejetą per egzaminą, ir viskas. O visus kitus, kas tik sugebėjo paskambinti nors truputėlį, priėmė. Mes su Antanu jau draugavome, tai nutariau tada baigti ką nors greito ir praktiško. Ir baigiau šešių mėnesių buhalterių kursus. Pradėjau dirbti, butą gavau, ir mes apsivedėm. Tai buvo penkiasdešimti metai. Mano sesuo irgi buvo baigusi tuos kursus, dirbo buhaltere, brolis dirbo statybose, o mama – ligoninės korpuse, kaulų džiovos vaikų sanatorijoje medicinos seserimi, bet, kadangi neturėjo specialaus išsilavinimo, tai atlyginimas, aišku, buvo mažas. Ją visi vaikai labai mylėjo. Vaikai dieną naktį gulėdavo gipsinėse lovelėse. Vienas vyresnis, atrodo, jo vardas buvo Vania, labai norėjo muzikos mokytis. Mano mama jį išmokė skambinti pianinu (gulintį). Jis paskiau išgijo. Dar laišką mamai buvo parašęs, jau išvažiavęs iš Jakutsko.

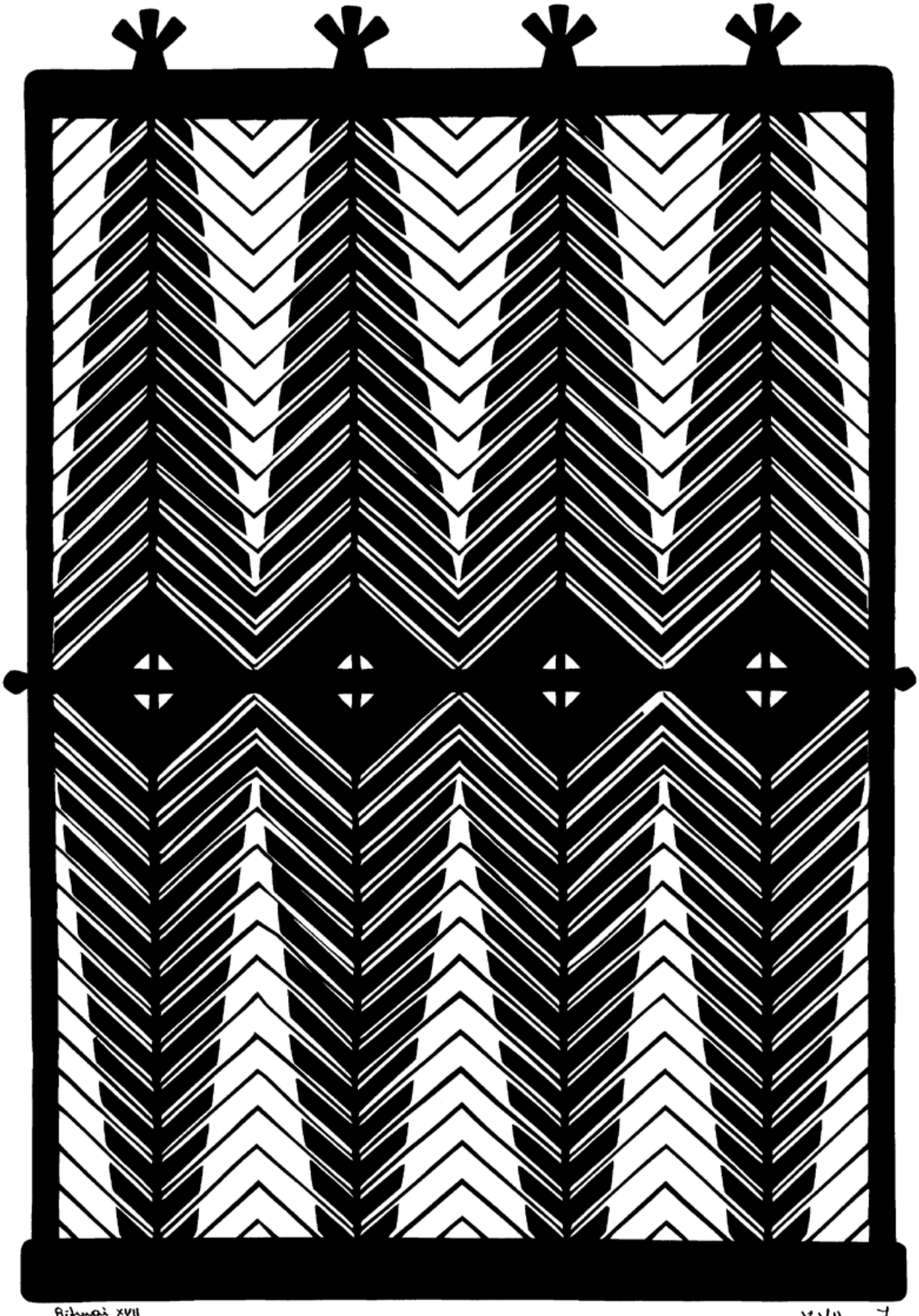
Na, taip ir gyvenom. Gimė trys dukterys. Vyras baigė institutą, gavo paskyrimą mokytojauti Ogonioke. Labai savotiška buvo mūsų kelionė į tą Ogonioką – su vienerių metų dukra, garlaiviu, motorine valtimi, kūrenama malkomis, lėktuvu ir laiveliu, traukiamu krantu einančių arklių.

Julija Daniliauskienė. Liaudiškas motyvas. 1992. 44x52,5 cm. Popieriaus karpinys.

Mes iš Ogonioko išvažiavome dėl to, kad mirus Stalinui tremtiniams buvo leidžiama važinėti po Jakutiją be specialaus leidimo, bet be teisės grįžti į Lietuvą. Susikrovėm savo mantą, du vaikus – Viktoriją ir Dariją – ir Jakutską pasiekėm laimingai. Giedrė gimė po dešimt dienų.

1956 metais pradėjo mums išduoti tarybinius pasus, pirmiausia mokytojams, vėliau ir mokytojų žmonoms. Kai gavom pasus, tai, aišku, kas kaip sugebėjo, grįžo į Lietuvą. Mano šeima ir sesuo grįžo 1956 metais. Mama jau buvo

Julija Daniliauskienė. Ritmai XVII. 1985. 48x35 cm. Popieriaus karpinys.

Julijos ir Antano Daniliauskų vestuvinė nuotrauka. Jakutskas, 1950 m.

Lietuvoje. Brolis buvo vedęs, turėjo du vaikus, jis grįžo kitais metais, taigi mes penkiasdešimt šeštais–septintais grįžom visi.

Bet ne pyragai laukė Lietuvoje. Daug kas turėjo ieškotis darbo Latvijoje arba Kaliningrado srity. O mums padėjo artimieji. Jeigu ne jie, tai vyras irgi nebūtų gavęs mokytojo darbo. Taigi jis gavo darbą Vabalninko r. (dabar Panevėžio r.) Gelažių bažnytkaimio mokykloje. Nusikraustėm ten su visais vaikais. Pirmoji žiema irgi nebuvo lengva, bet vis dėlto gyvenome Lietuvoje. Mūsų svajonė išsipildė.

Vyras buvo istorikas, labai domėjosi etnografija. Aš įsidarbinau mokykloje raštvede. Vyras iš karto suprato, kas yra vertinga, ką reikia rinkti, įsteigė tuoj istorikų būrelį. Jie vaikščiojo po apylinkes, atrado akmens amžiaus gyvenviečių liekanų, įkūrė mokykloje muziejėlį, bendradarbiavo su Istorijos institutu Vilniuje.

Kada ir kaip pradėjote karpyti, kas Jus įkvėpė?

Karpyti tai vyras mane privertė. Vėliau aš jau įsitraukiau pati, man tas darbas labai įdomus buvo. Bet be jo palaikymo, nežinau, kaip būtų buvę – man šeima rūpėjo, atrodė, ja būtinai reikia rūpintis, o jis mane labai skatino karpyti. Ačiū jam.

Vaikystėje aš irgi karpydavau – žvaigždutes, labai patikdavo karpyti iš spalvoto popieriaus. Mama atveždavo jo iš Šiaulių ir mes karpydavom paveiksliukus. Sulankstę popierių karpydavom žvaigždes, o paveiksliukai buvo įvairūs – horizontas, miškas, saulė kyla arba medis, žodžiu, ką sugalvodavom.

Kaimuose apie Gelažius rasdavau moterėlių, kurios karpydavo pagal senus pavyzdžius tradicinius karpinius, užuolaidas. Vienos labai paprastai tai padarydavo, o kitos labai sudėtingas žvaigždes mokėdavo iškirpti. Aišku, truputėlį pasižiūri, viskas paskiau kažkaip gula ant „dūšios“ ir bandai kartoti, tik jos darė žvaigždes kiauraraščiu, o aš jau stengiausi iškirpti ne kiauraraščiu, – lipdydavau ant popieriaus. O kai panorau iškirpti tradicinę liaudišką užuolaidą, tai man iš pradžių nieko neišėjo, nes reikia taip iškirpti, kad ta žvaigždė iš atskirų mažų skylučių susidarytų. Paskiau jau išmokau, tai labai įdomu buvo. Tam reikia plono popieriaus, jis lankstomas daug sykių, kiekvienas įkirpimas yra daromas ant sulenktos popieriaus briaunos. Senieji liaudies karpiniai buvo atliekami arba peiliu, arba grubiom žirklėm, žmonės sakydavo – *avelas kur kirpdavom.* O aš visą laiką dirbau su tokiom mažom žirklutėm, kurių galiukas labai gerai sueidavo.

Jūsų ir Nijolės Jurėnienės pastangomis XX a. antrojoje pusėje Lietuvoje prasidėjo vadinamasis popieriaus karpinių renesansas. Kaip prisimenate tą laikotarpį? Gal buvo tuo metu užmiršti karpiniai? Kaip Jūs juos atgaivinote?

Štai jūs sakot – karpymo renesansas. Lietuvos kaime karpymas buvo labai paplitęs XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. XX a. 6–8 dešimtmečiais karpydavo tie, kuriems buvo gražu – išsipuošdavo karpiniais savo gryčias. Aišku, tokių daug nebuvo, reikėjo, kad žmogus mėgtų meną ir ieškotų išraiškos būdų.

Aš nesistengiau karpinių specialiai „gaivinti“, tik išreiškiau savo kūrybinį norą. Ir piešti bandžiau, bet man įdomiausia buvo karpiniai. Pirmą karpinukų rinkinį 1957 metais nuvežiau į Kauno Mikalojaus Konstantino Čiurlionio muziejų parodyti ir buvau nustebinta, kad labai susidomėjo, sako, mes tokių darbų dar nematėm ir nupirko tą mano rinkinuką. Tai buvo nedidelio formato darbeliai, daugiausia vaizduojantys stilizuotus augaliukus.

Su vyru vaikščiodavom po Vabalninko, Kupiškio apylinkes, tuose kraštuose rasdavome tikrai puikiai ištapytų senovinių baldų. Jų motyvus naudodavau savo karpiniams. Skrynių piešinius įsigijo tada vadintasis Istorijos ir etnografijos muziejus (dabar Nacionalinis muziejus – red.), jų nemažai yra atspausdinta „Skrynių kataloge“. Pradėjau dalyvauti liaudies meno parodose. Taip ir prasidėjo karpinių renesansas, o vėliau, 1967 metais, Nijolė Jurėnienė prisijungė. Parodose atsirado daugiau karpinių. Liaudies meno draugijoje 1976 metais susikūrė karpytojų sekcija.

Viktorija DANILIAUSKAITĖ. Tai, kas vėliau buvo eksponuojama bendrose ir asmeninėse liaudies meno parodose, gerokai skyrėsi nuo mamos kūrybos. Buvo pasekėjų, bet buvo ir visai kitokio stiliaus karpinių, net, sakyčiau,

siužetinių. Mamos karpiniai rėmėsi daugiausia augaline ir geometrine stilizacija, o tie vėlesnių autorių karpiniai plėtojosi į įvairias šakas – vieni liko geometriniai, o kiti tapo realistiniai, galima sakyti, vokiškos pakraipos, – jie realistinį, siluetinį piešinį vertino. Mamos darbai buvo augimo darbai, jie visą laiką kito, tai nebuvo vienų motyvų kartojimas, jie vystėsi nuo XX a. 6–7 dešimtmečiams būdingų ornamentų stilizacijos iki mažiukų augalinių darbų, tapytų baldų motyvų, o paskui jau tokių labai monumentalių kompozicijų.

Po Tėčio mirties (1983 m.) mama sukūrė karpinių ciklą ,,Ritmai“.

Ji labai susikaupė, tai vienas iš paskutiniųjų etapų, – darbai įgijo savarankiškumo ir labai didelio monumentalumo, tai yra savitos kompozicijos, ne mėgdžiojimas, liaudies menas – vidinis pagrindas, o išoriškai tai labai savarankiški darbai.

Julija DANILIAUSKIENĖ. Taip, kiekvienam darbui reikia kažkokio impulso, pavyzdžiui, pasiimu liaudies meno albumą ir žiūriu darbus, kuris nors įstringa į ,,dūšią“ ir aš iškarpau karpinį, bet tas karpinys nebūna atitikmuo. Impulsą gali duoti liaudiškos durys, o paskui kažkokios kitos mintys kyla. Schema gali būti ta pati, o toliau jau viskas – mano fantazija. Atrodo – panašu, bet kiekvienas darbas kitaip žiūrisi.

Kai prasidėjo Atgimimas, sukūriau ciklą ,,Atmintis“. Juk visas laikotarpis iki Atgimimo buvo labai sudėtingas, labai sunkus, – ir tiems, kurie Sibire buvo, ir tiems, kurie miškuose žuvo, ir tiems, kurie gelbėjo tuos pačius miškinius. Supriešinti žmonės buvo, iššudyti, užkasti neaišku kur. Visa tai iki šiol dideliu sopuliu gyvena mano ,,dūšioj“, ir kai prasidėjo Atgimimas ir jau kitaip buvo galima kalbėti, man visą laiką norėjosi tą atmintį įtvirtinti tiems, kurie žuvo beprasmiškai, – vaikų kiek palaidota. Pavaizduoti skausmą, kurį iškentė lietuvių tauta, – ne mano jėgoms. Aš pasirinkau kryžių motyvą. Tai buvo ciklas, kuriame kryžiai jungiasi su augalais, su saule. Paskui aš jau pradėjau blogai matyti, smulkių juodų karpinių jau negalėjau įžiūrėti, tai pradėjau karpyti iš spalvoto zamšinio popieriaus. Karpinys būdavo ištisai iškerpamas, o paskui žaidžiama spalvomis. Kaip minėjau, man visą laiką norėjosi piešti ir tapyti. Kai pradėjau spalvotą popierių naudoti, tai man ir siejosi su tapyba. Piešdama skrynios piešinį, aš stengdavausi autentiškai perteikti, kaip ant skrynios būdavo, o pati karpydama kūriau savo pačios kompozicijas, tai jau buvo mano fantazija. Kai spalvotus karpinius kūriau, man atrodė, kad tapau.

Julija Daniliauskienė kuria. Gelažiai. 1960 m.

Julija Daniliauskienė su dukra Viktorija Daniliauskaite parodos Šiuolaikinio meno centre atidaryme. Vilnius. 1992 m.

Esate susipažinusi su kinų, lenkų, vokiečių karpiniais. Ar padarė jie Jums kokią nors įtaką? Kokie panašumai tarp kitų tautų ir mūsų karpinių? Ir kuo jie skiriasi?

Lenkiški karpiniai būdavo iškerpami iš spalvoto popieriaus ir lipdomi ant fono. Žinot, su kinų karpiniais aš jau vėliau susidūriau, septintąjį dešimtmetį. Vyras kiniškų karpinių atveždavo iš Maskvos knygynų. Jie nepaprastai pigūs būdavo ir labai subtilūs. Kinai karpydavo visai kitokiu būdu – jų popierius labai plonas, bet stiprus, tad jį raižydavo rėžtukais, o aš karpiau žirklutėmis.

Iliustravote knygą. Ar sunku antrinti literatūros tekstui?

Specialiai knygų aš neiliustravau. Knygai ,,Lietuvių vaikų poezija" tiesiog ėmė mano karpinius ir pritaikė.

Viktorija DANILIAUSKAITĖ. Labai įdomu būtų priminti skaitytojams senuosius karpinius, nes jie tiesiog užmiršę arba iš viso apie juos nežino. Įvairių yra – geometriniais raštais, rišeljė tipo, su paukščiukais. Šeimoje vienas iš įkvėpėjų rinkti senuosius karpinius buvo tėtis. Mama su tėčiu labai vienodai apie tai mąstė. Tėtis pats rinko senovinius karpinius, mama padėjo, ir tas domėjimasis šeimoje buvo toks natūralus, kad jį perėmė ir vaikai. Surinktą kolekciją atidavėme Lietuvos nacionaliniam muziejui.

Julija DANILIAUSKIENĖ. Mano duktė Darija irgi karpė, ji ir šiaudinius sodus darė, kita mano duktė, Viktorija, baigė Vilniaus dailės institutą, duktė Giedrė, genetikė, užaugino šeimą.

Jūsų karpiniuose jaučiama realybė, bet daug ir fantazijos, ir savito folklorizmo...

Aš visą laiką norėjau išreikšti, kas gražu, kas man gražu. Daugeliui mano darbai patikdavo ir man tai malonu, norisi, kad būtų estetiška, kad žiūrėtųsi, kad žadintų gerus jausmus ir gerus norus. Aš nemėgstu darbų, kurie būna nemalonūs, kuriuose figūruoja nemalonūs motyvai. Man atrodo, kad gyvenime yra užtektinai visokio purvo, nesuvokimo, netolerancijos, norisi, kad grožis būtų iškeliamas, jisai vis viena mums padeda gyventi, juk taip?

Nuo 1965-ųjų gyvenate Vilniuje. Karpiniuose atsiranda miesto motyvai, dažnai lyg primenantys pasakas...

Ieškai naujų motyvų... Vyras man dažnai minčių suteikdavo, na, sako, tu iškirpk botanikos sodą, kažkada Vilniuje buvo botanikos sodas, na, tai ką – botanikos sodas, Vilnius, namai, bokštai...

Jūsų darbai subtilūs, elegantiški, juose daug šviesos, harmonijos, ritmas, minėjot, labai svarbu... Kaip Jūs pati įvertintumėte savo kūrybą?

Na, aš to siekiau. Harmonija ir ritmas man labai svarbūs kūrybos momentai.

Viktorija DANILIAUSKAITĖ. Yra simetrinių ir asimetrinių mamos darbų. O ritmą galima įvardyti plačiąja prasme.

Julija DANILIAUSKIENĖ. Pavyzdžiui, eglė man yra ritmiška, o pušis neritmiška.

Kaip atrodo Jums, patyrusiai, žymiai menininkei, – ar matyti dabartiniame karpinių mene pokyčių?

Matyti, ir net labai. Temos labai plečiasi, kai kurie autoriai naudoja spalvas savotiškai, atrodo, geriau jie tapytų, bet jie popieriukais viską išdeda. Temų įvairovė daug didesnė. Tradiciją kai kas išlaiko, o kai kas jau karpo visiškai savitai.

Viktorija DANILIAUSKAITĖ. Esmė ta, kad pakito karpinių funkcija – iš taikomosios tapo vaizduojamąja. Reiškinys tikrai labai įdomus, nuo XX a. šeštojo dešimtmečio kažkas atsiranda nauja, to anksčiau nebuvo.

Julija DANILIAUSKIENĖ. Karpymas – labai dėkingas užsiėmimas. Jeigu yra vadovas, kuris pamokina, vaikai mokyklose noriai karpo. Karpymui didelio pasiruošimo nereikia, nė įrankių kažkokių ypatingų. Vilniaus pedagoginiame universitete vykdavo pamokos, ten buvo paruošta daug pedagogų, kurie įvairiose Lietuvos vietose dirba, karpo ir vaikus mokina. Ar dabar Pedagoginiame universitete mokoma karpymo, negaliu pasakyti. Esu mokiusi, rodžiusi karpinius, esu pravedusi porą užsiėmimų tuometiniame Mokytojų tobulinimosi institute, Etninės kultūros centro rengiamuose seminaruose, tad mokytojos paskui savo patirtį mokykloms perduodavo.

Dėkui už pokalbį.

Kalbėjosi Beatričė RASTENYTĖ

ACQUAINTANCES

The Life of Julija Daniliauskienė Cut Patterns

Beatričė RASTENYTĖ talks to the famous Lithuanian cut pattern maker Julija DANILIAUSKIENĖ and the graphic artist Viktorija DANILIAUSKAITĖ about the complicated story of Daniliauskienė's life and art. At the age of fifteen, at the time of the great deportation of Lithuanians on 14 June 1941, Daniliauskienė together with her mother, sister and brother was deported to the Altaj Region and then to the far North on the river Lena by the Russian occupation government. She returned to Lithuania only in 1956. On her return Julija with her husband and three Siberian born daughters settled down in the Vabalninkas District (now Panevėžys District) in the village of Gelažiai. This is where she started cutting patterns. She was urged to do that by her husband and the village environment. In 1965, when the family moved to Vilnius she soon became a famous folk cut pattern artist. Her work is associated with the rebirth of Lithuanian cut pattern art. Three sources sustain her work: folk art, nature and her own artistic nature. Her works reflect the ancient Baltic worldview. However, they are independent art works in their own right that might be attributed to the optic, abstract 20th century art trends.

Les Rites de Passage

Arnold van GENNEP

5. Gimimas ir vaikystė

Kai kurie iš ankstesniame skyriuje aptartų ritualų yra susiję nebe tik su motina, bet ir su vaiku. Tautose, kuriose nėščia moteris laikoma nešvaria, šis nešvarumas paprastai perkeliamas ir vaikui, kuris dėl to tampa apgaubtas atitinkamais tabu ir kurio pirmasis pereinamasis periodas sutampa su paskutiniuoju motinos pérėjimu prieš jos *socialinį sugrįžimą po gimdymo*. Įvairūs ritualai, skirti apsaugoti nuo blogos akies, užkratų, ligų, visokių piktų dvasių ir t.t., tinka drauge motinai ir vaikui, o kai jie taikomi vien vaikui, vis tiek žymiau nesiskiria nuo kitų tos pat rūšies praktikų.

Naujagimiui skirtas apeigas vėlgi sudaro atskyrimo, perėjimo ir įjungimo ritualų seka. Dalį šių praktikų patenkinamai paaiškina pažiūra, Doutté užtikta tarp Maroko rahūnų, kuri iš tikrųjų gali būti paplitusi daug plačiau nei atrodo iš pirmo žvilgsnio: naujagimis ne tik laikomas „šventu“, bet tikima, kad apskritai „jis gali gimti tik tada, kai užsitikrina visų, su tuo susijusių, palankumą“.[1] Šis teiginys išreiškia gynybinę nuostatą, panašią į tą, kokios grupė laikosi svetimojo atžvilgiu.

Be to, vaikas, kaip ir svetimas, pirmiausia turi būti atskirtas nuo jo ankstesnės aplinkos, kuri šiuo atveju yra tiesiog jo motina. Man atrodo, jog kaip tik dėl šio reikalavimo vaikas keletui pirmųjų dienų yra perduodamas kitos moters priežiūrai – paprotys, niekaip nesusijęs su laiku, reikalingu pienui atsirasti. Lemiamą atskyrimą išreiškia bambagyslės nukirtimas (mediniu peiliu, akmeniu ir t.t.) bei ritualai, atliekami su nukirstąja dalimi, kuri po daugiau ar mažiau dienų būtų nudžiūvusi ir nukritusi savaime.[2]

Kartais įrankiai, kuriais nukertama bambagyslė, priklauso rykams, siejamiems tik su viena kuria iš lyčių. Pendžabe, jei vaikas berniukas, bambagyslė nupjaunama peiliu arba šventąja gija *janiū*, priklausančiais kuriam nors vyresnio amžiaus šeimos vyrui, o tarp Arizonos hopių (oraibi) ji nukertama strėle. Jei vaikas – mergaitė, tai Pendžabe tam tikslui panaudojama verpstė, o hopiai tai atlieka pagaliuku, kuriuo piestoje grūdami grūdai.[3] Pats tokio įrankio parinkimas šiose tautose aiškiai nustato vaiko lytį. Tas pat ir Samojoje.[4] Bambagyslės nukirtimas dažnai tampa dingstimi šeimos šventėms bei iškilmėms, ir tokiais atvejais ritualas jau yra ne tik individualus, bet ir aiškiai kolektyvinis.

Su pačia bambagysle elgiamasi labai įvairiai: kartais ją, kartu su nukirptais plaukais arba nagais, turi saugoti pats vaikas, jeigu nori išvengti savo asmenybės nuostolio bei užsitikrinti, kad šios ataugos nepateks į kieno nors kito rankas. O kartais ji pavedama saugoti artimiesiems – arba norint apsaugoti vaiko asmenybę (ryšium su tikėjimu išorine siela), arba palaikyti gyvą vaiko ryšį su šeima, kurį kaip tik simbolizuoja jo bambagyslė. Kitais atvejais bambagyslė arba pakasama kokioje nors nuošalioje, niekam nežinomoje vietoje, arba po slenksčiu, arba po gyvenamąja patalpa. Pastaraisiais atvejais aš linkęs įžvelgti tiesioginį asimiliavimo į giminaičių grupę ritualą. Su placenta ir apipjaustymo metu nupjauta odele elgiamasi panašiai, nors iš tautos į tautą skirtingai. Abi šiodvi operacijos žymi atskyrimą, kurį reikia kompensuoti bent jau laikinomis atsargumo priemonėmis.

Anglų bei vokiečių mokyklos pabrėžia, jog kai kurie iš atliekamų ritualų yra simpatinės prigimties ir skirti pripratinti vaiką stropiau puoselėti savo gyvybines galias, jėgą, įgūdžius. Tačiau kiti akivaizdžiai yra atskyrimo ritualai – atskyrimo nuo ikilytinio gyvenimo arba nuo gyvenimo prieš įsijungiant į žmonių bendruomenę – ir įjungimo ritualai – įjungimo į lyčių bendruomenę bei į šeimą arba (platesnę) šeimyną, klaną ar gentį. Nors tokie ritualai kaip vaiko pirmasis maudymas, galvos ištrinkimas, įtrinimas turi higienos paskirtį, tuo pat metu jie, regis, yra ir simbolinio apsivalymo ritualai ir priklauso atskyrimo nuo motinos ritualų kategorijai. Jiems priklauso ir vaiko pervedimas per, pro ar po kuo nors, ir paguldymas ant žemės, nors štai Dietrichas pastarąjį laikė įjungimo ritualu, kurio metu vaikas suvedamas su Motina Žeme.[5]

Kai kurie iš Dietricho paminėtų ritualų iš tikrųjų susiję su žeme, ir nepaisant to, tai vis dėlto atskyrimo ritualai.[6] Taigi pavadinimas *kourotrophos* turi būti suprantamas pažodžiui: žemė yra dar negimusių vaikų

namai – ir ne simboliškai, kaip motina, bet fiziškai, kaip kad ji yra mirusiųjų namai.[7] Užtat esama tam tikrų panašumų tarp gimtuvių ir laidotuvių ritualų. Jei vaikas miršta dar neatlikus jo įjungimo į gyvųjų pasaulį ritualo ir todėl yra palaidojamas žemėje, užuot kremuotas, taip daroma, mano nuomone, siekiant jį sugrąžinti į jo kilmės vietą. Dietrichas pateikia vokiečių tikėjimų (o identiškų jiems esama ir Australijoje bei Afrikoje), pagal kuriuos, gimti pasirengusios sielos („sielą“ čia suprantant plačiausia prasme) gyvena po žeme arba uolose. Įvairiose tautose tikima sielas gyvenant medžiuose, krūmuose, gėlėse, daržovėse, miške ir t.t.[8] Įsivaizdavimas dar negimusius vaikus gyvenus versmėse, šaltiniuose, ežeruose bei tekančiame vandeny irgi paplitęs.[9]

Taigi visus ritualus, skirtus pagelbėti vaikui, įžengusiam į liminalinį (pereinamąjį) periodą, aš laikau pérėjimo ritualais. Šis periodas trunka, destis tauta, nuo dviejų ligi daugiau nei keturiasdešimties dienų.

Ten, kur tikima sielų transmigracija bei reinkarnacija, ritualai, skirti naujagimiui atskirti nuo mirusiųjų pasaulio ir įjungti į gyvųjų visuomenę ar apibrėžtą jų grupę, kur kas sistemiškesni nei kitur. Būtent taip yra tarp aruntų, kaitišių, varamungų bei kitų centrinės Australijos grupių.[10] Tarp či Gvinėjos įlankoje naujagimiui rodomi įvairūs daiktai, priklausę mirusiems šeimos nariams, o jo pasirinkimas sutapatina jį su vienu iš jo protėvių, ir šio ritualo pakanka įjungti jį į šeimą.[11]

Reinkarnacijos idėja dažniausiai sugyvena su kai kuriais kitais tikėjimais. Ainai liminalinį periodą, trunkantį keletą dienų po gimimo, kurį turi išbūti motina, tėvas ir vaikas, paaiškina taip: motina vaikui suteikia kūną, o tėvas – sielą, tačiau tai įvyksta tik palaipsniui; kūnas įgyjamas nėštumo metu, o siela per dvylika dienų po gimimo, iš kurių pirmąsias šešias tėvas praleidžia savo draugo, o likusias savo paties palapinėje; tik dvyliktą dieną vaikas tampa autonomišku individu.[12] Šis paaiškinimas gali būti atsiradęs *post factum*, tačiau gali būti ir taip – ir man tai atrodo panašiau į tiesą, – jog dalis naujagimio atskyrimo bei apsaugos ritualų kaip tik remiasi prielaida, kad vaikas, prieš tapdamas tikru individu, turi bent keletą dienų pagyventi.

Ritualai, kuriuose kas nors nupjaunama, nukertama ar nukerpama – ypač pirmasis plaukų kirpimas, galvos nuskutimas, taip pat pirmojo aprengimo ritualas, – paprastai yra atskyrimo ritualai. Vardo suteikimas, ritualinis žindymas, pirmasis dantis, krikštas ir t.t. – tai vis įjungimo ritualai, kurie, pasak Rytų Afrikos jao genties pateikėjo, „įveda vaiką į pasaulį“[13] arba, kaip kad sako Bakarango (britų Šiaurės Borneo) dajakai, „nuleidžia vaiką į pasaulį“ tarsi luotą ant vandens.[14]

Vaiko atskyrimo ritualo pavyzdys gali būti tokios hindų apeigos.[15] Recituojamas himnas, o jo pabaigoje vaikui užrišamas talismanas iš *pūtudru* (sakingo medžio rūšis) tariant: „Priimk šį nemirtingumo seitą… Suteikiu tau kvapą ir gyvybę; nesiartink prie tamsiųjų šešėlių; lik saugus; ženk pirmyn į gyvųjų šviesą“ ir t.t. Ritualas atliekamas dešimtą dieną, paskutinę motinos gimtuvių dieną. Vaikui duodami du vardai – paprastas, kuriuo jis įvedamas tarp gyvųjų apskritai, ir kitas, kurį žino tik šeimos nariai. Trečios pilnaties trečią dieną tam tikru ritualu, kurį manau esant kosminiu įvedimu, tėvas pristato vaiką mėnuliui. Pirmasis išnešimas iš namų (ketvirtą mėnesį) ir pirmasis maitinimas maistu (šeštą mėnesį) irgi palydimi apeigomis. Pirmaisiais metais atliekamos pirmojo plaukų apkirpimo apeigos; kadangi kiekviena šeima turi savitą šukuoseną, pagal kurią atpažįstami jos nariai ir kuri suteikiama vaikui, tai šis ritualas, nors iš prigimties atskyrimo,[16] kartu yra įjungimo į šeimą ritualas. Vaikystė trunka ligi bus atliktos (aštuntaisiais, dešimtaisiais arba dvyliktaisiais metais) svarbios apeigos, vadinamos „įvedimas į mokyklą“, žyminčios jaunystės pradžią.

Šiuolaikiniame Pendžabe motinos ir jos vaiko pereinamasis periodas (nešvarumo tarpsnis) brahmanams trunka dešimt dienų, kšatrijams dvylika, penkiolika vaišjams ir trisdešimt šudroms – tuo ilgiau, kuo mažiau švaria laikoma kasta. Tačiau išeiti iš namų galima tik po keturiasdešimties dienų, kurių metu motina su vaiku dalyvauja keletoje apeigų (svarbiausia jų – maudymasis), kurių tikslas aiškiai yra palaipsnė motinos reintegracija į jos šeimą, lyties grupę ir visuomenę. Vaikas įtraukiamas į šeimą jam suteikiant vardą, praduriant ausis ir pirmąsyk apkerpant plaukus maždaug tarp pusantrų ir ketverių metų amžiaus. Pendžabo musulmonų ritualas „adžydža“ (*ajīja*) patyrė hindų įtaką, bet kaip įjungimo į tikinčiųjų bendruomenę ritualas jis čia atrodo svarbesnis nei kitiems musulmonams.

Vaikystės apeigas Minhojuje[17] galima nusakyti maždaug taip: abiejų lyčių kinų vaikus ligi šešiolikos metų globoja tam tikra dievybė, vadinama „Motina“, o apeigos berniukams ir mergaitėms vienodos, nors mergaitės socialiai mažiau gerbiamos nei berniukai.[18] Trijų dienų vaikas pirmąsyk nuprausiamas; atliekami aukojimai „Motinai“; giminėms ir draugams išsiuntinėjamos vaišės bei dovanos. Po maudynių prasideda apeiga, kurios metu vaiko riešai surišami raudonu medvilniniu kaspinu, ant kurio prikabinta senovinių monetų bei miniatiūrinių sidabrinių žaisliukų; kaspinas

būna dviejų pėdų ilgio, todėl riešai surišami maždaug per pėdą vienas nuo kito. Kaspinas nuimamas keturioliktą dieną ir kartais pakeičiamas panašaus raudono kaspino apyrankėmis, dėvimomis ligi kelių mėnesių ar net metų. Kinų aiškinimu, šis ritualas vaiką daro klusniu. Trečią dieną ant kambario durų dar pakabinamas tam tikras ženklas, skirtas apsaugoti vaiką nuo neigiamų įtakų; asmenys, kurie nėra pernelyg artimi šiai šeimai, jį supranta kaip prašymą į kambarį neiti. Ženklą sudaro ant raudono popierėlio užrašytos dvi kinų raidės ir ryšulėlis:

> Ryšulėlį sudaro du tokie vaisiai, pilni sėklelių, naudojami gaminant į muilą panašią medžiagą; tam tikro švendro, naudojamo kaip dagtis, šerdis; dvi valgomosios lazdelės; vienas arba du svogūnai; du gabalėliai medžio anglies; po kuokštelį katės ir šuns kailio. Ant lovos krašto juosmeniu žemyn pakabinamos tėvo kelnės. Ant jų prisegamas raudonas popierėlis su užrašytais ant jo keturiais žodžiais, kurie visas neigiamas įtakas nuo kūdikio turi nukreipti į kelnes. Katės ir šuns kailio kuokšteliai ryšulėlyje ant durų turi nukreipti aplinkinių kačių bei šunų keliamą triukšmą, kad jis kūdikio neišgąsdintų. Angliukai vaiką turi padaryti narsų ir gyvą. Svogūnai – gudrų ir sumanų. Švendro šerdis – suteikti laimę ir sėkmę gyvenime. Du vaisiai – padėti jam būti valyvu ir dailiu.[19]

Keturioliktą dieną ryšulėlis bei kelnės nuimami ir padėkojama „Motinai“. Baigiantis mėnesiui, motina su vaiku pirmąsyk palieka kambarį, ir kirpėjas ar kuris nors iš šeimos narių priešais „Motinai“ bei protėviams skirtas lenteles su jų vardais pirmąsyk nuskuta vaikui galvelę.

Tuomet giminės ir draugai pakviečiami į šventę, ir ateidami atneša dovanų (paprastai dvidešimt išmargintų anties kiaušinių ir saldumynų, irgi išdabintų ornamentais bei gėlių piešiniais, taip pat kokių nors laimę lemiančių daiktų; baltos spalvos piešiniai draudžiami, nes balta yra gedulo spalva). Reikšmingą vaidmenį atlieka senelė iš motinos pusės. Antrą ir trečią mėnesius tėvai, atsakydami į dovanas, gautas per gimtuves bei pirmojo mėnesio pabaigoje, dovanoja dovanas draugams bei giminaičiams. Ketvirtą mėnesį senelė iš motinos pusės įvairiomis dovanomis dėkoja „Motinai“; šeima ir svečiai kartu valgo; po to vaikas iškilmingai pirmąsyk užkeliamas ant kėdės ir pirmąsyk gauna mėsiško maisto.

Baigiantis metams, senelė iš motinos pusės, kuri teoriškai padengia visas šventės išlaidas, vėl atlieka aukojimus „Motinai“; iškeliamos šeimos vaišės; prieš vaiką padedama keletas žaislų, vaizduojančių įvairių užsiėmimų įrankius, ir tas, kurį jis paima pirmą, laikomas jo būsimo būdo, profesijos bei socialinio statuso ženklu. Vaikas aktyviai dalyvauja visuose ritualuose, atliekamuose priešais „Motiną“ ar protėvius – jis išprovokuojamas judinti rankas ir t.t. Per kiekvieną gimtadienį ligi šešioliktojo, kurio metu atliekamos „atsisveikinimo su vaikyste“ apeigos, išreiškiama padėka priešais protėvių lenteles bei „Motinai“. Vaikui pradėjus vaikščioti, iš už nugaros prie jo prisiartina kuris nors iš šeimos narių su dideliu virtuviniu peiliu rankoje ir suvaidina tarsi perpjautų kažką jam tarp kojų; tai „kojų raiščių nupjovimo“ apeiga, skirta palengvinti jam mokymąsi vaikščioti.

Kasmet ar bent kas antrais, kas trečiais metais, o ligos atveju ir po keliskart į metus ar net kas mėnesį (dažnis tarp šeimų skiriasi), atliekamas „ėjimo pro duris“ ritualas – ligi pat „atsisveikinimo su vaikyste“ apeigų. Iš ryto į namus pakviečiami keli daoistų šventikai, iš kelių viena ant kitos sudėtų lentelių jie padaro aukurą ir prideda ant jo visokio maisto, žvakių, dievų atvaizdų ir t.t. Skambant muzikai ir atitinkamiems šūksniams, jie kviečia reikiamas dievybes, visų pirma „Motiną“ bei vaikus globojančias deives, ateiti ir paragauti aukų. Kambario priešaky, kaip sakoma, „priešais dangų“, jie pastato stalą su ritualiniais indais (ir t.t.) ir supila septynias krūveles ryžių, reiškiančių Didžiuosius Grįžulo ratus; tuomet įžiebia šviesas ir atlieka įprastą „dangaus ženklo pagarbinimo“ ritualą. Artėjant nakčiai, kambario vidury pastatomos durys. Jos padaromos iš bambuko, apvynioto raudonu ir baltu popieriumi ir būna apie septynių pėdų aukščio bei nuo dviejų su puse ligi trijų pėdų pločio. Baldai kambaryje sustumdomi taip, kad po jį galima būtų laisvai judėti, neieškant, kur pastatyti koją.

Vienoje rankoje laikydamas varpelį ir varpeliais papuoštą kardą, o kitoje ragą, šventikas taria užkeikimus. Čia jis įasmenina „Motiną“, nugenančią nuo vaikų šalin piktąsias jėgas. Šeimos tėvas sušaukia visus vaikus krūvon, pats ant rankų laikydamas dar nemokantį vaikščioti arba sergantį vaiką. Visi kiti vaikai laiko po degančią žvakę. Šventikas, pūsdamas ragą, lėtai praeina pro pastatytas duris, o jam iš paskos vienas po kito – ir tėvas su vaikais. Kiti šventikai muša šventus būgnus ir t.t. Procesiją vedantis šventikas mojuoja kardu arba rykšte, tarsi kapodamas kažką nematoma. Tada durys paeiliui pernešamos į visus keturis kambario kampus, ir procesija tokiu pat būdu kaskart pro jas vis praeina, kol galiausiai vėl sugrįžta į vidurį. Tada durys išardomos ir sudeginamos kieme arba gatvėje. Kiekvienoms tokioms apeigoms pagaminama medinė statulėlė, vaizduojanti vaiką, dėl kurio jos atliekamos,

ir saugoma, paprastai prie „Motinos“ atvaizdo miegamajame, kol vaikas sulaukia šešiolikos. Jei vaikas miršta nesulaukęs šešiolikos, ji palaidojama kartu su juo; jei sunkiai suserga, išnešama pro duris. Tokiu atveju vaikas, dėl kurio atliekamos apeigos, taip pat kiti sergantys vaikai, taip pat visi kiti šeimos vaikai, įskaitant pusbrolius bei pusseseres ir visus, kam tik pasitaikė tuo metu būti namuose, irgi turi praeiti pro tas pačias duris.

Žinoma, visą šią apeigą galima interpretuoti kaip blogio nuginimą – ritualą, plačiai žinomą būtent „praėjimo po kuo nors ar per ką nors“ pavidalu. Negana to, jis yra animistinis, kaip bene visi daoizmo ritualai. Šiaip ar taip, objektas, po kuriuo vaikai praeina, yra portalas, tad atsižvelgus į plačiai žinomą portalų šventumą visuose Tolimuosiuose Rytuose (juoba ryšium su aukščiau aptartomis vartų funkcijomis Afrikoje), ritualas man atrodo turįs tiesioginę prasmę: vaikai tolydžio pereina iš grasos pasaulio į palankų ar bent neutralų. Šešissyk pakartota apeiga, duris perkeliant iš vidurio į keturis kampus ir paskui vėl atgal į vidurį, visą kambarį paverčia vaikams saugia aplinka. Tokią interpretaciją – kad dalis apeigos yra perėjimo ritualas – patvirtina ir tai, kad vaiko brandos metu, sulaukus šešiolikos, jis atliekamas daug iškilmingiau. Priešingai, „dangaus ženklo“ – arba žvaigždynų, susijusių su gyvenimu ir mirtimi – pagarbinimo apeigos ligoniams atliekamos nepriklausomai nuo jų amžiaus.[20]

Palikdamas nuošaly su mokykla susijusias šventes (mokyklos pradėjimo, Konfucijaus pagerbimo, skirtas pažangai mokantis ir t.t.), einu iškart prie „atsisveikinimo su vaikyste“ apeigų. „Jos labai panašios į praėjimą pro duris, tik įspūdingesnės ir teatrališkesnės“.[21] Manoma, kad būtent šešiolikos berniukas atsisveikina su vaikyste ir tampa jaunuoliu, o mergaitė tampa mergina.[22] Apeigas atlikus, vaikų deivė „Motina“ liaujasi juos globojusi, ir jaunieji žmonės tampa priklausomi nuo dievų apskritai. Štai kodėl kalbama apeiga dažnai vadinama „padėka Motinai“.

Doolitle’is teigia, jog būtent šešiolikos iš tikrųjų prasideda „brandos amžius“, nors ši apeiga gali būti atlikta ir anksčiau, jei vaikui tenka netrukus susituokti, arba atidėta vėlesniam laikui dėl skurdo ar kitų priežasčių. Ritualo esmė ta pati – praėjimas pro imituotas duris. Galima manyti, kad arba vaikystė, kaip kokia apčiuopiama ypatybė (nelyginant liga), permetama durims ir taip sunaikinama, arba – ir aš palaikau būtent tokią interpretaciją – durys tėra riba tarp dviejų gyvenimo tarpsnių, taigi praeidamas pro jas žmogus palieka vaikystės pasaulį ir įžengia į suaugusiųjų pasaulį. Rituale panaudoto objekto sunaikinimą galimą paaiškinti tuo, kad šventenybe galima pasinaudoti tik vieną kartą (tai paliudyta Australijoje,[23] Pietų Amerikoje[24] ir kitur); vos tik apeiga pasibaigė, ji turi būti sunaikinta (o tai centrinė aukojimo idėja) arba pašalinta kaip netekusi galių, ir kiekvienai naujai apeigai reikia naujų šventenybių – papuošalų, apdarų ar žodinių ritualų.[25] Pagaliau reikia pažymėti ir tai, kad Kinijoje kiekvienas gimtadienis, ypač tie dešimt, kurie eina po penkioliktojo, yra proga apeigoms, kurios kartu žymi ir perėjimą iš vieno periodo į kitą.[26]

Toliau aprašyti durų ritualai, atliekami Blidoje:

> Septintą dieną vaikui gimus pribuvėja aprengia jį ir iškelia ant rankų. Ant suvystytos kūdikio krūtinės padedamas apvalus veidrodis, ant jo – verpstė iš tų namų, skudurėlis su indigo dažais ir žiupsnis druskos – daiktai, dažnai naudojami maginėse operacijose. Pribuvėja neša kūdikį su visais reikmenimis prie durų ir septynis kartus pasupa jį virš slenksčio „mdžira“ (*mdjira*). Taip ji daro prie kiekvienų durų, ypač prie išvietės, kuri dažnai būna vestibiulyje, ir galiausiai prie lauko durų iš vidaus pusės. Ši septintoji diena vadinama vaiko atėjimo diena (*yatem khurūj al-mazyād*). Argi ne akivaizdu, kad ši apeiga, atliekama prieš vaikui paliekant motinos kambarį, yra skirta pristatyti jį namų dvasioms, ypač toms, kurios rūpinasi angomis ir išėjimais, kad jos būtų jam palankios?[27]

Kinų apeigas paminėjau detaliau dėl to, kad jos atskleidžia ritualų, tolydžio pervedančių asmenį nuo gimimo prie brandos, eilės tvarką visuomenėse, kuriose nėra formalių amžiaus tarpsnių. Periodas, trunkantis nuo gimimo ligi brandos, arba ligi iniciacijos, dalijamas į laikotarpius, kurių skaičius ir ilgumas skirtingose tautose įvairuoja. Antai tarp pietų bantų periodui nuo pirmųjų ligi antrųjų dantų priklauso: 1) ritualai prieš prasikalant pirmiesiems dantims; 2) pereinamasis laikotarpis tarp pirmųjų ir antrųjų dantų; 3) šio laikotarpio pradžioje motina slapta miške sudegina patiesalą, ant kurio kartu su vaiku miegodavo, nes vaikas nuo šiol laikomas „išmokęs pats miegoti“; 4) pamokymų laikotarpis, kurio metu berniukui aiškinama, kad jis turįs nebesėdėti kartu moterimis, ir žiūrima, kad jis nesužinotų jų slaptosios kalbos; nuo šiol jis būna tik kartu su kitais savo amžiaus ar vyresniais berniukais, ir netgi jo tėvui įėjus, turi palikti trobelę. Laikotarpio nuo pirmųjų ligi antrųjų dantų metu apie lytinius santykius vaikui dar nepasakojama; tačiau vos ima kaltis antrieji dantys, jis pradedamas sistemingai jų mokyti. Tuo metu baigiamos atlikti įvairios maginės operacijos, ir tada jį jau galima imti į darbus laukuose.[28] Žodžiu, antrųjų dantų pasirodymas pietų

bantų gentyse žymi visišką perversmą vaiko gyvenime, kitur – mažesnį. Jis išvedamas iš moterų bei vaikų grupės, bet jaunuolių grupėn bus įvestas tik per iniciacijos apeigas, o į subrendusių vyrų grupę – tik per vestuvių apeigas. (Dėl kitų ritualų nukreipsiu skaitytoją į gausias šioje knygoje minimas monografijas.)

Bendrais bruožais, vaikystės ritualams priklauso: bambagyslės nupjovimas, šlakstymai ir maudymai, veiksmai su nupjautąja bambagyslės dalimi, vardo suteikimas, pirmasis plaukų kirpimas, pirmasis valgymas kartu su šeima, pirmasis dantis, pirmieji žingsniai, pirmasis išnešimas iš namų, apipjaustymas, pirmasis aprengimas lytį atitinkančiais rūbeliais ir t.t. Apie apipjaustymą kalbėsiu sekančiame skyriuje, o šiam kartui dar tiks tarti keletą žodžių apie vardo suteikimą ir krikštą.

Vardo suteikimo ritualai savaime būtų verti monografijos. Nors daugsyk tyrinėti,[29] mano supratimu, jie taip ir nebuvo išnagrinėti pakankamai detaliai ir jiems tinkamu požiūriu. Suteikiant vaikui vardą, jis kartu ir individualizuojamas, ir socializuojamas. Jis gali būti įjungiamas į visą bendruomenę – tokiu atveju šventėje dalyvauja visa gyvenvietė; taip dažniausiai daroma, kai vaikas vyriškos lyties, ypač – jei vado sūnus. Arba jis gali būti įjungiamas į apibrėžtą grupę, kaip kad šeima kartu su abiem protėvių eilėmis, šeima tik pagal tėvo liniją arba tik pagal motinos liniją. Detalūs variantai nesuskaičiuojami. Kartais vaikui suteikiamas tik rūšinis vardas, pažymintis jį tik esant berniuką arba mergaitę, pagal eilę trečią arba septintą vaiką. Arba jam gali būti suteiktas vieno iš jo protėvių pagal vieną arba kitą liniją vardas. Arba jam leidžiama vardą pasirinkti pačiam. Arba jis keičia vardą su kiekvienu vaikystės tarpsniu. Dažnai vaikas pirmiausia gauna kokį nors neapibrėžtą vardą, paskui kokio nors žinomo asmens vardą, paskui slaptą asmeninį vardą, šeimos vardą, klano vardą, slaptosios bendruomenės vardą ir taip toliau.[30]

Kad vardo suteikimo vaikui ritualas yra įjungimo ritualas, manau, ilgai įrodinėti nereikia – aukščiau paminėti duomenys tai savaime patvirtina. Papildomas pavyzdys gali būti papročiai, kurių anksčiau, gimus vaikui, laikytasi Gabone:

> Šauklys viešai paskelbia gimus vaiką ir pareiškia jo teises į vardą ir vietą tarp gyvųjų. Kas nors iš kokio nors tolimo gyvenvietės užkampio patvirtina žinią ir bendruomenės vardu pažada, kad naujagimis bus priimtas į ją ir įgis visas kiekvienam jos nariui priklausančias teises bei pareigas. Tuomet žmonės išeina į gatvę, o vaikas išnešamas laukan ir jiems viešai parodomas. Parūpinamas indas su vandeniu, ir gyvenvietės arba šeimos galva vaiką juo apšlaksto, kartu suteikdamas vardą ir šaukdamasis jam malonės, kad būtų sveikas, užaugtų tikras vyras arba moteris, susilauktų daug palikuonių, būtų turtingas ir t.t.[31]

Pažymėtina, jog Gabone vardo suteikimo proga dar atliekamas ritualas, kuris stebėtinai primena krikštą. Krikštas dažniausiai buvo laikomas liustracija – apvalymo ir nuskaistinimo ritualu,[32] t.y. galutiniu atskyrimo nuo ankstesnio pasaulio ritualu, ar tai būtų tiesiog sekuliarusis pasaulis, ar koks nors kitaip nešvarus. Šiaip jau šį ritualą reikia vertinti atsargiai, nes jis taip pat gali reikšti ir įjungimą, ypač kai atliekamas ne paprastu, o pašventintu vandeniu. Pastaruoju atveju žmogus ne tik atskiriamas nuo tam tikro požymio, bet ir įgyja naują. O tai savaime atveda mus prie dar vienos grupės apeigų, paprastai vadinamų iniciacijos ritualais.

Tik prieš tai dar derėtų pasakyti, kad kai kurie pristatymo saulei, mėnuliui arba žemei ritualai irgi turėtų būti interpretuojami kaip pérėjimo ritualai. Man regis, Frazeris ir Dietrichas nesuprato tikrosios jų prasmės. Antai bantams bei Amerikos indėnams (ypač pueblo bei Centrinės Amerikos indėnams), kuriems socialinis ir dangiškasis pasauliai glaudžiai susiję, įprasti yra ritualai, kuriais naujagimis įvesdinamas į dangaus sferą ar bent į pagrindinių jos elementų būrį. Būtent ši sąsaja grindžia pristatymo mėnuliui bei saulei, sulietimo su žeme ir kt. ritualus.[33] Panašiai totemizmo atveju, nors jis pagal apibrėžimą yra ekonominiais sumetimais paremta sistema, įprasta, kad vaikas anksčiau ar vėliau iš tikrųjų yra įjungiamas į savo totemo grupę, nepaisant to, kad priklauso jai pačiu savo gimimu. Ritualai, įvesdinantys tiek į žmonių-gyvūnų, žmonių-augalų, tiek į žmonių-planetų toteminę grupę, yra tiksli priešingybė ritualams, įjungiantiems najagimį į šeimą, kuriai jis, atrodytų, priklauso automatiškai, jau vien dėl to, kad yra pagimdytas konkrečios motinos ir neabejotinai pradėtas konkretaus tėvo. Tuo būdu mes vėl priėjome įvesdinimo į tam tikrą grupę ritualus, kuriuos toliau ir aptarsime.

NUORODOS:

1. DOUTTÉ. *Merrâkech*, I, p. 343, 354.
2. Pavyzdžiui, narinjerių *kalduke*.
3. ROSE, H. A. Hindu Birth Observances in the Punjab. Iš: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, XXXVII, 1907, p. 224; VOTH. *Oraibi Natal Customs and Ceremonies*, p. 47–61. Apie *janiū* žr.: *Indian Antiquary: A Journal of Oriental Research*. Bombay, 1902, p. 216 ir CROOKE, W. *Things Indian:*

Discursive Notes on Various Subjects Concerned with India. London: Murray, 1906, p. 471–473.

4. TURNER, G. *Samoa a Hundred Years Ago and Long Before*. London: Macmillan, 1884, p. 79.
5. DIETRICH, *Mutter Erde*, p. 1–21.
6. Detales žr. ten pat, p. 34, 39.
7. Ten pat, p. 57 ir t. Plg. BURTON. *The Lake Regions of Central Africa*, I, p. 115: apie Rytų Afrikos zaramus: „Persileidimo ar negyvo gimusio vaiko atveju jie sako: 'Sugrįžo', tai yra, namo į žemę". [Graikų *κουρο-τρόφος* pažodžiui reiškia „vaikus peninti, auginanti", taip būdavo pasakoma apie šalį, taigi žemę. – D. R.]
8. Žr. mano *Mythes et légendes d'Australie*, p. xxxi, xliv–lxvii; apie ainų sielas karkluose žr. BATCHELOR. *The Ainu*, p. 235.
9. DIETRICH. *Mutter Erde*, p. 18; McKENZIE, D. Children and Wells. Iš: *Folk-lore*, 1907, XVIII, Nr. 3, p. 253–282.
10. Be kitų, žr.: SPENCER, GILLEN. *Northern Tribes of Central Australia*, p. 606–608.
11. KINGSLEY, M. H. *Travels in West Africa: Congo Française, Corisco, Cameroons*. London: Macmillan, 1897, p. 493.
12. Žr. BATCHELOR. *The Ainu*, p. 240, o apie gimtuvių, vardo suteikimo ir t.t apeigas – p. 235–237.
13. WERNER, F. A. *The Natives of British Central Africa*. London: A. Constable, 1907, p. 102–103.
14. ROTH, H. L. *The Natives of Sarawak and British North Borneo*. London: Truelove, 1896, I, p. 102.
15. Dėl minimų faktų žr.: OLDENBERG, H. *La religion du Véda*. Paris: F. Alenn, 1903, p. 363, 397–398; HENRY. *La magie dans l'Inde antique*, p. 82–83; CALLAND. *Altindisches Zauberrei*, p. 107.
16. Oldenbergas (*La religion du Véda*, p. 361–366) pažymi, kad plaukų, nagų ir kt. kirpimas dažnai yra susijęs su apeigomis, kurias jis interpretuoja kaip apsivalymo, vadinamuosius liustracijos, ritualus. Tais atvejais, kai aukojimas reiškia perėjimą iš profaniškos srities į sakralią, jis yra teisus, tačiau toks terminas netinka sekuliariems perėjimams nusakyti, tokiems kaip perėjimas iš vienos amžiaus grupės į kitą arba iš vienos socialinės padėties į kitą. Tokiais atvejais tam tikrõs kūno dalies atskyrimas arba maudymasis, arba apdaro pakeitimas nereiškia jokio nešvarumo, kurį reikėtų šitaip pašalinti, nei šitaip įgautino švarumo. Panašią trigubo apipjaustymo interpretaciją žr.: CALLAND, W. *Een indogermaansch Lustratie-Gebruik*. Amsterdam, 1898, p. 277.
17. Detales žr. ROSE, H. A. Hindu Birth Observances in the Punjab *ir* Muhammadan Birth Observance in the Punjab. Iš: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1907, XXXVII, p. 220–260.
18. Žr.: DOOLITLE. *Social Life of the Chinese*, I, p. 120–140; apie vaikystės apeigas Pekine: GRUBE. *Zur pekinger Volkskunde*, p. 3–10; žr. p. 8–9 ir kitur apie vaiko atidavimo į rankas žindyvei apeigas; jas sudaro perėjimo seka, ir jos yra analogiškos įvaikinimo ritualui (žindymas buvo viena iš priemonių susigiminiauti); dvi šeimos nuo tol laiko save vieno klano narėmis.
19. DOOLITLE. *Social Life of the Chinese*, I, p. 121–122.
20. DOOLITLE. *Social Life of the Chinese*, I, p. 134–136.
21. Ten pat, p. 137–138.
22. Žr. toliau apie socialinę brandą.
23. Žr. *Mythes et légendes d'Australie*, p. 134–135, past. 3.
24. KOCH-GRÜNBERG, T., iš asmeninio susirašinėjimo.
25. Odžibviai (kaip ir daugelis kitų pusiau civilizuotų tautų) kiekvienu nauju atveju stato skirtingų formų specialias palapines: karo taryba, taikos taryba, šventės, ligonio gydymas, šamano atsiskyrimas, žynio, nėščios moters ar vaiko iniciacija ir t.t. Palapinės panaudojamos tik kartą ir po to paliekamos. Žr. KOHL, J. *Kitschi-Gami: Ein Beitrag zur Charakteristic der amerikanischen Indianer*. Bremen: Schünemann's Verlag, 1859, I, p. 60.
26. Žr. DOOLITLE. *Social Life of the Chinese*, II, p. 217–228; TRUMBULL. *The Threshold Covenant*, p. 176: čia primenamas paprotys (anglų?) per gimtadienį suduoti vaikui tiek kartų, kiek jis sulaukė metų, – ritualas, kurį galima laikyti atskyrimo nuo prabėgusių metų ritualu.
27. DESPARMET, J. La mauresque et les maladies de l'enfante. Iš: *Revue des Études ethnographiques et sociologiques*. Paris, 1908, p. 500–514.
28. KIDD, D. *Savage Childhood: A Study of Kaffir Children*. London: Black, 1906, p. 81–89.
29. Žr.: TYLOR. *Primitive Culture*, II, p. 430, 441, 437 ir kt.; taip pat: VOTH. *Oraibi Natal Customs and Ceremonies*, p. 55, 57; SKEAT, W. W., BLAGDEN, C. O. *Pagan Races of the Malay Peninsula*. London: Macmillan, 1906, II, p. 3 ir toliau; DOUTTÉ. *Merrâkeh*, kur anksčiau nurodyta.
30. Noriu pabrėžti, kad suaugusiojo vardas per jo gyvenimą irgi gali keistis arba dėl kokių nors ypatingų jo atliktų veiksmų (žygdarbių, prasižengimų ir t.t.; žr.: BEST, E. Maori Nomenclature. Iš: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1902, XXXII, p. 194–196), arba pagal tam tikrą sistemą (išnešiotas vaikas, pereita iš vienos amžiaus grupės į kitą ar nuo vieno „slapto laipsnio" prie kito ir t.t.; žr. įdomų vardų pakeitimo atvejį su kiekviena gyvenimo pakopa tarp paunių: FLETCHER, A. A Pawnee Ritual Used When Changing a Man's Name. Iš: *American Anthropologist*, N.S. I, p. 82 ir t.).
31. WILSON, D. Sir. *Western Africa*, cit. pagal: NASSAU, R. H. *Fetichism in West Africa: Forty-one Years' Observation and Superstition*. London: Duckworth, 1904, p. 212–213. Palyginimui žr.: LASNET. *Une mission au Sénégal*. Paris: Chellamel, 1900, p. 24 (mūrai), 50 (fulahai), 64 (lobiai), 76 (tukulioriai), 88 (mandigai), 127 (volofai), 145 (sererai).
32. Šią klaidą padarė Tyloras (*Primitive Culture*, II, p. 430 ir t.). Apie krikštynas kaip iniciacijos ritualą žr. FARNELL. *The Evolution of Religion*, p. 56, 57, 156–158.
33. Pristatymas saulei neabejotinai yra įjungimo ritualas tarahumarams (LUMHOLTZ, K. S. *Unknown Mexico*, I: *Among the Hopi*, p. 273), oraibiams (VOTH. *Oraibi Natal Customs and Ceremonies*) ir zuniams (STEVENSON, M. C. *The Zuni Indians: Their Mythology, Esoteric Fraternities, and Ceremonies*. Washington, D.C.: Government Printing Office, 1905, s.v. *Birth* ir kt.). Pristatymo mėnuliui atvejus žr.: FRAZER. *Adonis, Attis, Osiris*, p. 373 ir t. Dauguma aprašytųjų ritualų yra simpatiniai, paremti idėja, kad mėnulis augdamas padeda augti ir vaikui. Mėnulis ir saulė kartais yra totemai, ir tokiu atveju, kaip kad tarp Amerikos indėnų, pristatymas dangaus kūnui yra sujungimo su dievybe ritualas, ir naujagimis nuo tol laikomas, pavyzdžiui, Saulės vaiku.

Versta iš: GENNEP, Arnold van. *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, 1960, p. 50–64: 5. Birth and Childhood.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Jonui Baliui – 100!

Šiemet švenčiame žymaus folklorininko ir etnologo dr. Jono Balio šimtmetį. Jis gimė 1909 m. liepos 2 d. Kupiškio valsčiuje, Krasnavos kaime. Susidomėjęs tautosaka, ėmė rinkti Kupiškio krašto pasakas ir dainas. Vėliau studijavo Kauno, Graco ir Vienos universitetuose (pastarajame 1933 m. įgijo daktaro laipsnį), stažavosi Helsinkyje. Jonas Balys iš kitų mokslininkų išsiskyrė imlumu naujovėms, domėjimusi naujomis metodologijomis. 1935 m. jis ėmė vadovauti Kaune įkurtam Lietuvių tautosakos archyvui – moderniam mokslo centrui, aprūpintam reikalinga audio ir fototechnika, kasmet papildydavusiam savo fondus daugybe tautosakos rinkinių. 1936 m. Jonas Balys paskelbė A. Aarnės ir S. Thompsono sisteminimo principais paremtą ,,Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą" o 1939 m. – vieną įdomiausių savo mitologijos tyrinėjimo darbų ,,Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje".

1944 m. mokslininkas pasitraukė į Vokietiją, kur toliau produktyviai dirbo, 1946 m. vokiečių kalba paskelbė reikšmingą etnologijos darbą ,,Litauische Hochzeitsbraeuche" apie lietuvių vestuvių papročius. 1948 m. apsigyveno JAV ir pradėjo dirbti žymaus amerikiečių folkloristo S. Thompsono asistentu Indianos universitete. Gyvendamas išeivijoje, Jonas Balys rengė ir leido daugiatomį leidinį ,,Lietuvių tautosakos lobynas", taip pat rašė tautosakos ir etnologijos straipsnius Bostone leidžiamai Lietuvių enciklopedijai. Jo parengti leidiniai buvo sudaryti iš Lietuvoje užrašytos ir iš Amerikoje gyvenančių lietuvių surinktos medžiagos. Bene įdomiausi ,,Lietuvių tautosakos lobyno" tomai – lietuvių sakmių rinkinys ,,Dvasios ir žmonės" (t. I, 1951), du unikalūs dainų rinkiniai ,,Lietuvių dainos Amerikoje" (t. V, 1958, t. VI, 1977) ir didelio susidomėjimo sulaukęs VII tomas ,,Lietuvių kalendorinės šventės" (1978).

Pokalbyje su kolege Elena Bradūnaite mokslininkas sakė: ,,Svarbiausias mano užsibrėžtas tikslas buvo surinkti ir paskelbti ,,tautosakinę žaliavą", be to, pasistengti, kad tie leidiniai pakliūtų į kuo didesnį bibliotekų ir tyrimo įstaigų skaičių ir ten išliktų ilgam laikui" (Draugas, 1982, Nr. 261(49). Savo tyrinėjimuose jis vengė drąsių išvadų ir miglotų prielaidų, labiau rūpinosi mokslo duomenų kaupimu ir sisteminimu, kad vėliau jie galėtų pasitarnauti įvairioms interpretacijoms.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, 1992 m. buvo atgaivintas 1935 m. Jono Balio pradėtas leisti žurnalas ,,Tautosakos darbai", pamažu tapęs prestižiniu mokslo žurnalu. 1994 m. už reikšmingus Lietuvoje ir išeivijoje paskelbtus darbus, susijusius su etninės tradicijos plėtojimu, puoselėjimu, ugdymu ir tyrinėjimu, jam buvo paskirta Jono Basanavičiaus premija. Garbaus amžiaus laureatas skyrė ją savo raštų leidybai. 1998–2004 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykloje išleisti Ritos Repšienės parengti 5 Jono Balio raštų tomai.

Minėdami Jono Balio 100-metį, siūlome skaitytojams LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomą jo ekspedicijos į Kuršių neriją aprašymą (LTR 3400). Nors ekspedicija buvo nepasisekusi, jos metu pavyko užrašyti tik dvi dainas, rinkinyje gana vaizdžiai aprašyti 1936 m. Jono Balio patirti įspūdžiai.

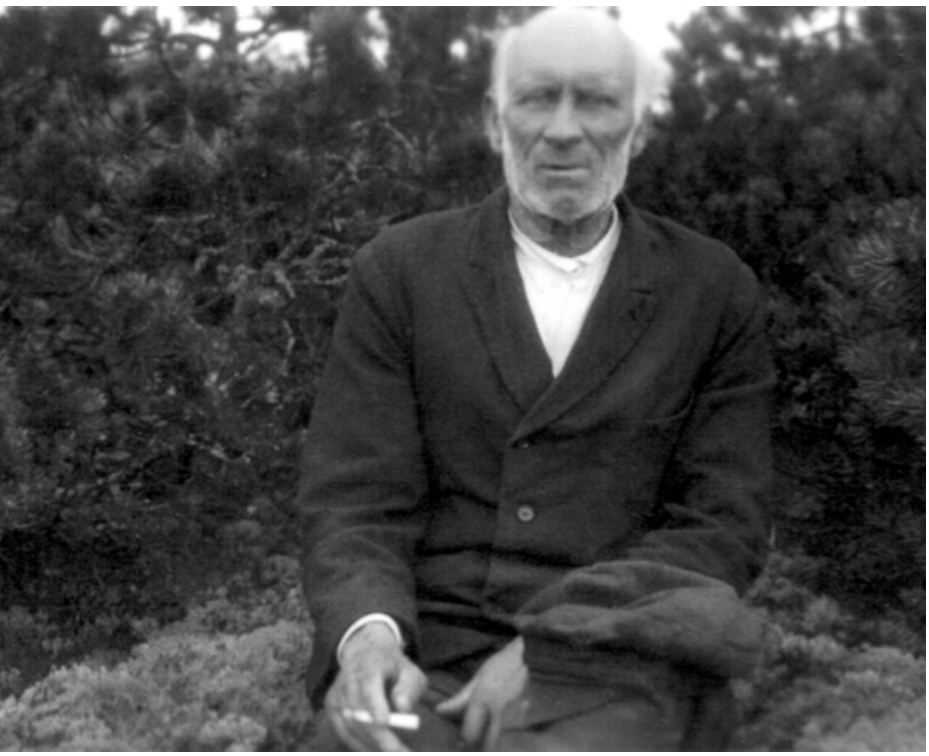
Austė NAKIENĖ

Dr. Jonas Balys – Lietuvių tautosakos archyvo vadovas. Fotografuota apie 1935 metus. LLTI bibliotekos rankraštynas.

Kelionė į Kuršių neriją

Iš vasarotojais perpildytos Juodkrantės nutariau persikelti į Preilos sodžių ir patikrinti, ar abiejuose Neringos žvejų kaimuose, Preiloje ir Pervalke, dar gyva tebėra lietuviška daina. Juk netoli nuo jų yra ir smėlio kopų užnešta Rhesos [Liudviko Martyno Rėzos – red.] gimtinė – Karvaičiai. Taigi 1936 m. liepos 11 d. popiet sėdau į mažą garlaivuką ,,Trudę", kuris tądien sustoja Pervalke ir Preiloje. Garlaivukas buvo pilnas žvejų moterų, grįžtančių iš Klaipėdos turgaus, kur nuvežę pardavė žuvį ir prisipirko visokio gero. Ant denio prikrauta stirtos medinių dėžių, į kurias krauna susortiruotas žuvis, kašėse kyšo duonos bakanai, daržovės, indai, žodžiu, visokiausi namų apyvokos daiktai. Ten vėl krūva miltų maišų. Moterys valgo pyragaičius, geria alų, viena kita mezga. Pradėjau su jomis kalbėtis, beveik visos moka lietuviškai. Jie kalba trimis

Nuotrauka iš rinkinio: Martynas Ercnieks, 72 m., gimęs ir augęs Melnragėj. Fotografavo Jonas Balys. 1936 m. LTRFt 664.

kalbomis: lietuviškai, kuršiškai ir vokiškai, bet, kaip patys prisipažįsta, nė vienos kalbos gerai nemoka. Ėmiau teirautis, ar dar moka „būriškų“ (lietuviškų) dainų. Mano užkalbinta pagyvenusi moteris *Skiraitienė* iš Pervalko k. prisipažino, jog ji mokanti, dar mokanti ir jos kaimynė *Juodjurgienė*, kuri, užsiminus apie dainas, neva susigėdusi tuoj nubėgo žemyn į turistinį kambarį. Minima moteris sakėsi, jog ji prieš porą metų jau dainavusi vienam ponui, kuris užrašinėjęs dainas. Kaip patyriau, tai būta iš Latvijos, greičiausiai kokio Latviešu Folkloras Krātuves, bendradarbio. Žadėjo ir man padainuoti, sutarėm, jog aš nueisiu pas ją pirmadienį (13.VII). Žadėjau mokėti po 20 ct. už dainą, o jei daug dainų mokės, tai galės būti ir į Kauną pakviesta įdainuoti į „mašiną“. Dar nurodė, jog dainų mokąs ir senis Adomas *Naujokas* Preilos kaime, turįs apie 80 metų amžiaus.

Privažiavus Pervalko prieplauką, labai įdomus vaizdas – grįžtančių iš miesto laukia visas būrys namiškių su arkliais pirkiniams parvežti ir visas būrys didesnių ir mažesnių geltonplaukių vaikų. Koks sąjūdis, maišatis, skamba visos trys kalbos, tikras turgus. Galop kiekvienas susikrauna į ratus arba valtis iš miesto parvežtą turtą ir skuba namo, prieplauka ištuštėja, garlaivis plaukia toliau.

Sekmadienį (12.VII) popiet pradedu Preiloje tautosakos medžioklę. Pirmiausia ieškau *Naujoko*. Kieme randu jo namiškius. Kalba lietuviškai, prašo svečiuotis. Atėjus kalbai prie reikalo, irgi pasakoja, jog buvę rinkėjai iš Latvijos, kartą vienas vyriškis, kitąkart trys merginos. Pas juos nakvoję, paskum atsiuntę latviškų knygų ir laikraščių. Tačiau iš senio Naujoko nieko gera nebėsą, jau esąs laikas mirti, su juo sunku besusikalbėti, nieko nebeatmenąs... Taip man ir neleido jo pamatyti. Lietuviškų ir kuršiškų dainų mokąs *Martynas Ercnieks* tame pat kaime. Po kiemą sukiojosi trys dviračiais iš Klaipėdos atvažiavę jauni vokietukai, kurie šnairavo į mane, lietuviškai šnekinantį jų „memelanderius“. Vargšai žvejai – ir juos pačius visi žvejoja: latviai tikina, kad jie kuršeniekai, vokiečiai – kad vokiečiai, galop lietuviai nori juose matyti lietuvius.

Dabar ieškau Martyno. Jo pavardė rodo, kad tai bus kuršis. Prievakary randu namuose. Pažada padainuoti kitą dieną vakare.

Pirmadienį (13.VII) tuoj po pusryčių su kuprine ant pečių patraukiu į Pervalką. Penkis km kelio nužygiuoju per gerą valandą. Įdomi kelionė: gražiai apsodintos kopos su planingai pravestais takais, dešinėje Marios, ievose būriai kurapkų, Marėse ančių. Pirmiausia užsuku pas Skiraitienę. Pasirodo, jog ji prie jūros žuvis doroja. Pasuku ir aš į jūrą – du km kelio, štai ir šniokščianti Baltija. Pajūry žvarbus vėjas, didelės bangos ir tikras darbymetis – laivai jau prie kranto, vyrai sutartinai traukia ant smilčių laivus, moterys sortiruoja (rūšiuoja – red.) žuvis, krauna į vežimus ir veža namo. Didelis darbymetis, visi triūsia. Fotografuoju, apžiūriu jų laimikį. Daugiausia pagauta plekšnių, vieniems geriau pasisekę, kitiems menkiau. Pastebėjau, jog pradėjus žiūrėti į jų darbą, tuoj kuo nors pridengia žuvis – ar neveikia tik „nudyvijimo“ pertaras.

Pačiam pajūry sutikau grįžtančią su vežimu Skiraitienę. Sakiau, jog tuoj grįšiu ir turės man padainuot. Atrodė, jog nori atsikalbinėti. Kai apžiūrėjęs žvejų darbą grįžau į kaimą, jau abiejų dainininkių neberadau – išvežę žuvis į Šilutę parduoti. Prieplaukoje jau stovėjo garlaivis. Koks nepasisekimas! Skiraitienės vyras ėmė atsikalbinėti, jog jo žmona mergystės dienų dainas jau pamiršusi ir t.t. Nieko neveiksi, reikia grįžti atgal, tačiau nutariau dar kartą padaryti 10 km kelionę ir vėl bandyti laimę. Pasirodo, jog ši „pilis“ nesiduos lengvai paimama.

Grįžęs į Preilą, prievakary užeinu pas *Ercnieką*. Randu jį kaime bedrožiantį kirviui kotą. Ir šis ima atsikalbinėti, girdi, nebedainuosiąs: senam negražu, kaimynai juoksis, žmona labai barasi, vos įtikinau, jog visa tai niekai. Tačiau jis namie negalįs dainuoti, į mano butą irgi nenori eiti, taigi susitariam susitikti kopose, kur niekas negirdės ir nematys. Einame už kaimo į kopas. Pasakoja, kaip prieš 40–50 metų ten buvęs vienas tik smėlis, kaip tada ėmė kopas apsodinėti pušimis: buvęs pastatytas visas palapinių miestas, laivai ir baidokai vežę medžiagą – molį ir pušeles, mašinomis traukę į viršų ir sodinę. Ir jis gerokai uždirbęs, bet kai vokietis „praš-piliavęs“ karą, tai visko netekęs. Sėdame kopų kalnely prie paaugusių pušelių, prieky Marės, pasakoja man, kur

briedžiai eina gerti, kur anoj pusėj Marių yra „į gruntą nuėjęs miestas“ ir bando dainuoti.

Martynas Ercnieks.

Tipingas žvejys, plikas 72 metų amžiaus senis, gimęs ir augęs Melnragėj, našlaitis, vargingai augęs žvejo sūnus. Jau 50 metų gyvena Preiloje. Tėvai namuose kalbėdavę kuršiškai. Jis mokąs kuršiškai, „būriškai“ ir vokiškai. Skaityti ir rašyti menkai temokąs. Tarnavęs vokiečių karo laivyne (abi rankos tatuiruotos), buvęs net Baltimorėj. Seniau, kai susirinkdavę žvejoti arba karčiamoje prie „pyvo“, tai traukdavę lietuviškas ir kuršiškas dainas – daug jų mokėjęs, bet dabar sunku beprisiminti, vis kliudą religinių giesmių gaidos. Jo žmona, matyt, didelė „surinkimininkė“, labai nemėgstanti svietiškų dainų ir jis pats prisipažįsta, jog „bijos, kad neštrapuot iš aukštai“. Dabar man paaiškėjo, kodėl reikėjo eiti į kopas dainuoti ir iš dalies mano nepasisekimas Pervalke. Štai kas išnaikino mūsų lietuviškas dainas – „surinkimininkai“ su savo pamokslais ir giesmėmis. Dabar man aišku, kodėl kai kurios moterys, užklaustos, ar nemoka lietuviškų giesmių, tuoj patvirtina, jog visada lietuviškai iš lietuviškų knygų giedančios, bet paklaustos, ar nemoka „lietuviškų *svietiškų* giesmių“, su pasididžiavimu atsako, jog pas juos tokių daiktų nesą, tarsi tai būtų negarbingas ir nuodėmingas dalykas ir garbė Viešpačiui, kad jos pamirštos arba kad ir dar moką, nebedrįsta prasižioti. Žinoma, čia dar gali būti ir vokietininkų agitacinės įtakos.

Šiuokart *Ercnieks* man padainavo tik dvi dainas: vieną būrišką ir vieną kuršišką. Dar mokąs vieną labai gražią būrišką dainą, bet dabar niekaip negalįs atsiminti, žadėjo prisiminęs kitądien padainuoti.

Aukšti kalnai lygios lankos.
Balti dobilėliai.
Fal rid rid rid, ria lia lia lia
Balti dobilėliai.

Ten vaikščiojo mergužėlė
Balta bei raudona.
Fal rid, rid, rid, ria lia lia lia
Balta bei raudona.

Vaikščiodama linguodama
Vainikėlį pynė.
Fal rid, rid, rid, ria lia lia lia
Vainikėlį pynė.

Garlaiviuke pilna žvejų moterų, grįžtančių iš Klaipėdos turgaus. Fotografavo Jonas Balys. 1936 m. LTRFt 665.

Ar tu pynei ar nepynei
Tu ir nenešiosi.
Fal rid, rid rid, ria lia lia lia
Tu ir nenešiosi.

Kad ir aš jį nenešiosiu
Tai paduosiu sesei.
Fal rid, rid, rid, ria lia lia lia
Tai paduosiu sesei.

Plg. Kuršu kāpu folklora“ (Rīga, 1933), p. 11.

Es kapu uz aukstiemi kalniemi
Un skatuos jūriņa.

Es redz tur nakvieni laiva
Laiva tur būs mans milais draugs.

Ta laivā isnak malā
Un priek‘š mus gaudiesi.
Ta laivā isnak mala,
Mala jan priek‘š mus gaudiesi.

Ak meičin tu gan smuka,
Kad tu tik bagat būt;
Priekš maniem aukštiemi gadiem
Tu man par nabadzin.

ANNIVERSARIES

Jonas Balys – 100!

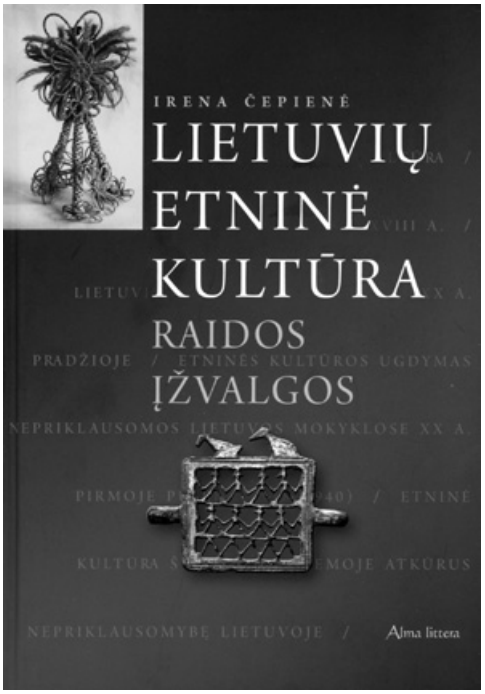
This year we are celebrating the 100th anniversary of the folklorist and ethnologist, Dr. Jono BALYS. Balys was born on 2 July 1909 in Kupiškis District, Krasnava village. Having become interested in folklore, he started collecting Kupiškis region fairy tales and songs. He studied at the universities of Kaunas, Graz and Vienna. In 1935 started as the Head of the newly established Lithuanian folklore archive in Kaunas. In 1935 he published *Lithuanian Narrative Folklore Catalogue* based on A. Aarne's and S. Thompson's classification system and in 1939 published one of his most interesting mythological research papers *Thunder and Devil in Baltoscandian Mythology.* In 1944 he fled to the West where he continued productive research.

On the occasion of Balys' 100th anniversary we are publishing a small fragment from his archive. It is an imaginative description of one of his expeditions to the Curonian Spit.

Nauja knyga etninei kultūrai pažinti

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

Humanitarinių mokslų daktarės Irenos Čepienės naujausioji knyga „Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos“ (Vilnius: Alma littera, 2008, 408p.: iliustr.) į mano rankas pateko per aršiausius žiemos šalčius, po nusivylimo, sužinojus Vytauto Didžiojo universiteto ir Socialinių tyrimų instituto specialistų atlikto tyrimo apie lietuvių tapatybės raiškos būdus globalizacijos salygomis išvadas, pranašaujančias gresiančią tapatybės krizę. Knygą laikiau rankoje ką tik pasibaigus pokalbiui su mokytojais, apie tai, kad vaikai kratosi etninės pakraipos renginių, o populiariausia šventė (po Kalėdų) laiko šv. Valentino dieną, Helovinas baigia pralenkti Užgavėnes, iš 100 vyresniųjų klasių moksleivių 73 savo ateitį norėtų susieti su užsieniu ir t.t. Betgi specialistai tvirtina, kad vaikai – jautriausia visuomenės dalis, jų psichika labili, vertybių sistema besiformuojanti, o pagarba etninei kultūrai, domėjimasis ja – išugdomi dalykai... Nusiraminimui I. Čepienės knygą perskaičiau vienu ypu. Knygą paskolinau giminaitei – istorijos mokytojai, pesimistei. Vienu ypu knygą perskaitė ir mokytoja. Mūsų nuomonės sutapo – kokia pravarti knyga mokytojams, studentams, moksleiviams ir nusivylėliams!

Pirmiausia pagarbos šiai knygai įkvepia atašauka kadaise Norberto Vėliaus išsakytoms mintims, kad etninėje kultūroje susiklostė vientisas tautos pasaulio suvokimas, vieninga vertybių sistema, kuri padeda žmonėms orientuotis gyvenime, jų santykiui su gyvaisiais ir mirusiaisiais, su savo gentainiais ir svetimšaliais, su žemiškuoju ir dieviškuoju pasauliais.

Solidi leidinio apimtis, įdomus motyvuotas tekstas. Knyga nėra etnologo ataskaita apie ilgametį nuoseklų etninės kultūros paveldo tyrimą, pirmiausa rodomas nuoširdus dėmesys archyvinei medžiagai, rašytiniams ir sakytiniams šaltiniams, antropologijai, mitologijai, istorijai. Visos disciplinos papildo viena kitą ir skatina į kultūros paveldą pažvelgti naujais aspektais. Tai – knyga-tiltas, jungiantis du laikus – praėjusįjį ir dabartinį, paveiktą pasaulio sąmyšių, didžiųjų globalizacijos problemų. Asmeninė autorės įžvalga leido kultūrinį istorinį šalies paveldą pristatyti pateikiant pačią svarbiausią, lietuviui reikšmingiausią informaciją, padedančią suvokti, kaip praėjęs laikas gali pozityviai veikti esamybę ir asmenybę.

Leidinys logiškai struktūruotas: pradedama nuo Lietuvos etninės kultūros ištakų, t.y. baltų genčių formavimosi, jų tarpusavio santykių, akcentuojami regioniniai kultūriniai jų skirtumai. Pasakojama apie lietuvių genčių vienijimosi procesą, sąlygas, nulėmusias lietuvių tautybės atsiradimą. Atskirame leidinio poskyryje nuosekliai apžvelgiama baltų mitologija, svarbiausi pasaulėžiūros aspektai. Daug dėmesio skiriama mitinės kilmės tautosakai. Aptariama VI a. prūsų žemėje vykusi religinė reforma, vaizduojamieji menai kaip neatskiriama baltiškosios pasaulėžiūros dalis. Chronologine seka aprašoma senovės lietuvių materialinė kultūra, verslai, amatai ir, žinoma, senieji lietuvių tikėjimai.

Balio Buračo nuotrauka „Paršelius šeria“
iš knygos „Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos“, pav. 164.

Balio Buračo nuotrauka „Gano žąsis“
iš knygos „Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos“, pav. 163.

Balio Buračo nuotrauka „Lumzdininkas piemenėlis su piemenaite gano gyvulius“
iš knygos „Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos“, pav. 162.

Toliau leidinyje glaustai, bet įtaigiai pateikiama informacija apie XIX a. pradžios kultūrinį sąjūdį, pradedant Ksavero Bogušo lietuvių kalbos grožio išaukštinimu, baigiant Jono Basanavičiaus teoriniais patriotiniais darbais. Nuodugniai išdėlioti pobaudžiavinio Lietuvos kaimo socialiniai pokyčiai, valstiečių buitis, darbo, bendravimo tradicijos, šventės. Vertas dėmesio skyrius, aptariantis etninės kultūros ugdymą nepriklausomoje Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje, S. Šalkauskio ir A. Maceinos teorijas apie nacionalinį auklėjimą, kuris neatsiejamas nuo visos tautos kultūros. Neapsieita ir be šių dienų aktualijų, tokių kaip švietimo reforma ir etninės kultūros ugdymo strateginiai uždaviniai.

Leidinio teorinį dėstymą užbaigia rašytinių šaltinių ištraukos. Pradedama romėnų istoriko Publijaus Kornelijaus Tacito, I a., teiginiais: „Dešiniajame savo krante Svebų jūra skalauja aisčių gentis (...). Jie garbina Dievų motiną. Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų statulėles, kurios atstoja ginklus ir gina nuo visko, deivės garbintoją, apsaugo net ir priešų maišaty...“ Baigiame mitologo G. Beresnevičiaus mintimis: „2000-ieji – tai laikas, kai Žemės rutulys yra vientisas, globalinė kultūra (tegu ir pseudo-) ir globaliniai ekonominiai vyksmai baigėsi globalinės politikos laikotarpiu, kai valstybės stengiasi ne tik išlaikyti savo nepriklausomybę, o kaip galima labiau susisieti su Žemės rutulio ar bent žemyno <... > integraciniais procesais. Lietuva šiame vyksme stengiasi kaip galima greičiau bet kokia kaina išparduoti savo savasties likučius...“

Jei būtų daugiau tokio pobūdžio knygų, daugiau tokių knygų skaitytojų, G. Beresnevičiaus žodžiai netaptų pranašiškais.

Be visa ko, pelnytai galima pagirti leidinio dizainą, iliustracijas, kurios ypač informatyvios, kokybiškos.

Taigi Irenos Čepienės knygos „Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos“ tikslas akivazdus – padėti pedagogams, dėstantiems etninę kultūrą, ją integruojantiems į kitas disciplinas, įrodyti jaunimui, kad jie turėtų didžiuotis unikaliu kultūros paveldu. Profesionaliai ir įtaigiai parengta knyga galėtų sudominti ir plačiąją visuomenę, kuri tautos istorijos, kultūros tradicijų pažinimu ir pozityviu jų vertinimu įstengtų pristabdyti lietuvių tautos nykimą. Manyčiau, kad nuolatinės prasminės nuorodos į šia sritimi besidomintiems skatytojams gal ir žinomus tekstus, gebėjimas dėstyti ir akcentuoti faktus, analizuoti be tokio turinio leidiniams būdingo dogmatiškumo, moralų ir išvedžiojimų, atviro apgailestavimo dėl negrįžtamų praradimų dorovinės dvasinės kultūros srityje ir pan. duos ir rezultatą, kurio taip akivaizdžiai siekta.

Bet kaip bus su sklaidos galia? Tie, kurie dirba panašų mokslinį šviečiamąjį darbą, sako, kad sukurti, parašyti, surinkti, sudėti ir išleisti – tik labai mažytė didelio darbo dalelė, jo didžioji dalis – rasti sukurtam produktui vietą viskuo perpildytoje rinkoje, įtikinti žmones, koks jis svarbus...

Irenos Čepienės knyga „Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos“ išėjo gera, naudinga ir įdomi. Tuo pravartu įsitikinti kiekvienam, save laikančiam lietuviu, ir ne tik. Belieka palinkėti sėkmingos sklaidos.

PUBLICATIONS

New Book to Know Ethnic Culture Better

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ reviews the book *Lithuanian Ethnic Culture: Insights into Its Development* (*Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos* (Vilnius: Alma littera, 2008, 408 p.) edited by Dr. Irena ČEPIENĖ. Marcinkevičienė believes that it is a great study aid for teachers, university and school students as well as anybody else interested in ethnic culture. However, it not a textbook.

Atgimė „Gimtasai kraštas“

Asta VENSKIENĖ

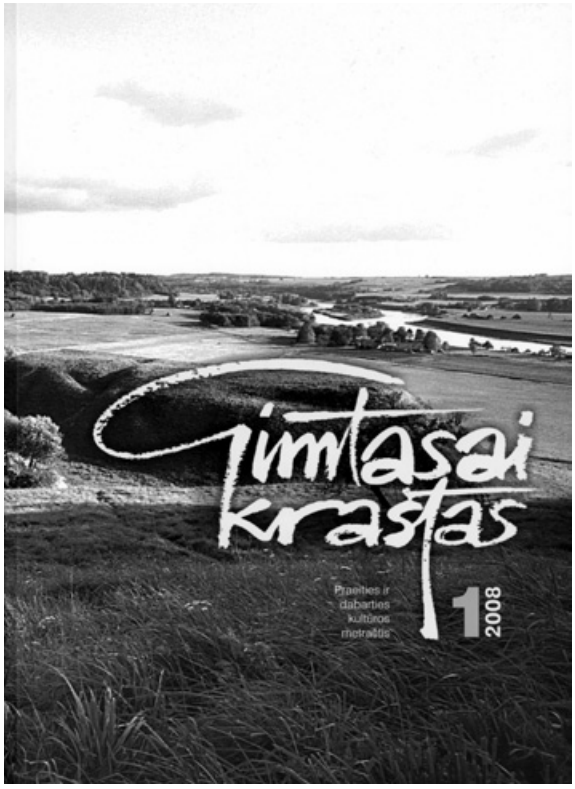
Praeities ir dabarties kultūros metraštis „Gimtasai kraštas“.
T. 1. Kaunas: „Žiemgalos“ leidykla, 2008.

2008 m. pabaigoje kaip garsiojo tarpukario leidinio tęsinys pasirodė pirmasis naujojo metraščio „Gimtasai kraštas“ tomas. Paantraštė „Praeities ir dabarties kultūros metraštis“ nurodo leidinio kryptį. Leidėjų deklaracijoje teigiama, kad atkuriamas 1934–1943 metais Šiauliuose leistas to paties pavadinimo kraštotyros žurnalas, ir bus siekiama tęsti dar tarpukaryje pradėtas tradicijas. Nuo 1934 m. minėtą žurnalą leido Šiaulių kraštotyros draugija ir „Aušros“ muziejus. Leidinio iniciatorius ir nuolatinis redaktorius buvo Peliksas Bugailiškis (1883–1965). „Gimtasai kraštas“ buvo universalus kraštotyros žurnalas. Jame skelbti archeologijos, etnografijos, folkloro, gamtotyros, istorijos, muziejininkystės sričių tyrinėjimai ir medžiaga, rašyta paminklosaugos klausimais, skelbti straipsniai, raginantys užsiimti tautotyra, bei metodiniai nurodymai, kaip tai daryti, spausdintos kronikos, recenzijos, bibliografijos. Daugiausia buvo rašoma apie liaudies kultūros ir buities dalykus. Etnografiniai straipsniai sudarė beveik 60 proc. visų spausdinamų tekstų (Milius, V. *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė*). Vilnius, 1993, p. 134).

Pirmasis „Gimtojo krašto“ tomas išleistas Kaune, „Žiemgalos“ leidykloje. Leidėjai metraštyje yra pasiryžę nagrinėti aktualias nūdienos etninės kultūros problemas, pavyzdžiui: etninė ir pilietinė tauta; tautiškumo išlaikymas išeivijoje; kultūros paveldas ir etninės kultūros puoselėjimas; etnografinių sričių savitumo išsaugojimas ir kitas.

Metraštis suskirstytas į septynias dalis: mokslo darbai; visuomenė; kultūros paveldas; gamtos paveldas; pasaulio lietuviai; tradicija ir dabartis; apžvalgos. Pirmajame „Gimtojo krašto“ numeryje skelbiami keturi etnologinės krypties moksliniai straipsniai. Romualdas Apanavičius straipsnyje „Lietuvių etninė muzika: vienbalsumas, daugiabalsumas ir kilmės klausimai“ nagrinėja lietuvių etninės muzikos vienbalsumo ir daugiabalsumo kilmės problemą. Etnomuzikologas lietuvių etninę muziką analizuoja kaimyninių tautų bei visos žmonijos etninės muzikos kontekste. R. Apanavičiaus manymu, lietuvių etninės muzikos vienbalsumas ir daugiabalsumas yra visiškai skirtingi stiliai, kurių atsiradimas greičiausiai sietinas su rasių atsiskyrimu ir raida. Tyrinėtojas randa akivaizdžių sąsajų tarp šiaurės vakarų žemaičių (lietuvių) daugiabalsumo ir negridų bei australidų etninės muzikos ir mano, kad tai labai archajiškas reliktas, pasiekęs mus iš rasių skyrimosi laikų.

Alfonso Motuzo straipsnyje „Švč. Mergelės Marijos apsireiškimas Šiluvoje: 400 metų atmintis“ apžvelgiama Ši-

luvos sanktuariumų kilmė, istoriniai raidos aspektai. Šiluvos sanktuariumų lankymas autoriaus suvokiamas kaip religinis kultūrinis veiksmas, etninė lietuvių paveldo dalis.

Straipsnyje „Vardadienis ir gimtadienis aukštaičių kultūroje: kartografinis tyrimas“ Žilvytis Šaknys, kartografavimo metodu tirdamas Aukštaitijos kaimų, miestelių jaunimo vardadienio ir gimtadienio šventimo papročių tarpusavio sąveiką bei kaitą XIX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje, analizuoja šio metodo privalumus ir trūkumus. Tikrinamos šio metodo galimybės atskleisti papročių raidą. Išanalizavęs sukartografuotą lauko tyrimų medžiagą, etnologas padarė išvadą, kad kartografinis tyrimas gali atskleisti išsamaus aprašymo nefiksuojamus kultūros dinamikos aspektus. Kartografinis vaizdas parodė, kad aukštaičiai vardadienius pradėjo švęsti tik XIX a. antrojoje pusėje, o kai kur – tik tarpukariu ir kad vardadienių šventimas niekada nebuvo visuotinis reiškinys.

Labai įdomus bei aktualus Stasio Tumėno straipsnis „Emigracijos į JAV ir lituanistinio švietimo išeivijoje ypatumų raiška“. Remdamasis lyginamąja istorijos šaltinių analize, autorius apžvelgė lietuvių emigraciją į JAV nuo XIX a. vidurio iki XXI a. pradžios. Išskiriami pagrindiniai emigracijos etapai,

analizuojamos jos priežastys. Lyginama lietuvių ir kitų Europos šalių gyventojų emigracijos į JAV mastai ir ją nulėmusios priežastys. Daug dėmesio skiriama lituanistinėms mokykloms JAV. Nagrinėjamos jų ištakos, lituanistinių mokyklų situacija po Antrojo pasaulinio karo ir šiuo metu. Analizuojama emigracijoje gyvenančių lietuvių lituanistinio švietimo samprata bei pateikiamos galimos lietuviško identiteto išsaugojimo perspektyvos.

Etnologiniai, etnomuzikologiniai moksliniai straipsniai apima labai platų tyrimų lauką. Jie labai įvairūs teminiu bei metodologiniu atžvilgiu. Nagrinėjamos lietuvių etnoso kultūrinės realijos lokaliose teritorijose (Šiluvoje, Aukštaitijoje), vėliau pereinama prie lyginamųjų lietuvių ir atskirų rasių kultūrinių elementų tyrimų, apimančių didelius geografinius plotus. Analizuojama ne tik etninėje tėvynėje, bet ir emigracijoje gyvenančių lietuvių gyvensena. Lietuviškojo identiteto išsaugojimo sunkumai emigracijoje gvildenami remiantis JAV lietuvių išeivių pavyzdžiu ir siejami su švietimo sistemos padėtimi. Atkreipiamas dėmesys į kitose šalyse gyvenančių lietuvių etninės kultūros poreikius bei trūkumus. Straipsniuose nagrinėjami klausimai, susiję su liaudies muzikos tradicijomis, liaudiško pamaldumo formomis, šeimos šventėmis, emigracijos ir etninio identiteto svetimoje kultūroje išsaugojimo sunkumais. Platus temų ratas leidžia susipažinti su etnologų vykdomų tyrimų įvairove bei jų taikomais metodais.

Skirsnyje ,,Visuomenė“ rasime straipsnių dabarties visuomenei aktualiomis temomis. Petras Kalnius plėtoja diskusiją apie dvi skirtingais teoriniais modeliais paremtas tautos sampratas – ,,etninę tautą“ ir ,,pilietinę tautą“. Jo manymu, dabartiniu metu šios dvi tautos sampratos Lietuvoje nepagrįstai supriešinamos, pilietinės tautos modelį laikant pažangesniu bei labiau sektinu. Pateikiamos išsamios abiejų tautos sampratų istorinės raidos analizės, aptariamos dviejų teorinių krypčių – primordialistų ir konstruktyvistų – tautos sampratos modeliai. Analizuojami šių teorijų pliusai ir minusai. P. Kalnius, remdamasis konkrečių valstybių pavyzdžiu, parodo, kaip vienokia ar kitokia tautos samprata daro įtaką valstybių užsienio ir vidaus politikai. Svarstoma, kokie lūkesčiai Lietuvoje siejami su tautos sampratos kaita ir kaip pasikeistų lietuvių visuomenė, tarpetniniai santykiai ir kt. visuotinai priėmus pilietinės tautos sampratą. Keliamas klausimas, ar tikrai etninė tautos samprata yra negatyvi, netinkama ir ar iš tikrųjų trukdo kurti modernią visuomenę? P. Kalniaus straipsnis ,,Į modernią Lietuvą – su etnine savimone. Ar tautinis patriotizmas kliudo kurti modernią visuomenę ir mokyklą?“ galėtų būti konstruktyvios diskusijos apie tautos sampratos keitimo būtinumą ir to proceso pasekmes tarp ,,Gimtojo krašto“ skaitytojų pradžia.

Bronė Stundžienė straipsnyje ,,Tradicinės kultūros akiračiai šiandien“ provokuoja atvirą diskusiją apie kosmopolitinės ir tradicinės etninės kultūros santykį bei pastarosios vietą dabarties kultūroje. Anot folkloro specialistės, svarbu suvokti dabarties kultūros raidą bei priežastis, kurios skatina ir nulemia naujų papročių atsiradimą. Atkreipiamas dėmesys, kad mūsų dienomis tradicinė kultūra nėra išnykusi, ji tik įgauna naujas formas, prisitaiko prie šiuolaikinio gyvenimo sąlygų. Svarbu, kad tradicija būtų suvokiama kaip procesas su nuolatine prasmių kaita, kurios konstruojamos ant per šimtmečius susiformavusio stabilaus tradicijų pamato.

Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbuotoja Vida Bagdonavičienė straipsnyje ,,Šiuolaikinė lietuvių emigracija. Naujos bendruomenės“ supažindina skaitytojus su ilgalaike valstybės strategija išeivijos atžvilgiu, Lietuvos Respublikos vyriausybės patvirtintos Užsienio lietuvių bendruomenių rėmimo programos tikslais bei prioritetais. Tai daugiau informacinio pobūdžio straipsnis, supažindinantis skaitytojus su Tautinių mažumų ir išeivijos departamento veikla bei naujai susikūrusiomis išeivijos lietuvių bendruomenėmis. Tai svarbi ir naudinga informacija tiek gyvenantiems emigracijoje lietuviams, tiek išeivijos reikalais besidomintiems tyrėjams bei tuo besidomintiems skaitytojams.

Minėtame skirsnyje esantys straipsniai išties atspindi dabarties visuomenės aktualijas bei kviečia diskutuoti svarbiomis temomis. Būtų gražu, jei atgimusiame ,,Gimtajame krašte“ atgimtų ir intelektualių, argumentuotų visuomenės diskusijų spaudoje tradicija.

Skirsnyje ,,Kultūros paveldas“ publikuojami trys straipsniai. Vykintas Vaitkevičius straipsnyje ,,Senosios Lietuvos šventovės, arba Gyva nutrūkusi tradicija“ pasakoja apie XIX a. – XX a. pradžios liaudiškojo krikščioniškojo pamaldumo formas ikikrikščioniškose šventvietėse. Aptariamas atskirų šventviečių lankymo dažnumas, jose atliekami apeiginiai veiksmai, elgesys. Pabrėžiamas tradicijos gajumas, iš kartos į kartą perduodant sakralumo jausmą legendomis apipintoms vietoms bei objektams.

Straipsnyje ,,Lietuvos vargondirbystės meno istorija“ Girėnas Povilionis supažindina su vargonų gamybos ir naudojimo istorija Lietuvoje. Vargonai pristatomi kaip saugotina lietuviškojo paveldo dalis.

Alės Počiulpaitės straipsnis ,,Kryždirbystė amžiams bėgant ir dabar“ pristato kryždirbystės tradicijas Lietuvoje. Menotyrininkė pateikia istorinę kryžių statymo raidos Lietuvoje apžvalgą, aptaria formų, simbolikos, paskirties kaitą. Taip pat aptariami sritiniai tradicinių memorialinių paminklų ypatumai bei apžvelgiamos naujos, XX a. antrojoje pusėje atsiradusios formos bei išraiškos būdai. Be kryžių, stogastulpių, koplytstulpių, koplytėlių, rašoma ir apie sakralinę skulptūrą, kuri suvokiama kaip neatsiejama paminklo dalis. Straipsnyje aprašomos liaudiškojo pamaldumo apraiškos, susijusios su kryžių pagerbimu, jų statymo intencijomis. Nemažai dėmesio skiriama kryždirbystės raidai po Nepriklausomybės atkūrimo (1990 m.). Kryždirbystės tradicijos gilumą, tvirtumą rodo tai, kad ji gyvuoja jau daugiau nei 400 metų, ir tai, kad kryžiai buvo statomi, nepaisant carinės Rusijos ir sovietų valdžios draudimų.

Skyriuje aptariami gana skirtingi kultūros elementai, tačiau vienokia ar kitokia forma juos vienija religijos tema. V. Vaitkevičiaus ir A. Počiulpaitės straipsniuose atsiskleidžia liaudiškojo krikščioniškojo pamaldumo, religinio sinkretizmo apraiškos daugiausia valstietiškoje kultūroje. O G. Povilionio straipsnyje aprašomas pirmasis vargonų paminėjimo faktas bei autoriaus aptariama vargonų gamybos raida Lietuvoje neatsiejama nuo katalikų bažnyčios bei dvaro ir miestiečių kultūros. Skyriuje ,,Kultūros paveldas" analizuojama tiek ikikrikščioniškasis, tiek krikščioniškasis laikotarpiai, jis apima įvairių socialinių sluoksnių – aukštuomenės, miestiečių, valstiečių – kultūrinį palikimą. Taip pat atskleidžiama kitų tautų kultūrų įtaka lietuvių tradicijai. Todėl galime teigti, kad remiantis atskirų kultūros faktų aprašymais pateikiamas gana išsamus bei aiškus lietuviškojo kultūros paveldo vaizdas.

Skyriuje ,,Gamtos paveldas" spausdinamas Algirdo Bruko straipsnis apie žmonių ir gamtos ryšius nuo seniausių laikų iki 1795 m.

Rubrikoje ,,Pasaulio lietuviai" Kazimieras Garšva rašo apie lietuvių gyventas bei tebegyvenamas teritorijas už Lietuvos Respublikos ribų. Remdamasis kalbiniais duomenimis, kalbininkas aptaria geografines baltų, lietuvių gyventas ribas bei parodo istorinę jų kaitą. Straipsnyje ,,Užribio lietuviai – mūsų kultūros priešpilis" K. Garšva akcentuoja Mažosios Lietuvos, Seinų krašto ir kitų lietuviškųjų salų indėlį į lietuvių tautos kultūrą. Autorius atkreipia dėmesį į visais laikais didžiųjų kaimyninių valstybių vykdytą lietuvių asimiliacijos politiką bei kalbinę diskriminaciją. Jaučiamas tautiškai angažuoto žmogaus susirūpinimas dabartine etninių lietuvių, gyvenančių už Lietuvos Respublikos ribų, padėtimi, jų galimybėmis išsaugoti lietuvių kalbą ir kultūrą.

Aldona Vaicekauskienė ir Romualdas Vitkauskas pristato jau dešimt metų trunkančią Lenkijos lietuvių etninės kultūros draugijos veiklą. Prisimenami pirmieji, dar iki oficialaus draugijos įkūrimo aktyvūs etninės veiklos entuziastai – Jonas Stoskeliūnas, Juozas Vaina, Jonas Pajaujis, rinkę tautosaką ir etnografinę medžiagą, senovinius daiktus, vėliau pasitarnavusius kuriant liaudies buities muziejų Punske. Straipsnyje pristatomos draugijos pastangos puoselėti Lenkijos lietuvių etninę kultūrą ir kalbą.

Kalbininko K. Garšvos bei Lenkijos lietuvių etnokultūros puoselėtojų A. Vaicekauskienės ir R. Vitkausko straipsniai keistai susišaukia su prieš tai aptarta emigrantų tema. Ir vienu, ir kitu atveju lietuviai gyvena svetimose valstybėse, svetimose etnokultūrinėse aplinkose, ir vieniems, ir kitiems tenka sutelkti jėgas, įdėti daug pastangų norint išsaugoti lietuviškąją tapatybę. Esminis skirtumas yra tas, kad etninėse žemėse už Lietuvos Respublikos ribų gyvenantys lietuviai niekur neemigravo, jie visada gyveno savo tėvų, senelių žemėje, bet jų likimas buvo nulemtas istorinių aplinkybių, kurių jie negalėjo paveikti. Tapę etnine mažuma svetimoje valstybėje, jie arba asimiliuojasi, arba stengiasi išlaikyti lietuviškąją tapatybę. Ją išlaikyti būtų lengviau, jeigu jie labiau jaustų tėvynainių iš Lietuvos palaikymą, domėjimąsi jų reikalais. Metraštyje ,,Gimtasai kraštas" toks domėjimasis aiškiai juntamas, ir šis leidinys publikuojamų medžiagų turiniu parodo, kad yra skirtas lietuviams, besidomintiems tautine kultūra nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos.

Metraščio rubrika ,,Tradicija ir dabartis" paskirta Lietuvos liaudies buities muziejaus istorijai. Įvairių kartų muziejaus darbuotojai – Eligijus Morkūnas, Inga Levickaitė, Vida Olechnovičienė ir kiti – pasakoja muziejaus įkūrimo istoriją, atskleidžia visuomenei mažai žinomas ar visai nežinomas ekspedicijų rengimo, eksponatų rinkimo, įsigijimo detales ir su tuo susijusias peripetijas, dalijasi ekspozicijų rengimo patirtimi, aprašo edukacines pažintines programas, muziejuje rengiamas šventes, mokslinę veiklą ir t. t. Iš straipsniuose pateiktos medžiagos matome, kad jau daugiau kaip 40 metų trunkanti Lietuvos liaudies buities muziejaus veikla yra paremta nuolatinio atsinaujinimo, plėtros ir modernių etnografinės medžiagos pateikimo formų ieškojimo principais. Muziejaus darbuotojai stengiasi, kad lankytojai iš sukauptų etninės kultūros detalių susidarytų kuo išsamesnį vaizdą apie Lietuvos praeitį.

Be mokslinių bei kultūrinių pažintinių straipsnių, ,,Gimtajame krašte" spausdinamos ir apžvalgos, pristatomos kraštotyros, etnologijos leidinių naujienos. Metraščio tekstus prasmingai papildo, iliustruoja fotografijos iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, Lietuvos liaudies buities muziejaus fondų, ,,Žiemgalos" leidyklos ir kt. rinkinių. Leidinį praturtina fotografų Algimanto Kunčiaus ir Romualdo Požerskio kraštovaizdžiai.

Pirmasis ,,Gimtojo krašto" numeris rodo teminį ir struktūrinį tarpukariu leisto leidinio tęstinumą. Žinoma, metraštyje nagrinėjamos temos atspindi šių dienų mokslo bei visuomenės aktualijas. Metraštis įdomus temų įvairove bei prieinamas plačiajam skaitytojų ratui. Leidėjai, matyt, yra išsikėlę sau neabejotinai kilnų tikslą supažindinti kitų šalių tyrinėtojus bei visuomenes su lietuvių kultūra ir tai jie įgyvendina pateikdami publikacijų santraukas net penkiomis kalbomis (anglų, latvių, lenkų, rusų ir vokiečių). Kaip ir paties leidinio atgimimas, tai labai sveikintinas užmojis. Metraštį rengia jo sudarytojas, atsakingasis redaktorius Vytautas Didžpetris bei kompetentinga mokslinė taryba ir redaktorių kolegija, todėl manau, kad leidinys bus pajėgus išlaikyti aukštą dalykinį lygį ir sėkmingai įgyvendins išsikeltus aukštus tikslus. Tiek leidiniui, tiek jo leidėjams belieka palinkėti ilgų bei prasmingų gyvavimo metų bei gausaus skaitytojų rato.

PUBLICATIONS

Native Land (Gimtasai kraštas)

Asta VENSKIENĖ reviews the revived ethnic culture review *Native Land* (*Gimtasai kraštas*) which was originally published between 1934 and 1943 in Šiauliai and edited by Peliksas Bugailiškis. The first volume of the revived review, which is defined as a chronicle, is published in Kaunas by the *Žiemgala* publishing house. The publishers are determined to tackle current issues in ethnic culture. The compiler and editor of the review is Vytautas Didžpetris.

Gyvojo folkloro peržvalgos

Prieš Dainų šventės Folkloro dieną rajonuose ir miestuose rengiamos folkloro ansamblių apžiūros. Apie tai, kas jų metu įžvelgta ir pajausta, su Lietuvos liaudies kultūros centro direktoriaus pavaduotoja Vida ŠATKAUSKIENE, Folkloro poskyrio vadove Jūrate ŠEMETAITE ir folkloro specialistais Audrone VAKARINIENE, Loreta SUNGAILIENE bei Arūnu LUNIU kalbasi Juozas ŠORYS.

Ką jums, specialistams, prieš 2007 m. Dainų šventę organizuotose apžiūrose jau, regis, apčiuopusiems bei pagal kasdienį bendravimą jaučiantiems dabartinį Lietuvos folklorizmo „pulsą“, davė prieš Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės Folkloro dieną rajonuose ir miestuose surengtos folkloro ansamblių apžiūros?

Vida ŠATKAUSKIENĖ. Apžiūras rengiame pagal tai, kaip susiklosto Dainų švenčių ciklas. Šiemetės neeilinės Dainų šventės Folkloro diena ateina ir su neeiline, specialia žemės tema bei atitinkamomis užduotimis folkloro ansambliams. Kita vertus, ansamblius ne pro šalį būtų peržvelgti ir kasmet – dėl to tik realiau žinotume jų pasirengimą ir galimybes, juolab kad kai kurie rajonai kiekvienais metais ir taip rengia folkloro ansamblių peržiūras. Tai tik į naudą – padeda kolektyvams nuolat pasitempti, tobulėti. O rengiantis šiai šventei ir seminaruose, ir susitikdami su ansamblių vadovais, etninės kultūros specialistais, kultūros administratoriais kiek galėdami stengėmės pabrėžti, kad norime kryptingo pasirengimo. Kad kolektyvai chaotiškai nesumestų tik to, ką geriausiai moka iš savo įprastinio repertuaro, kad stengtųsi paauginti dainavimo, šokimo, grojimo lygį. Tikėjomės, kad pasigilinimas į medžiagą, krypties ir temos paieškos bus naudinga ne tik Folkloro dienos programos kokybei, bet ir kiekvienam kolektyvui. Taip ir buvo – pasirinkta kryptis, koncepcija gana smarkiai pakoregavo kai kurių ansamblių sampratą apie tradicijas, tautinę kultūrą, išplėtė žvilgsnį nuo siaurų specifinių žanrų į didesnį kultūros lauką. Žemės tema paranki ne tik Dainų šventei, bet ir kiekvienam kolektyvui –tai paskatinimas atidžiau įsižiūrėti į gyvenamąją aplinką, į savo kraštą, į žemę,

Panevėžio folkloro ansamblis „Pulkelis“ (vadovai Lina ir Albertas Bartašiai).

kuri žmones maitino, augino ir brandino kaip asmenybes. Ji padeda ieškoti istorinių sąsajų, žmogaus santykio su gimtąja ar vėliau atrastąja žeme. Nemažai daliai ansamblių temos akcentavimas iš tiesų daug davė, kai kurie sukūrė tiesiog išgyventas, „išnešiotas“ pavyzdines programas. Dalis kolektyvų, matėme, atrado, regis, priimtiną motyvą, bet iki apžiūros ne iki galo jį išplėtojo, tačiau turi kryptį, perspektyvą – galės iš to išauginti „perliukų“. Kiti gal nespėjo įsigilinti ar nerado savosios linijos, bet pasirinko bent pavadinimą, susijusį su, tarkime, žeme motinėle ir kt. Gaila, bet kai kurie ansambliai nepasinaudojo proga sukurti įdomių programų, todėl parodė tik eilines koncertines versijas.

Ar atsirenkant į Dainų šventę daugiau lėmė teminis susivokimas, ar bendras profesionalumo lygis?

V. Š. Akcentavome, kad teminiam aspektui skirsime labai daug dėmesio, bet, aišku, svarbu buvo ir kolektyvų pastangos, ir specifiniai profesionalumo, tradicijų saugojimo, atlikimo kriterijai.

Iš maždaug keturių šimtų folkloro ansamblių, panorusių dalyvauti Dainų šventėje, jon buvo pakviesti beveik trys šimtai kolektyvų. Koks apskritai šiuo metu ansamblių statistinis fonas – kiek ko turime pagal pajėgumo kategorijas ir kur brėžiama riba, už kurios bandantys folkloriškai muzikuoti nebelaikomi rimtu organizaciniu ir kūrybiniu dariniu?

Jūratė ŠEMETAITĖ. Apžiūrose pasirodė 402 kolektyvai, kuriuose buvo 7576 dalyviai. Į šventę pakvietėme 281 folkloro ansamblį (5254 dalyvius), 150 tautodailininkų. Džiaugiamės, kad folkloro ansamblių bendruomenė auga, po anos apžiūros atsirado keletas naujų kolektyvų – ne tik suaugusiųjų, bet ir vaikų. Folkloro ansamblių judėjimas stiprėja ir šakojasi, vyksta begalės renginių. Matome ne nuosmukį, o nuoseklų kilimą. Ryškūs net išoriniai pokyčiai – tam padeda ir mūsų Centro vykdoma Tautinio kostiumo programa, kuri skleidžiasi visoje Lietuvoje ir rodo viltingas tendencijas. Mūsų norai, kad ansamblių sceniniai kostiumai būtų gražūs, pamažu virsta realybe.

V. Š. Matyt, turėjo įtakos ir šviečiamasis minimos programos poveikis, ansambliuose susiformavo brandesnė kostiumo dėvėsenos samprata, todėl visaverčių kostiumų poreikis bręsta ir „iš vidaus“ – daugelis savivaldybių stengiasi, kad jų ansambliai turėtų puikius, iš geriausių medžiagų pasiūtus, išaustus, kraštui būdingus tautinius kostiumus. Net girdėjom pažadų, kad jei kolektyvą atrenkat į šventę, tai jam savivaldos rūpesčiu bus pasiūdinti nauji derami tautiniai kostiumai. Svarbiausia net ne skiriamos lėšos, o būtent santykis tarp finansinių galimybių ir suvokimo bei poreikių išaugimo.

Kiek pamenu, seniau bendrasis šio žanro kolektyvų kiekis buvo pateikiamas bene trejetą ketvertą šimtinių didesnis – ar tada į bendrąjį maišą buvo kišami ir „nebrendylos“ bei šiaip periferiniai užribiniai sambūriai?

V. Š. Išties ansamblių statistika anksčiau ir dabar skiriasi nedaug – seniau galbūt buvo pasitelkiami kiti apskaitos šaltiniai. Sakydavom, kad jų buvo ir apie 900, ir apie 800, bet tada gal perdaug pasitikėjom iš rajonų gaunamais duomenimis, o realių ansamblių niekas rimtai nebuvo „pačiupinėjęs“. Šiemet apžiūrose panoro dalyvauti maždaug tiek pat kolektyvų kaip prieš dvejus metus, ir tarp jų nesusipratėlių beveik nebebuvo.

J. Š. Tiesa, tarp pretendentų buvo modernizuotų kolektyvų, kurie folklorą nori savaip interpretuoti, bet šioje Folkloro dienoje jiems nenumatyta vietos.

Kuo rėmėsi šiemetinės atrankos kriterijai, juk per daugelį atrankų ir jie išsikristalizuoja? Trumpai drūtai – ko reikalaujame iš gero folkloro ansamblio?

Loreta SUNGAILIENĖ. Pirmiausias kriterijus – tai programa. Daugiau balų gavo tie, kurie rinkosi temines programas, kurie, įtraukdami įvairių folkloro žanrų kūrinius, sugebėjo jas vientisai parodyti. Buvo vertinamas ir repertuaras, naudotas teminėms programoms sukurti. Pirmiausia norėta, kad repertuaras būtų paimtas iš pirminių šaltinių, iš ansamblio gyvenamojo krašto, žiūrėta, kad tai būtų vertingi kūriniai – kuo senesni, o jei naujesni, tai kad atitiktų pasirinktas programas, sceninę išvaizdą ir apskritai sceninę kultūrą. Sceninę kultūrą netgi atskirai vertinom, nes labai svarbu, kaip ir kokiomis priemonėmis kolektyvo nariai sugeba perteikti pasirinktą repertuarą ir programą, kiek jie geba rasti takoskyrą tarp natūralaus tradicijos parodymo ir pritaikymo scenai, kuri turi specifinius reikalavimus. Kartais saikingai naudojama vaidyba nepakenkia. Jei jos perdaug, susimąstai, kur ansamblio folkloriškumas, natūralumas. Na ir, žinoma, neapsiėjome be svarbiausiųjų dalykų, kurie mus lydi nuo pat folkloro judėjimo pradžios – tai dainavimo tradicija, įvairių regionų liaudies dainų interpretavimas, šokimas, visada pagyvinantis programą ir suteikiantis gyvybingumo bei nuotaikos. Buvo vertinamas ir instrumentinių grupių muzikavimas – kad būtų artimesnis tradicijai, stilingas, išsiskirtų iš kitų ansamblių grojimo. Džiugu, kad būta programų, kuriose panaudota nemažai žodinės tradicijos – norėjom, kad tautosakos kūriniai būtų pasakojami tarmiškai, kad jie būtų susiję su kitais repertuaro kūriniais, kad žodiniai intarpai atitiktų programos temą. Na, ir apranga, kuri išties vis labiau džiugina – pastabų darėme tik dėl vienos kitos neskoningos detalės. Kartais, kasdien matydamas folkloro ansamblio dalyvį, net nustembi, kad su tautiniu kostiumu jis gražesnis, tauresnis, o veidas toks šviesus, visai kita laikysena… Tautinis rūbas įpareigoja būti taurios išvaizdos!

V. Š. Beje, šiemet aiškiai pamatėme, kad ne tik išore, bet ir vidumi ansambliai labiau subrendę. Daug prie to prisidėjo folkloro ansamblių konsultantai. Tarkim, Žemaitijoje kolektyvus nuolat konsultuoja Zita Baniulaitytė. Daugelis ansamblių vadovų į ją kreipiasi, ji gali ne tik patarti, bet ir

realiai padėti – ką nors pasiūti, išausti ar patvarkyti. Net jei kolektyvas neturi galimybių kaip reikiant pasisiūdinti visus tautinius kostiumus, Zita sugeba patarti, kaip ir su prastesniais rūbais scenoje gražiai atrodyti. Konsultantai padirbėjo ir kitose srityse – pagerėjo dainavimas, šokimas, instrumentinių grupių nuovoka, programų sudarymas.

J. Š. Ne tik Zita Baniulaitytė įdėjo daug darbo – pažymėtini ir kiti puikūs folkloro ansamblių konsultantai: Asta Vandytė, Lina Vilienė, Diana Martinaitienė, Lina Balčiūnienė, Gaila Kirdienė, Giedrė Ramunė Pečiulienė, Rita Macijauskienė, Antanas Bernatonis ir kt. Jų darbas buvo nuoširdus ir vaisingas.

Vieni kolektyvai stiprūs dainavimu, kiti šokimu, grojimu ar puikia apranga, o tretieji – tarsi universalūs, bet, matyt, kad šventėje išryškėtų visas spektras, būtina subtiliai šiuos elementus derinti. Kokios ryškėja tendencijos – ar labiau krypstama prie universalaus ansamblio modelio, ar pastebima daugiau savitų specializacijų?

V. Š. Yra visko – tai numatėme išskirdami kolektyvų tipus, arba formas. Aišku, geriausia, kai ansamblis universalus. Bet kai kurie neturi kapelų, tad negali gerai pašokti. Esama ir mažųjų sambūrių – tradicinių kapelų ir kaimų dainuojančių močiučių grupių. Esame įpratę, kad klasikinės, kone etaloninės dainininkių grupės yra iš Varėnos rajono. Iš esmės tokia tradicija ir tęsiama, tai stiprioji dzūkų kaimų ansamblių pusė. Tačiau ir Širvintų rajone yra kokia pora tokių – tai Anciūnų dainininkės ir „Linksmosios močiutės“ iš Jauniūnų. Močiutėms ir dainavimo pakanka, nes jis tikras, tradicinis, be to, jos geba išraiškingai tarmiškai papasakoti, dar kokį ratelį susukti. Yra ir smulkesnių dainuojančio jaunimo grupelių, bet nedaug.

J. Š. Būtų galima išskirti didžiuosius ansamblius, kurie universaliai aprėpia ir dainavimą, ir muzikavimą, ir kitus elementus; daugiausia jų didžiausiuose miestuose, bet esama ir rajonuose.

Kauno rajonas išsiskiria kasmetinėmis rajoninėmis folkloro ansamblių apžiūromis. Kiekvienas ansamblis turi parengti programą, kurioje trečdalis kūrinių privalo būti nauji, o kiti gali kartotis. Kauno rajone išryškėjo įdomus reiškinys – daugelyje miestelių atsirado dainininkių sambūriai. Tie suvalkietiškai dainuojantys moterų sambūriai atsiskleidžia tada, kai jiems pradeda vadovauti geras vadovas. Pavyzdžiui, ansamblis „Ringauda“, kuriame dainavo pagyvenę žmonės, seniau buvo neaiškaus žanro, nes

Kupiškio r. kultūros centro folkloro ansamblis „Kupkėmis“ (vadovė Alma Pustovaitienė).

jiems vadovavo vadovė, tiesą sakant, nelabai suvokianti, kas yra folkloras. Kai kolektyvui pradėjo vadovauti Mintautas Pečiulis, viskas pasikeitė. Jam pavyko tas močiutes „išlukštenti“, savaip išgvildenti ir atskleisti gražiausius jų „perliukus“. Dabar „Ringauda“ dainuoja puikiai, net kai kuriems tikriesiems suvalkiečių kolektyvams iki jų reikia pasitempti. Puikios ir Ilgakiemio dainininkės – manom, kad būtinai turim įrašyti jų dainas, galėtų būti išleista jų kompaktinė plokštelė. Pavyzdinis jų dainavimas!

Džiugu, kad Kauno rajone veikia net penki vaikų folkloro ansambliai ir jų vadovai geranoriškai bei dalykiškai bendradarbiauja.

V. Š. Išryškėjo diapazonas nuo pateikėjų, tradicijų perėmėjų iki šiuolaikinių atlikėjų, siekiančių išlaikyti iš praeities einančią tautinę savastį.

Kartais abejonių kelia instrumentinės muzikos atlikėjų grupės, mėgstančios visokias interpretacijas, besitaikančios prie publikos skonio, naudojančios vėlyvesnių muzikinių sluoksnių stilistiką, tarkim, prie basedlės prijungiančios elektrą ar pan. Taip nutikdavo „Vydragai“, Zarasų rajono kapeloms, Telšių „Rataams“, bet šįkart jos „tilpo“ į gražiausią ir originaliausią tradicinę formą.

Kokios priežastys lėmė, kad šiemet „mandrosios“ instrumentinės grupės ir kapelijos taip noriai pasuko tradicijos link?

Arūnas LUNYS. Muzikantai – „linksma liaudis“, todėl nėra lengva su jais dirbti. Tenka pripažinti, kad dauguma tradicinės muzikos atlikėjų yra ragavę muzikos mokslų, ir kartais tai matyti.

Šį kartą apžiūrose muzikantai parodė, kad turi nuovoką ir gali kūrinį interpretuoti šiuolaikiškai, bet laikydamiesi tradicijos. Pavyzdžiui, Telšių „Rataa“ šiek tiek keldavo diskusijų dėl grupės sudėties, instrumentų pritaikymo ir kt. Teko ilgai aiškintis, kol galų gale pavyko rasti bendrą kalbą. O būtent – jei atvažiuojate į Folkloro dieną, būkite malonūs groti laikydamiesi tradicijos reikalavimų, jei važiuosite į kokį kitą festivalį ar vestuves – tai jūsų reikalas.

Kokia folkloro kolektyvų padėtis vyriška ranka kuruojamoje Žemaitijoje?

A. L. Mano kuruojamoje Žemaitijoje, kaip ir kitose etnografinėje srityse, yra dėmesiu folklorui stiprūs ir silpni rajonai. Manau, kad šiuo metu prasčiausia padėtis yra Pagėgių savivaldybėje ir Tauragės rajone. Šiemet nustebino ir nudžiugino Mažeikių, Skuodo, Kretingos rajonai, kuriuose folkloro ansamblių veikla suintensyvėjo. Pavyzdžiui, Skuode pasirodė trys šio rajono kolektyvai – Mosėdžio, Barstyčių ir Skuodo „Vereta“ ir, kaip niekad, išaugus jų lygiui buvom priversti visus pakviesti į Dainų šventę. Šiemet Telšiuose vykusioje visos apskrities apžiūroje ypač puikiai pasirodė „Alksniukai“ iš Mažeikių rajono, jaunimo folkloro ansamblis, kurį nors prie žaizdos dėk. Entuziazmu ir noru gyventi folkloru jie netgi šiek tiek pranoko „Alksną“. Vaikai tėvus visada pralenkia – žinomas dėsnis, o „Alksniukai“ yra vaikai, išaugę „Alksnoje“ ir sugebėję susiburti į pajėgų kolektyvą. Kretingos rajone ansamblių lyg ir nemažai, bet su jais visada tekdavo padiskutuoti, kaip tradiciškai interpretuoti folklorą, o šiemet reikalai pagerėjo. Akivaizdu, kad pasistengę kolektyvų vadovai gali daryti teigiamą įtaką kolektyvų raiškai; realiai nuo jų priklauso, ar ansamblis geras, ar prastas. Pavyzdžiui, visada turėdavom daug pretenzijų Kretingos „Gervelei“, bet ėmus dirbti Elenai Šalkauskienei, atvykusiai iš Klaipėdos, ir Vytautui Kubilinskui, ansamblis sustiprėjo. Ir Telšių rajone reikalai pagerėjo, pagausėjo ansamblių.

V. Š. Pavyzdžiui, Telšių rajone atsirado naujas Varnių vaikų ansamblis „Ciruliuks“. Jie tik tik susibūrė, neturi gerų rūbelių, bet tai tarsi antrasis telšiškis „Čiučiuruks“ veiklos pradžioje. Varniškiai savo pirmapradiškumu, natūralumu tiesiog pavergė.

Gerą programą parengė Skuodo r. Mosėdžio folkloro ansamblis, parodęs rugiapjūtės pabaigtuves, gražias savo natūralumu, įspūdžiu, kad tame nuolat dalyvauja visa bendruomenė, kad žmonės kiekvienais metais ir dirba, ir dainuoja, ir darbo pabaigą sugeba išgyventi kaip sielą nuskaidrinančią apeigą. Tas pojūtis suprantamas ir tikėtinas, nes ansamblyje dalyvauja ir vadovės Vitos Pajarskienės mama, tėvas, ir kiti senieji mosėdiškiai – puikūs, tradiciją jaučiantys pateikėjai. Ta dvasia, manau, Mosėdžio ansamblį ir palaiko.

Skuodo „Vereta“, be dainuojamojo folkloro, stengėsi pateikti žinių apie savo kraštą ir jo istorinius įvykius.

Labai vertingas buvo Klaipėdos rajono Dovilų „Lažupio“ pasirodymas – žemaitiškų krikštynų programa su mitologiniais niuansais, su natūraliu veiksmu, kuriame rado ką veikti ir vyresni, ir jaunesni žmonės. Darnus, skoningas paprotinis vyksmas – paieškota ir archajinio mąstymo elementų, ir vėlyvesnių tradicinio bendruomeninio gyvenimo reiškinių, kurie gražiai įpinti į programos visumą.

Patiko ir Kretingos rajono Vydmantų „Žemčiūgai“, kurie parengė programą apie mišką. Gražiai išryškėjo tarmė ir šio žemaičių žemės kampo žodynas, tiesiog neišsemiama gausybė negirdėtų daiktų, rakandų, vietovių pavadinimų... Ir ansamblio dalyviai, ir žiūrovai patyrė, kad žmogus nė žingsnio be miško negali žengti – iš medžio ne tik namai statomi, daromi namų, ūkio padargai, net ir muzikos instrumentai gaminami. Iš miško gauname šitiek gėrybių ir sveikatai, ir dvasios atgaivai. Miškas – tai Dievo dovana.

Puikus buvo ir Palangos „Mėguvos“ pasirodymas, kurį jie, kuršių Mėguvos žemės palikuonys, parengė tarsi apeigą užmaršties smiltims nupūsti ir atgaivinti ryšį su krašto praeitimi.

Klaipėdoje gražiausia programa buvo „Kuršių ainių“ – „Pajūreliais pamareliais“. Taip pat ir „Alkos“ – „Iš trijų kampų vėjužis pūtė“. „Kuršių ainių“ programa nusakė, kaip atsirado jų kraštas, žemė, Kuršių nerija, ir kaip, kodėl

Marijampolės laisvalaikio ir užimtumo centro folkloro ansamblis „Žibinyčia“ (vadovas Žydrūnas Rutkauskas).

ten reiškiasi tarsi kitoniška žmonių dvasia. Jų programa – aukšto lygio pastatymas, minispektaklis ar misterija. Pusiausvyra tarp prasmės, teatrinių vaidybinių elementų ir motyvuotai surinkto repertuaro.

Vis dėlto Klaipėdoje folkloro banga tarsi lūžtelėjo žemyn. Tarp miestų Klaipėda visada būdavo pavyzdys, kaip reikia telkti ir gausinti folkloro gerbėjus, entuziastus. Gal tiesiog perdaug buvo pranokę kolegas? Gal sumažėjo savivaldybės Kultūros skyriaus parama? Kažkoks liūdesys ansamblių vadovų veiduose…

A. L. Beje, dar neaišku, kaip vertinti Šilutės r. kultūros skyriaus vedėjos Vilmos Griškevičienės nenorą rodyti realios rajono folkloro ansamblių padėties. Vietoj to mums bandoma „nuleisti“ jos pačios atrinktus du kolektyvus, nors nebuvo net rajoninio lygmens apžiūros. Su tokia nepagarba ne tik šventės rengėjams, bet ir savo rajono kolektyvams susiduriame pirmąkart.

J. Š. Juolab kad seniau apžiūros Šilutės rajone vykdavo kaip išskirtiniai renginiai, kuriuos pripažindavome kaip vienus iš geriausių Lietuvoje. Tai turėdavo naudos, nes visi kolektyvai būdavo drauge, matydavo vieni kitų programas, galėdavo jas palyginti, pasimokyti, po apžiūros apie pastebėtus trūkumus buvo atskirai pasikalbama su kolektyvų vadovais.

V. Š. Rajono kultūros vadovai padarė didžiulę skriaudą savo folkloro puoselėtojams.

J. Š. Šiaulių rajone šiek tiek pasikeitė padėtis todėl, kad vis retėja senųjų dainininkių gretos. Turėjome tradicijos tęsėjų sambūrių Meškuičiuose, Micaičiuose, bet dabar likus vienai kitai dainininkei atėjo nauji žmonės, ir jiems dar reikia įdėti daug pastangų, kad gebėtų perimti tradiciją ir ją tinkamai parodyti. Kita vertus, pagirtinai Raudėnuose triūsia Jovita Lubienė, kuri turi didžiausią folkloro ansamblį Šiaulių rajone (70 vaikų), parengta įdomi dainų, šokių, pasakojimų programa, bet jų nekviesim į šventę dėl paprastos priežasties – neturi tinkamų rūbų.

Beje, Šiaulių „Salduvės“ ansamblis parengė nepaprastai gražią žemei skirtą programą, kuri atitiko visus mūsų keliamus reikalavimus.

Kokie pastebėjimai iš Suvalkijos?

Audronė VAKARINIENĖ. Jau ir po praeitų apžiūrų juos gyrusi, šįsyk galiu dar labiau pasidžiaugti. Suvalkijos folkloro ansambliai vis stiprėja, išgrynina tradicinės kultūros sampratą. Labiausiai džiugina tai, kad patys suvalkiečiai pajuto poreikį reprezentuoti savojo regiono tradicinę kultūrą. Anksčiau būdavo sunku pajusti suvalkietiškos tradicinės muzikos specifiką, o dabar dauguma kolektyvų į krašto tradiciją ima atsigręžti visa jos raiška nuo seniausių

iki naujausių formų. Prieš keletą metų tos senosios formos jiems atrodė keistos, kartais net nepriimtinos, pavyzdžiui, ansambliai kratėsi seniausiojo vienbalsių dainų sluoksnio, jo beveik nepažino ir nerodė noro pažinti. O dabar šias dainas prisijaukino, lyg ir pamėgo, nemažai jų panaudoja savo programose. Juolab kad šių metų Dainų šventės temai rengiamoms programoms to tiesiog reikėjo. Rengiant su žemės darbais susijusias temines programas tenka remtis būtent seniausiuoju dainų sluoksniu. Suvalkiečius reikia pagirti dėl jų bruožo į viską žiūrėti rimtai. LLKC specialistų raginimai parengti temines programas tapo rimtu stimulu bemaž visiems kolektyvams. Atrodo, tik du regiono ansambliai neparengė teminių programų. O, tarkim, Rokiškio rajone neatsirado nė vieno ansamblio, kuris tokias parengtų... Suvalkiečių paieškota regionui būdingiausių žemės tematikos aspektų, parengtos gražios ir visapusiškos programos su papročiais, tekstais. Kai kurie vadovai rinkiniuose rastą medžiagą ryžosi patikrinti apeidami savojo krašto apylinkes, dar kartą perklausdami žmonių, ar tikra tai, kas aprašyta knygose. Patikrintus duomenis naudojo programose.

Nepaprastą įspūdį padarė ir jų tautinio kostiumo dėvėjimas. Nežinau, kaip jie, nesiskųsdami, kad brangu, sugeba įsigyti geriausius tautinius kostiumus, juolab kad suvalkietiškieji kostiumai yra vieni iš brangiausiųjų. Jiems beveik jokios pirktinės medžiagos netinka, viskas turi būti skrupulingai išausta, išsiuvinėta. Suvalkiečių kostiumai dabar tiesiog žėri! Jie ne šiaip sau tvarkingai apsirengę – jų kostiumų variantai „išieškoti“ siekiant išplėsti tautinio drabužio komplektavimą. Tai ir nestebina, nes regione netrūksta išmanančių šią sritį specialistų: gerai darbuojasi Vilkaviškio „Mažoji audimo artelė“, Marijampolės folkloro ansamblio „Žibinyčia“ vadovas Žydrūnas Rutkauskas, aktyvūs ir kitų ansamblių vadovai. Neapsiribojama išleistomis knygomis – ieškoma archyvinės medžiagos.

Kokia nusistovėjo geriausiųjų Suvalkijos folkloro ansamblių hierarchija?

A. V. Jau per praeitą apžiūrą, be Vilkaviškio „Sūduvių“, į reprezentacinį statusą pretendavo Kalvarijos „Diemedis“, Marijampolės „Žibinyčia“. Jie šiose pozicijose ir išliko. „Diemedis“ ir šį kartą parengė gražią, turiningą programą – tam jie turi visas galimybes, nes ne tik gerai dainuoja, šoka, pasakoja, jie turi ir instrumentų gausią kapelą. Prieš dvejus metus visu grožiu suspindusi Marijampolės „Žibinyčia“ išliko ryški, įdomi, beieškanti. Šį kartą ansamblis atsiliepė į vieną iš sunkiausių Dainų šventės rengėjų užduočių – prašymą atspindėti etninių žemių, gentinį aspektą. Tam sunkiam darbui nedaug kas iš ansamblių ryžosi... „Žibinyčia“ pabandė atskleisti galėjusią skambėti tradicinę sūduvių muziką. Išskirtina ir tai, jog savojoje programoje ansamblis naudojo ne autentiškus tekstus (jų ir neįmanoma būtų rasti), bet istorinio romano ištraukas. Prie karinių-istorinių dainų tai derėjo. Įdomus požiūris, netikėta – net jei ir ne visiems pasirodytų priimtina.

Šiemet atsirado ir naujų Suvalkijos regiono „žvaigždžių“. Tai labai patobulėjęs Šakių r. Patašinės folkloro ansamblis „Nova“, kuris surado savo vietą, tapo savitu, reprezentuojančiu, plačiai apimančiu, gebančiu parengti puikią programą kolektyvu. Jų programoje išsiskyrė įdomiai interpretuotas žemės budinimo motyvas, – jam atskleisti buvo surasti ir panaudoti senieji timpanai. Vadovės Nijolės Černevičienės nuomone, timpanų mušimas per Velykas bažnyčių šventoriuose mena senuosius pagoniškuosius laikus. Šį archajinį reliktą šakiečiai gražiai įterpė į programą. Joje atsispindėjo ir pavasariniai žemės darbai, jų papročiai, dainos, į darnią visumą programą sujungė gerai parinktos oracijos.

Senieji regiono favoritai – Vilkaviškio „Sūduviai“, Šakių „Šakija“, Sintautų „Santaka“ – irgi parengė geras programas žemės darbų motyvais. Savojo krašto ežerus, piliakalnius ir kitas išskirtines vietas savojoje programoje gražiai pristatė Vilkaviškio „Lankupa“.

O kokios neigiamos suvalkiečių folklorizmo pusės?

A. V. Iš tikrųjų jų beveik ir nėra. Tiesa, šiame regione taip ir neatsiranda daugiau vaikų folkloro ansamblių, nors pastangų paskatinti šį procesą būta nemažai. Kažkokie dariniai kuriasi, bet nebūtinai pasirenka teisingą kryptį ir stilistiką. Pavyzdžiui, Marijampolėje jau daug metų gyvuoja „Klevelis“, kurio vadovė sugeba daugybę vaikų uždegti veiklai, turi daug entuziazmo, norų, bet vis dar neišgryninamos nuostatos, kokiai veiklai vaikai kurstomi.

Silpniausias (nuo seno toks yra) regione – Prienų rajonas. Bet ir ten ryškėja viltingos tendencijos. Jei anksčiau folkloro kolektyvų prieniškiai buvo visai skurdūs, tai dabar vis nauji ansambliai kuriasi, senieji po truputį stiprėja. Pažanga didžiulė, ypač atsižvelgiant į tai, nuo kokio lygio evoliucionuota. O garsiosios Skriaudžių „Kanklės“, atėjus vadovauti „liaudininkui“ Edmundui Gumuliauskui, nukrypo nežinia į ką. Niekada iki šiol to nesam darę, bet šiemet „Kanklių“ į Dainų šventę nekviečiame, nes jų programa visiškai neatitinka folkloro stilistikos.

Keliaukim į dainingąją Dzūkiją...

L. S. Susiklostė tradicija, kad Dzūkijoje visada gausu kolektyvų, ypač nuolat giriamame Varėnos rajone. Šiemet ten vėl pasirodė 25 ansambliai. Žinoma, daugiausia išgirdome dzūkiškų dainų, o instrumentinio muzikavimo – nedaug. Išvydome daugiausia dainininkių (kartais ir ratuotojų) grupes. Varėnos dzūkai tebėra tradicijų kalvė. Ekspertės, apsilankiusios tame krašte, sakė, kad, be kaimų ansamblių, Marcinkonių, Žiūrų kolektyvų, stojasi ir Matuizų folkloro ansamblis, parengęs nuotaikingą programą apie grybavimą ir uogavimą. Žodžiu, ansambliai akcentavo tai, ko turtingi savam krašte, be abejo, tai apipindami papročiais, nemaža programų parengta apie lino kelią. Neapsieita ir be arimo, sėjos, rugiapjūtės,

šienapjūtės ir kitų darbų, susijusių su žeme. O kur vaikai, ten, aišku, ir Sekminių papročiai, tam laikui tinkančios dainelės. Vis dėlto norėtųsi, kad vaikų folkloro ansamblių Varėnos rajone būtų daugiau ir bent vienas ryškiai stipresnis. Kažkada buvęs nedidukas Marcinkonių vaikų ir jaunimo ansambliukas jau nepasirodė... Smagūs Nedzingės vaikai, vadovaujami Aldonos Mockevičienės. Kai į „Piemenukus“ pritraukiama daugiau vaikų, jų sambūris pasidaro gyvybingesnis ir žaismingesnis. Ir prie Varėnos kultūros centro yra susibūręs jaunimo ansamblis, tik gal neparankus jiems buvo temos parinkimas – palydos į kariuomenę. Gal dar per anksti vaikams kariauti, be to, jie buvo gana susikaustę. Norėtųsi, kad prie dainuojančių, muzikuojančių, ratuojančių močiučių ir diedukų glaustųsi ir vaikaičiai. Tokią kryptį pastebėjome Švenčionių rajone. Po keletą vaikų ir paauglių bandoma įtraukti į suaugusiųjų kolektyvus, jaučiamas kartų bendravimas, tradicijų perimamumas. Žodžiu, Varėnos rajono kolektyvai ryškios pažangos negalėjo padaryti, nes visada ir buvo nuoseklūs dzūkiškos dvasios palaikytojai. Liūdna, kad niekaip nesiseka išjudinti Alytaus krašto – dideliam mieste iki šiol nėra reprezentacinio folkloro ansamblio. O Alytaus rajone pamatėme nemaža kolektyvų, kurie stengiasi perteikti krašto tradicijas ir dainas. Pagirtini Alovės ir Punios ansambliai, kurie, palyginti su praėjusios apžiūros rezultatais, yra pasistūmėję į priekį – jų folkloro samprata pasidarė gilesnė, stabilesnė. Alytaus rajonas nelabai nori į Dainų šventę atvežti savo kolektyvų, nes panašiu laiku rengia apskrities šventę, bet gal susiderinsime.

V. Š. Lazdijų rajonas seniau vis būdavo lyg duobėje. Šįkart gal ir nebuvo pasiekta aukštumų, bet aiškiai pamatėme, kad jie nori burtis, turi tikslų, ambicijų – pasirodė 13 kolektyvų, – to niekada nėra buvę. Kryptis teisinga, nors ansambliai dar neįgiję meistriškumo. Jie neblogai aprengti, o Lazdijų kultūros centre veikia net du kolektyvai, viename iš jų – visas kultūros žmonių žiedynas su direktoriumi priešaky. Yra ir keletas vaikučių kolektyvų, tad galim konstatuoti, kad Lazdijai turi gražių perspektyvų.

Telšių r. savivaldybės kultūros centro vaikų folkloro ansamblis „Čiučiuruks“ (vadovė Rita Macijauskienė).

L. S. Džiugina ir Druskininkų savivaldybės žmonės – pirmiausia Lina Balčiūnienė, kuri kaip konsultantė prieš apžiūras Dzūkijoje apsuko nemenką ratą. Jos „Stadalėlė“ irgi parengė įdomią programą – gražiai įtraukiami vyresni žmonės, gebantys įtaigiai dainuoti ir perteikti atsiminimus.

Švenčionių rajone didelį įspūdį padarė Lazdinių-Adutiškio ansamblis – jis tiesiog nuostabus! Programa vientisa – apie liną kalbama papročiais ir krašto dainomis, ansamblyje gyvybingi senoliai ir daug jaunimo, ir kiekvienas pasireiškia būdingu veiksmu, individualybės parodymu. Ir Violetos Balčiūnienės vadovaujama grupė „Dobilio“ dideliais žingsniais daro pažangą – dirba su pajautimu ir vidine ramybe.

Per Švenčionis keliaujam į Aukštaitiją.

J. Š. Aukštaitija – didžiausias regionas, joje galime aptikti įvairiausios ansamblių raiškos. Šiemet labiausiai nudžiugino Pasvalio rajonas. Ten vėl atsirado naujas vaikų folkloro ansamblis – kaip ir per praeitą apžiūrą! Pasvalyje dirba tikri folkloro entuziastai – Daiva Adamkavičienė, vadovaujanti ansambliams „Rags“ ir Joniškėlio folkloro ansambliui „Linelis“, ir Albertas bei Lina Bartašiai, kurie jaučia vidinį poreikį pasitelkdami suburtus ansamblius gaivinti vietinę tautinę kultūrą. L. Bartašienė nuo 2003 m. vadovauja Svalios mokyklos vaikų ansambliui, o šiemet jai pasisekė iškovoti lėšų ir puikiai muzikuojančius vaikus papuošti tautiniais kostiumais. Buvo „užsuktas“ ir gražus Valakėlių ansamblis, kuriame dainuoja 16–17 metų jaunuoliai. D. Adamkavičienė domėtis folkloru subūrė dar vienos – Paiešmenių – mokyklos vaikus.

Aukštaičiai daugiausia rengė žemės darbų programas. Galėčiau išskirti Baisogalos „Dainorius“ (Radviliškio r.), parengusius puikią savo krašto žmonių folkloro programą, į kurią įtrauktos ir jau mirusio dainininko Prano Šveisčio dainos. Vis klausdavom, kodėl baisiogališkiai nekalba tarmiškai – pasirodo, ten yra daug iš kitur suvažiavusių žmonių, bet dabar jie, prisikvietę daugiau vietinių, stengiasi atgaivinti tarmę, todėl ir ansamblis nušvito kitokia spalva.

Minėtieji L. ir A. Bartašiai buvo pakviesti vadovauti Panevėžio miesto „Pulkelio“ ansambliui. Atsirado konkurentas „Raskilai“ – dabar abu kolektyvai lygiaverčiai. Gražiausiai atliekamos aukštaičių dainos – gali išgirsti ir aukštų tonų dainų, ir „išieškoto“ vyrų dainavimo – su prieskoniu, su lanksčiais niuansais.

Nudžiugino Kėdainių rajone tarsi iš naujo atsiradęs Krakių ansamblis. Seniau ten gyvavo dainuojančių žmonių sambūris, kuriam prisakydavom daugybę kritinių pastabų. Dabar su jais pradėjo dirbti nuovoki vadovė Ona Auškalnienė, ir Krakių „Žiedupės“ ansamblis pražydo. Puikiausias, beveik galėtų būti pavyzdinis, apsirengęs gerais tautiniais kostiumais, pagal programą per Žemės ūkio ministeriją gavęs europinių lėšų (ne iš vargano kultūros biudžeto). Iš esmės prie ansamblio veiklos prisideda visa miestelio bendruomenė ir seniūnas. Beje, pagirtina, kad pati vadovė į sceną nelipo – ansamblis parodė, ką pats sugeba.

Kėdainių rajone dar yra puikus Akademijos ansamblis „Seklyčia“. Jam tikrumo teikia senokai kaip gera dainų žinovė pažįstama Bronė Gaučienė, kurios balsas skamba vis įtaigiau. Vis daugiau gyvybės, energijos toje „Seklyčioje“! Be abejo, kalbant apie kėdainiškių ansamblių sėkmes būtina pasidžiaugti ir jų kuratorės Reginos Lukminienės veikla. Jai labai rūpi, kad rajono ansambliai pasirodytų deramai, ji nuolat konsultuoja ir tariasi su ansambliečiais, nors specialių muzikos mokslų nėra baigusi – dirba krašto muziejuje. Jai labai rūpi rajono etninės kultūros būklė, ji atsidavusi renka etnologinę ir tautosakinę medžiagą. Tiesa, dar rajone yra Dianos Dovidavičiūtės vadovaujamas Labūnavos pagrindinės mokyklos ansamblis „Pėdelis“, kuris puikiai dainuoja ir šoka, tik jam dar trūksta instrumentinės grupės. Ir Reginos Lukminienės ansamblis „Jorė“ parengė savitą programą, kurioje iš jos surinktos medžiagos pateikta ir papročių, ir įdomių pasakojimų, tik pasigedome ryškesnės tarmės.

Koks liūdniausias Aukštaitijos rajonas? Vis dėlto Joniškis... Šįkart pasirodė tik vienas jų ansamblis, kuris dalyvaus ir Dainų šventėje. Deja, Ritos Kipšaitės vadovaujamas asnamblis „Kuparas“ dėl objektyvių priežasčių apžiūroje nepasirodė.

Tikiuosi, kad rajonai, kuriuos paminėsiu kaip prastai dirbančius su folkloro ansambliais, padarys išvadas. Nuliūdino Anykščių rajonas, kuriame nestinga kūrybingų žmonių, jų saviraiška išties prigimtinė, bet... trūksta vadovų su išmanymu. Kuratorė Regina Stumburienė ansamblius globoja, bet galbūt jai trūksta laiko, didesnio noro ir pastangų rajono kolektyvus tempti „į viršų“. Nors Anykščių rajone ansamblių ir yra, bet vis juos minim prie silpnesniųjų.

Širvintų rajone lyg ir esama folkloro ansamblių judėjimo, bet trūksta suvokimo, kokia yra folkloro ansamblio esmė, gilesnės jo sampratos.

O pats liūdniausias Lietuvos rajonas folkloro požiūriu – Šalčininkai. Sakoma, kad ten nesą nė vieno folkloro ansamblio, bet kultūros įstaigos nė pirštelio nepajudina, kad bent vienas atsirastų.

L. S. Etnomuzikologai žino, kad egzistuoja trijų keturių dainuojančių (beje, trim kalbom) moterų židinėliai. Tik niekam jie nerūpi. Beje, iš mano kuruojamų rajonų tik iš Kaišiadorių buvo atrinkti visi keturi ansambliai, nors Rumšiškių ir Pravieniškių kolektyvai rimtesnę veiklą pradėjo visai neseniai. Dar gerą įspūdį paliko Ukmergės „Dagilėlis“.

V. Š. Tenka „pabarti“ ir rimtus „atraminius“ rajonus – Kupiškį ir Rokiškį. Juose yra puikių, nuo seno rimtai dirbančių ansamblių – „Kupkėmis“ (matėme tiesiog pavyzdinę jų programą, vieną iš geriausių Lietuvoje) Kupiškyje, „Gastauta“, „Saulala“, vaikų folkloro ansamblis

„Čirulis“ Rokiškyje. Šiuose ir dar keliuose rajonuose ypač pasigendame etninės kultūros specialistų įdirbio. Jie privalo rūpintis ne tik savo vadovaujamais kolektyvais, bet ir suspėti „apšokinėti“ visą rajoną, padėti, patarti visiems kolektyvams, kurie atrodė lyg našlaičiai, palikti be dėmesio.

J. Š. Panevėžio rajone (gal užkrėtus Nibragalio dainininkėms?) atsirado nauja tendencija – dainuojančių moterų sambūriai. Dažniausiai pasirenkama viena gera pateikėja, kurios dainos suvedamos į nedidelę programėlę. Rajono folkloro ansamblių kuratorė Lina Daubarienė sakė, kad prašo, jog sambūrių vadovai „netrukdytų“ toms moteriškėms atsiskleisti visu meniniu ūgiu ir grožiu, pateikti dainas gražiausia forma. Tie ansambliukai nedideli (9–10 moterys), bet puikiai dainuoja. Šiame rajone gyvuoja ansamblis „Margulis“, kurio vadovei pirmiausia reikėtų nulipti nuo scenos. Tada moterys, kurios yra puikiausios tradicijų tęsėjos, kai kurios iš jų – net pateikėjų pateikėjos, natūraliai atsiskleistų. „Margulis“ turi remtis Linos Vilienės konsultavimu, kad per apžiūrą parodytoji programa būtų protingai pakoreguota.

O kaip apžiūrose atrodė Vilniaus ir Kauno folkloro kolektyvai?

L. S. Vilniuje, kaip visada, yra ir lyderių, ir pritinginčių, pasitempti turinčių kolektyvų.

V. Š. Rimtai paieškojo medžiagos „Dijūta“, parengė daugiabriaunę programą, kurią dar labiau išplėtojo per jubiliejinį 30-mečio koncertą. Žemės, pasaulio radimasis folkloro priemonėmis… O mūsų kolegės Audronė Vakarinienė ir Loreta Sungailienė turi po kelis ansamblius ir kiekvienam iš jų atrado ir kryptį, ir temą. (Audronės „Nalšia“, „Radasta“, „Poringė“, Loretos „Virvytė“, „Šaltinis“; „Saugės“). Pavyzdžiui, „Virvytė“ darė žemaitiškas įkures. „Nalšia“ prie Nalšios žemės prisišliejo…

A.V. Kaune pamačiau gražių suaugusiųjų kolektyvų, bet, žinoma, Kaunas visoje Lietuvoje pirmiausia išsiskiria vaikų folkloro ansamblių gausa ir kokybe. Visi ir toliau stiebiasi, tobulėja. Pastangos kryptingos – kviečiasi ne tik jiems priskirtus konsultantus, bet ir mūsų Centro specialistus. Aš pati prieš apžiūrą į Kauną buvau kviesta net du kartus – ir kaip choreografinio folkloro specialistė, ir tiesiog padėti geriau parengti Dainų šventei skirtas programas. Beje, Kaune buvo ne tik gerų vaikų ansamblių, bet ir tokių, kuriuose greta senelių tupinėja ir visai mažyčiai vaikeliukai.

L. S. O Vilniuje vaikų kolektyvų trūksta – Jėzuitų gimnazijos jaunimėlis, „Dolija“, „Reketukas“, ir viskas. Kai kur mokyklose yra folkloro grupelių, bet jie ir patys suvokia, kad į apžiūrą eiti dar ankstoka.

A.V. Jau keletą metų rūpindamasi Lietuvos choreografiniu folkloru – rengdama seminarus, šokių mokymus, leisdama repertuaro rinkinius – vis nepatirdavau grįžtamojo ryšio. Atrodė, kad šneku tuštumai, kad nei žodžiai, nei parengtos metodinės priemonės nepasiekia adresato. O šiemet pirmą kartą įsitikinau, kad pasėta sėkla duoda vaisius. Visuose regionuose išryškėjo akivaizdžios pastangos paieškoti tradicinių šokių atlikimo stilistikos, autentiškos išraiškos, vis daugiau ansamblių suranda naują choreografinį repertuarą. Užuot šokę vis tuos pačius šokius, mokosi teisingų tradicinių šokių žingsnių ir judesių. Daug maloniau žiūrėti programas, praturtintas naujais, tik tam regionui būdingais šokiais.

J. Š. Pastebėjome, kad „Tramtatulio“ judėjimas ansambliams irgi padarė įtaką. Vaikai, iškeliami į aukštesnį lygį (ar kapelytė, ar pavieniui muzikuojantys), iš tikrųjų parodo kokybę, kurios reikėtų siekti vaikų folkloro ansambliams. Kai kur matome gražias pastangas, stiebiasi gabių vaikų. Manau, kad ateityje folkloru užsiimančių žmonių vis daugės.

V. Š. Panašu, kad į Tūkstantmečio metus atėjome ne tik ūgtelėję folkloro atlikimo požiūriu, bet ir brandesniu istorinių kultūrinių tradicijų pažinimu, gebėjimu jas atskleisti, perduoti klausytojui. Ir dar, nemažiau svarbu – tampame tikra savosios kultūros puoselėtojų bendruomene: oria, atsakinga, gebančia sutelkti jėgas, pastangas, dirbančia ir gyvenančia iš didžių paskatų saugoti nenutrūkstamą kultūros paveldo gyvastingumą dabarčiai ir rytdienai, dėl svarbių, vienijančių, nevienadienių programų, tokių kaip Lietuvos tūkstantmečio dainų šventė, o drauge ir savo pačių džiaugsmui.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Rethinking Live Folklore

The Millennium Lithuanian Song and Dance Celebration that will take place at the beginning of July 2009 features the Folklore Day. This is the most traditional among all the events and will help remember the archaic customs, rites, beliefs, songs and dances, historical events, the symbolic meaning of the colours and patterns of traditional costumes as well as culinary heritage. This year the Folklore Day will gather 281 folk ensembles, nearly 150 folk artists who will use many forms of folk wisdom to rethink the topic of the nurturer, grower, soother and the eternal comforter Earth.

As part of the preparations for the Folklore Day, folklore ensemble viewings were organized to guage the general state of the ensembles. Juozas ŠORYS discusses it with the folklore specialists of the Lithuanian Folk Culture Centre Vida ŠATKAUSKIENĖ, Jūratė ŠEMETAITĖ, Audronė VAKARINIENĖ, Loreta SUNGAILIENĖ and Arūnas LUNYS. They think that many folklore ensembles have matured significantly while getting ready for the Millennium Song and Dance Celebration. They have developed a deep understanding of folklore, made sure they had appropriate beautiful clothes, and created excellent programmes relevant for the Folklore Day.

Rinkau tautosaką. Ne viskas tiko ir tilpo į juosteles (jų man ir trūko…). Daug kas liko užrašuose. Dažnai juos vartau, skaitau, prisimenu… O kas po manęs beperskaitys, besupras tas skubias keverzones? Gal kitiems tos pastabos ir neįdomios – kai žmogaus nepažįsti…

Ir vis dėlto pagal tuos užrašus siūlau nors šiek tiek susipažinti su dviem Pamedlinčių (Plungės r.) kaimo vyrais – Jeronimu ir Jonu Užpaliais. Broliai. Neaukšti, kresni, petingi. Žemės žmonės. Bet ne žemi! Žemaičiai. (Jeronimą lankiau 1989–1991 m., Joną – 1991–1993 m.).

Sunkiausia buvo atrinkti, atmesti… Atrinkusi – grupavau, bet nekeičiau konspektyvaus užrašymo, todėl tekstas fragmentiškas, sakiniai trūkinėjantys, daug brūkšnių ir daugtaškių.

Ir dar. Visur oficialiai rašoma– Pamedinčiai. Man atrodo, kad nereikia keisti vietinių žmonių tarimo. Tas „l“ turbūt atsirado dėl to, kad liežuviui būtų lengviau…

Apie save. Stanislava RIŠKUTĖ-STRIPINIENĖ. Nuo Žagarės (Joniškio r.). Gimiau 1933 m. 1955 m. baigiau Vilniaus universitetą. Mokytoja lituanistė. Nuo 1960 m. gyvenu Plateliuose (Plungės r.).

Broliai Užpaliai iš Pamedlinčių

Jeronimas Užpalis (1904–1994)

Apie perversmus

… Prirašysi devynės jautė skūras.

… Septynis valdiuos parversmus parlėdau. Gerė bova cāra laikā – Ryguo brongė muokiejė… Paskou kars, vuokytė… Sosėtvierė rauduonėje 1918 metās. Apsėrėša skaras rauduonas… Ės Andrėjauskė, ės Bokontės, jautį parsėvedė, pasėpjuovė; pėningus atiemė ės bonkele… Kelės dėinas teėšbova – į Pluokštėnė beėšsprūda; nieks ėr neėiškuojė… Vo kā Plekavičė parėjė, tā nesgailiejė nieka! Če tuoks vagės, žmuogžodys atsėrada; vėsė bėjuojiem… Atėjė Plekavičiaus vyrā, ėšsėvedė, varies ės Platelių į Gintalėškė – nošava. Ėr nelėka ni pliešėmų, ni žodymų. Drausmies rėk!.. Lietovuos pradė gera. Pu krizės bluogā: vėskas atpėga, o krautovie brongė… Paskou viel rusos, viel vuokytis, viel rusos. Bova bluogā! Juons nu karūmenės slapsties; sorada, baisė somošė saugoms… Kolkuozė ės pėrma nieka negavuom; paskou geriau bova… Negerā, ka jaunėmą į bažnyčė nelėda!.. Septinta solaukiau parversma – bet tuokėj mondrė nebova: patys nežėna, kon dėrbtė. Pjaunas, baras… Vėins trauk, ontros velnė lauk… Bet Dievs steboklą paruodė – viel Lietova sosėtvierė. Jē Dievs padies, ėšės gerā… Vuo tėp… Par parversmus ni vėina gera nier.

Apie Pamedlinčių ūkius, apie Užpalius

Senė dėdėlė ūkė ės omžių – Ožpalė, Būtės, Bodrė, Mažuona… Mažuona buočios pri karaliaus bova eigolio. Karalius Mikalai Mikalovič… Paskou kūries kėtė. Vėsė Balkanā [Pamedlinčių kaimo dalis – S. S.] gava žemės par liustracėjė. Balkanā diel tuo, ka tėn žemė tuoki – muolis balts…

Mažuona truobas bova stėprės, senum laikum – gal 200 metų… Ka Mažuonienė grįža ės Cėbėra, ėsėkūrė jaujie – truobuos nebrada… Ėšvežė Gelžėnį – ėšvežė ėr anuo truobą… Ožpalis Vėncėnts tėn mėrė… Striaupienė pu grįžėma pasakuojė: „Šnekies – tievėškė, gimtėnė; mėslyso: kas če ta tievėškė?.. Tik tėn sopratau! Tas gal pasakytė, kas ėšvažiava: auksa kalnus doutom – tėn negrįžtiuo. Ėr Amerikuo kriuok tievėškės…“

Stanislava ir Jeronimas Užpaliai. 1929. Nuotraukos iš Jurgitos Užpalytės-Balvočienės ir Stanislavos Užpalytės-Rupeikienės šeimų albumų.

Jeronimas Užpalis.

…Ožpalių trys senė gyvenėmā: buočių buočė on kalna; da mūsa laikās septynė pastatā bova: javs, tvartielis, truoba, skleps, tvartā, nomālis; mūsa buočios atejė į pakalnė, į mažą, seną vėitą; sena ėr Ontuona vėita… Senuojie buočiaus truobuo kamėna nebōva; priš karą – jau atmėno – tievs truobą svierė. Toukart alkierių solēda so truoba ė kopėtą, ėšgrindė posė truobuos… Sens bova buočiaus javs, mažos; tievs naujį pastatė… Javs, tvartā – medėniem vėniem! Žmuonys lioub sakys: ėšrūdie so gelžėniems. Sėinas so medėniem vėniem muotinas tievs Gelžėnis luotava… Ėlgs darbs ton vėnį ėš oužoula padėrbtė, skylė ėšgrėžtė…

…Juonielis (koplytelė mėškė) bova ėš sena. Prėsėbėngė! Pats nieka – gyvenėms anuo apskara. Aš, Barkos Kastis, Baužys Juons sosėtariem, sorinkuom pu lėntą. Če dėrbuom… Beržuora Kopčios anon permaliavuojė; Kopčios liūb vėlnius dėrbs – pėningą jiemė!

…Vėino tarpo Pamedlinčiūs bovuom aštounė Ožpalė! Da Striaupa, Valončios, Gelžėnis, da Bodrė, Liaugmėns, Botrėms, Meškys… Vėsė Ožpalė bovuom… – jau nieks neįkėba! Vo jau Ontuona diedės!.. Petros noės į karčemą; on stala sodies tozėna botelium – įsėkos kompą ė nešiuos pu karčemą! Cara pėnkapeikį ont dontėis padies – parkōs!.. Bova sosėpykė so šateikėškės. Teismos – a Skoudė, a kor… Ėt Ožpalė į teismą – Ontuons, Petros, Prončėškos. Ožsoka Šateikiūs į karčemą. Renkas šateikėškė – taisuos moštė! Ta Petros jem pėnkapeikius, karpa dontims ė met on stala šokiem. Šateikėškė veiz… Ė tik pu vėiną, pu vėiną – ėr ėšnyka…

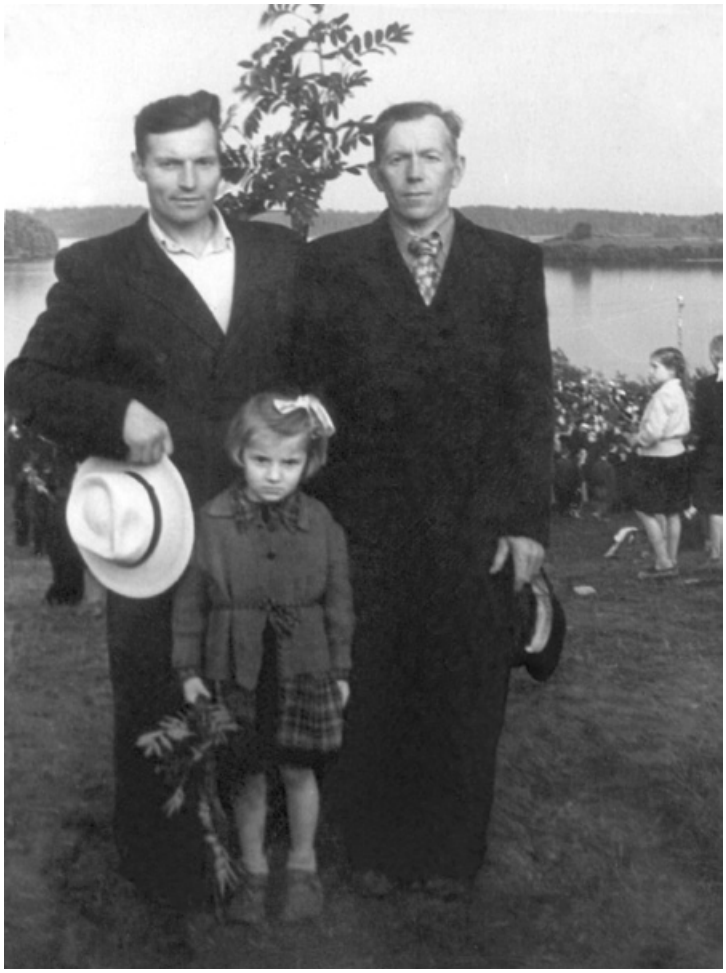
…Petros ėšejė į Ameriką. Palėka žmuona ė trys vākā: Aduoms, Kastis, Kazėmiers. Kastis paskou ėšmainė žemė į kroutuvė Beržuorė. Kastė sūnā Vėlniou, vėsė muokytė. Par muotinas laidotovės pasakuojė, ka Vėlniou jau yr šešiuolėka Ožpalių!

…Gierė, sosėginčėjė, ožmošė… Į maišą – į Bajuorų ežerus, į ekietį… Ontuons nemošė, bet davė arklį, vežė… Vėskon matė pėimou; pažadiejė roblį – tyliek! Bet nedavė… Pavasarį skėndėnys ėšplaukė… – pėimou vākams gyries: žėnau! Pelčėris Mėniuots anon įsėvedė, klausėniejė – liudininkā nematuomė klausies. Noteisė kataržnā dvėdešimt pėnkims metams. Bet tėik neėšbova – valdė pasėkeitė, notarė: novežtė ož Jouduosės jūras ėr palēstė. Bėn septynis metus ejė nomėi: reikiejė douną ožsėdėrbtė! Paskou pasakuos, kon matė, kon gėrdiejė… Tuokį prytarą parsėnešė: „Pakamist dada…“ Stombos, dėkts!..

Vežė miešlus. Dvejės kuopiėjės. Pakamista gal jau 70 metų… Įkrėta arklė, nebėštrauk! Parėt vadeklė… „Pakamist dada, ėkem paveizietė.“ So dompeklės, ne so gardiem. Ož tekėnių pakielė – važiouk!..

Eigolė ožejė mėškė kelmus; viežų nier. Pieduoms atsekė, rada. – „Tā kāp če bōva?“ – „Arklium netoro – parsėnešiau.“ Tėi netėk: posontra metra malkų! Pakamista tik kapt rōstą, švyst on petėis! Tėi tik pakraipė galvas: „Ka jau tėp – toriek!..“

Ėr mūsa tievs Jeruonėms dėkts bova. Vedo so Juono ėrgi nesotėžosio bovuov, bet jau lig tieva tuolėi… Apsėjiemiau Eidintou ons Beržuorė lėntpjūvė turiejė ož 50 litų novežtė oužoula blankas į Klaipiedą, į Lindenė pabrėką. Trim arklės. Jau į pavasarį… Tuotkė

Jonas ir Jeronimas Užpaliai, Jono dukra Janina (g. 1954). Apie 1959.

Jonas Užpalis ir jo antroji žmona Stefanija, vaikai Edvardas ir Regina. Apie 1975.

įkrėtės – solaidiau droskas maišus: važiouk!.. Ož Gintalėškės, Ruojienės pryškalnie, nebsotar arklė – nebįtrauk… Ėškruoviau, pats sonešiau į kalną – blankas platės, stuoras, šešių metrų ėlgoma… Priš Salontus, pri Taujenė, kels siauros, trys arklė nebėšsėtėnk – sovėrta… Ėšauša… Gedgauds nepadiejė: „Bapruoti, a bakrausi tėik?!“. Atėt žydielis: „Ui, aš tau padieso…“ Bet tuoliau nebvežiau; palaukiau, kol kels apėbrinda.

… Yr tuokėi slenkstė žmuogou žadietė, tuoks nūžemis. Mon so karviem nesėsek: vėins mets į tarpą – ė karvė šalėn… Ši atsėvedosi balondie – tebie; vo kas ož akims – nežėnuom.

… Ont meistrystės toriejau palėnkėmą. Eso savamuokslis meistros – kā pri žemės bovau, nebova kumet prasėlavintė… Vėskon dėrbau: ratus, šliedės, klumpius, budinkus, longus, luovas… Ėr tievs dėl savės vėskon muokieje… Aš ė daba pameistraujo… Nebova laika tou ožsėjimtė; vo šėrdės dėdelė linka pri meistrystės.

Apie varpus, dainavimą ir kitką

… Tuokėi joukā bova: jūs neėšlįsėt pru doris (atėdara pečiaus doreles – lįskėt!); to nesokolsi kiaušė so rietio (parėtėn į stala kertė pri sėinas); vėnį neapnėši plėkuom ronkuom api truobą tris kartus (įmet vėnį pu pečiaus, įkaitėn rauduonā – nešk!).

… Puovs sava ėškrėtosės plunksnas sodraska – ka nestrainavuoto: liūb vyrā ož skrybelės stončkas ožsėkėš…

… Vuokytė ėšvežė do varpo ėš Platelių. Varpā bova ėš varė ė cėdabra, vo boužės – gelžėnės. Boužių nevežė… Klebuons Roboževičė (Rubaževičius – S.S.) gerėnuos: vaišėna, davė į kišenė – prašė nejimtė. Vo bova jau dėdiojė boužė ėšiemė! Sosėtarė: palėka dėdėlėjį ė mažojį; pajiemė vėdorėnį. Bet patys kaltė… Ka palėka, įlėpa, įrėša boužė – ė zvanytė tou dėdioujo! Vo dvarė gyvena vuokytis. Toriejė šonį – kā zvanėj, kauk, nedoud mėiguotė. Vuokytis sopyka, paskundė… Atvažiava vuokytė ėr ėšiemė dėdėjį. Balėka mažasis. Lietova ka sosėtvierė, rinka pėningus, nolėidėna ontrą… Varpā vardus toriejė: nolėitus parvežtus krėkštėjė. Dėdelėsis bova Jūzaps. Kad anon ėšvežė, lėipė so tou mažoujo skombintė Jūzapou pu dūšių… Ka zvanėj pu dūšių – dūšė dongou, kūns į žemę… Ėš Beržuora ėrgi dėdėlėjį ėšvežė vuokytė. Abelkis pasakuojė: vyrā taries nedoutė, bet kon to so kėrvės pryš šautovus… Beržuorė lėka do varpā; ė tebier: dvylėkėnis ė mažasis. Dvylėka [valandų – S.S.] skombintė nustuojė da Smetuonas laikās.

… Vežė į Platelius nolėitą varpą. Bavežont žėima leds a įlūža, a tėp ėškrėta – varps noskėnda. Pasakuojė, būk meistrou magaryčių nedavė… Paskou kvėitė žynius – ne! narus! – panėra; ont varpų basiedis sėnis barzduočios: „Jėgot ton varpą ėšimsi, aplėso Platelius!“ Ta ėr nebjodėna… Ka Plateliūs skombėn, atsėlėip ežerė: bruolau, skėndau, bruolau, skėndau! Tėp pasakuojė. Aš negėrdiejau.

… Saulė lėdas – jau ėr gėrdiesi: paleipėjie laumės skalbas… Buočios matė laumė so vāko: dvara pėrtie grybus kepies.

… Grajėnkas žėimą pri Striaupas, pri Ožpalė Prončėškaus, pri Meškė; vasarą laukė – atlaidūs pas pošį. Tėn tuoks dėrvuons-kalvalė bova; bėndruo kaima ganykluo: jė atskėrā būtom, kas lės tryptė žemė. Cokraus vėituo bova!.. Daba žvyrdoubės. Pošis tebier!.. Mergas tik tus ratelius – žaislus, šuokius… Moštynės kuokės liūb būtė! Žuodį kas pasakė… A pri panų lįs… Kartās ėšskysi, kartās parėdamis dainiousem…

… Pėimenys liūb so triūbuoms triūbys.

… Žėimą vakarās, ka liūbam sosėrinktė, kartuoms grajysem. No, mergas, muotrėškas –kon dėrbs vakarās, dainious, gėiduos… Patalkiūs, talkuos – jė!

… Kā jau į laukus ėšejuom – sosėrinksem on dėrvuona pas pošį… – „Kon dėrbsem?“ – „Rėk oždainioutė!“ Sobatuos, nedielės vakarās, a tėp švėntą vakarą ėr dainiousem… Par vėsą naktį dainiavuom!.. Kā dainiouji, nuori, ka gėrdietom kėtė… Gėrdiejuom rūdatėškius, stėrbātėškius. Anėi mūsa klausies… Paskou sakysem: gerā sodainiavuot! Arba pasėčydysi, jė balsā pjuovies… Kartās pjaunas balsā kažėkāp… Tum dainum bova vėsuokiūm – vėsas negali baėšpasakuotė… *Oi eglote to žaliuoji; Do balondė klanė gierė; Tris dėinas, tris naktis; Oi vuolungė vuolungelė; Oi klevi klevieli; Anuo posie Dunuojelė…* Mon vėsas dainės geras bova; katron geriau sotari, ta ė tink. Balsā klejavuos, ka dainiava Ontuons Ožpalis, Valončios Petros, Striaupa Petros,

Aduoms Ožpalis, aš... [Labai trumpai girdėjau Jeronimo Užpalio balsą – nepaprastai stiprus, gražus bosas! – S.S.]. Pu pėrmu jiemė Lokauskis Kazė. Ba Lokauskė nedainiavuom! Kartās Valončios Petros pašauks; Aduoms Ožpalis liūb kartās sodainious „Oi platos platos Platelių valsčelios“. Vo tėp – pėrmėninkų daug nerėk! Tuos dainės ėš Lokauskė – ons žuodius muokiejė. Vo mes bėle šauksem: kėtą muokiejuom, vo kėta... Kuokį žuodį muokiejuom, kuokį ne... Mes pu vėiną ė nedainiavuom. Tik Lokauskis dainiava ė vėins... Jaunūmenės bovuom daug Pamedlinčiūs... Vėsė Ožpalė gerā onšauktė galiejuom... Da Striaupas, da Valončė, trys Barkā, Vaitkā do, Gelžėnė trys... Da bova Mažolė, Juonauskis – dėl būrė... Stėrbatiūs Bekieža Jūzaps pėrmėninko gėiduojė ė dainiava; rėkiejė – ė onšauktė galiejė. Stėrbatiūs – pašalie, netuolėi – gyvena ė Lokauskis, bet ons jau daugiau če: pana vėina anam tėka... Ėš tum vėsum aš vėins beso – kor miniejau, ni vėina nebier. Tik Bekieža Jūzaps Karklienūs...

... Muotina liūb gėiduotė pu pėrma; tievs onšauktė muokiejė. Vo kāp tėn anyms so dainiavėmo bova jaunystie, aš negėrdiejau. Bruolis pri dainiavėma mažā: ons jauniesnis bova – toukart mažiau bedainiava. Ožejė tuokėi laikā...

Dabarčiou dainas yr muokslėška, ėš gaidūm. Vuo toukart – kāp muokiejuom, tėp šaukiem. Ka būto kāp ka bōva, dainioučiuo ė dabā! Vo dabartėnės dainės ne tuokės bier...

Sėrgtė ni vėins nenuorem – vo ka lėga netėraujės... Gausem žemės kryžauną sėiksnį... Tieva nabaštėks toriejė galvuos sokėnį – anam staigė ožės. Mon tik svaigėniou...

... Pamedlinčių kaimė gėmiau, Pamedlinčiūs ožaugau, Pamedlinčiūs mėrso.

Jonas Užpalis (1913–1993)

Apie kitus ir save, apie orus ir paukščius

Senuojė tievėškė on kalna. Dėdelis gyvenėms toriejė būtė: vėsyms sūnams dalėna, tėi viel dalėna... Ėš tieva Jeruonėms gava aštounis gektarus, mon lėka dešimt. Aštounė Ožpalė bova Pamedlinčiūs!.. Dėdėlė Striaupų vėita; Striaupa bova bajuors – bykor negaliejė žemės pėrktė. Būtės botą nopėrka žmuonuos vardo. Gal tėn senuovie dvarā bova?..

... Ožpalė stėprė. Ontuons Pakamista dešimt rostų ėš mėška parsėnešė. Atejė eigolė... – „Aš arklė netoro!“ – „Tā kāp?“... Švėlpt rōstą on kopras!.. Tėi ėr ėšsėbiegiuojė... [Apie Pakamistą pasakojo ne vienas; pamažu jis darėsi Pamedlinčių didvyriu, sakmių herojumi: girdėjau net, kad dalgiu nukirtęs tijūną – už tai ir į Sibirą... – S.S.].

... Tievs mona pakielė, kon vedo so Jeruonėmo dvėjau nepakieliev... Akmou dėrvuo – rėk ėšrautė; vyrā vert, romoluo romoluo... Tievs atejė: „Lėskėt, vyrā, vėins ėšrėtinso“. Ėšvertė vėins. Gāva plūgą dvėjuoms dėinuoms!.. Pakalnie trys vyrā so rōstās apvėrta – neatkel. Tievs atejė, paveiziejė: „Vėsė trys toriekėt ton pėrmgalą, aš ton pastorgalį vėins!“ Atkielė, patūriejė – pakol ėšvažiava...

... Kā tievą laiduojė (1937 m.), grajėjė Ožpalis Kastis klarneto, vuo trūbās – Bėrškos, Bagockis, Bodrys, Oščins, pėnkė mozėkontā bova!

... Pas pošį bova laukymė. Sekmadėinės, pu pamaldų, tėn rinksės jaunėms. Striaupa Petros mozėkonts. Jaunė – vo ėšgers... Ė trauk vaikė so merguoms į mėškielį... Ė seniau vėskuo bova; bet vės ne tėp...

... Slėnkstė žadietė. Arba pats žmuogos kalts... Žanytėis tegal ketvėrtuo kartuo – vėsė ton žėnuojė!.. Pėrma karta – bruolių vākā; ontra – tum vākum vākā ė tėp tuoliau.

... Monės nieks neprigienė! Ė Bagockė Jeris neėšsėbiega – ka kėrė liūbam moštė... ... Dėdėlė įsėlabėnės bovau so palaidynė; anon vėsumet so savėm toriejau... Jė akmou gers, gali tėp palėstė į vėršo, ka nokrės on galvuos!.. Grįžuom ėš Kalvarėjės. Aplėnkiem tuokį poikį dvėkinkį! Pravažioudamė arklems so vuotego oždruožiem!.. Anų pormuons sopyka – vėins vyrs tebova, kėtas muotrėškas, – arklius šonkėn į mūsa ratus. Ė nepabiegsi!.. Ėššuokau – ė so akmenėmis! So palaidynė nogėniau... Kėtą kartą viel... Aštounė vaikė solėpa į slyvas, ožkabėna doris... Ėškiėliau doris ėš vėdaus, pouliau so mėito – tėi į pelkes, paskou nu kalnelė pradiejė so akmėnimis doutė!.. Renko tus akmenis – ė so palaidynė anyms! Kėts sorėka, kėts dejou... Nogėniau no nomų, novariau į mėškielį, ėšvariau ėš Padoubė alksnyna – pagiėniau un Beržuora.

... Sosiedā monės klaus, kuoks bus uors. Lonkalie bova rausvos so rodomo akmou. Šlaps pryš lyto! Daba apnešts

Domicėlė ir Jonas Užpaliai. 1938.

Pamedlinčių kaimas. 2009.

žemiem… Keturesdešimt karėivių nūšalė kuova dešimtą dėiną; jė kuova dešimtą naktį įšal, lig balondė dvėdešimtā šals; bet pavasaris bus be šalnų, vasara geresnė… Kuoks Velykų vies – tas valda lig Sekmėnių. Jė par Sekmėnės tas pats – valdys vėsą vasarą… Jėgo par Paną Švėnčiausė [12.08 – S.S.] yr šalta – par Kaliedas šėlta. Jė Kaliedas plėkas, Velykas baltas – ėr atvėrkštė.

…Vuolungė dėdoma kāp strazds, so koudelio, so geltuonas marga. Graži! Švėlpiuo pryš pagadą. Pryš lytų čėršk: čyrkšt! čyrkšt! Seniau bova daug vuolungių!.. Pėmpių daug – kivykt! kivykt!.. Lakštingalas – važiouk važiouk! paplak paplak!.. Nebatmėno. Kregždės trumpuoms uodeguoms, baltuoms papėlviems; gyven žvyrynų orveliūs, pastuogies. Blezdingų nogaras ė pakaušė rodė, ėlgas oudegas, baltoma mažā; gyven tiktā budinkūs – tvartūs, daržėnies. Blezdinga: „Ėšliekiau – pėlnas mėigas, parliekiau – toštės mėigas, rytą vakarą lapynė – jė nuori, bado spruok!“

…Gondrą če nošava – nesekies anam gyvenėms! Gondrā pruotą tor: jė netruopnė tekėnį įkėlsi – atlek, paveiz ėr ėšlek. Mes įkieliem, gondrou patėka, bet Striaupas gondros nelėda apsėgyventė… Gondros kėilė ont uodėguos parneš. Kėilė par lėda – ledus spėr laukon! Jėgo kėilė pėrmą kartą pamatā on žeme, būs prastė pasielė, jėgo pamatā uorė – būs gerā. Ė tėkrā tėp! Jėgot gegotė kukou pu Kalvarėjės (Žemaičių Kalvarijos atlaidai vyksta liepos 2–10 dienomis – S. S.), bus vielyvs rodou; jėgo notėlst pryš Kalvarėjė – onkstyvs rodou… Ana neper diel tuo, ka kukoutė rėk.. Veizo – eglie lėzdielis so vėršo; dėdiausis gegožioks – vo tėi mažėlelė neš ė šer… Kėtą kartą on stuoga šiaudėne, pakerie – kėilės šer…

…Viežys atbols plauk: so oudega plak, kabėn…

…Bus lapė katėnātį sojiedosi – netuolėi lapės orvā. Mūsa vėštų negruobė – ejė tuoliau. Vo katėnātį būs sojiedosi… Jau tuoks bova – glousniousės, veiziesės…, ė akelės klėbontės… Jau atskėrs bova katėnātis! Pasaulie kėta tuokė nier!

Apie pasaulį, tikėjimus ir kitką

…Velnė yr vėinuos rūšėis. Anėi tik pasėvert į kuokį… Arkangelā ketorė bova: Liocos, Mykuols, Rapuols, bėn ė Gabrielios. Liocos nuoriejė tuokė tvarką darytė kāp jė Dievs – ėož Dievą dėdiesnis… Dievs sakys: „Padaryso saulės tekiejėmą.“ Liocos tūjaus: „Vo aš padaryso saulės nosėlėdėmą!..“ Mykuols sopyka – mautė laukon anon ėš dongaus!.. Tris dėinas ė tris naktis krėta on žemės – kāp snėgtė snėga. Kol Kristos nebova gėmės, pu žemė valkiuojuos. Pri mėška, on kalna – Pagėriūs, tievā sakė, yr akmou so velnė pieda. Aš neveiziejau… Paskou sau bova pragarūs. Kā Kristos nožėngė į pragarus, paklausė: „A jūs gailiesieties?“ – „Vo kuo? Prastė nesam!..“ Ka nesėgailiejė, ėr oždiejė končės kėntietė – pragarė ė velnė kėnt! Ė žmuonis trauk, ka anyms padieto kėntietė.

…Kā aniuolus ėšmetė, – viejės, perkūnās, vo kėtė – į žemė žmuonium gondintė. Tėi uorėnė nekėntė tum, kor žmuonis gondėn. Diel tuo, kor velns slepas, tėn per [peria, muša – S.S.] Perkūns met žaibus. Beržuorė, saluos vėdorie, lėipelė soaižė; į mūsa beržą trėnkė – skėidras į kėimą atliekė, šaknis sopliešė, anteną soaižė. Pas Bagockį įliekė kolka, ognėis gabals…, bet nespruoga. Nu Perkūna švėntas knygas dies ont longum, Aguotas dounas turies… Jė žaibā baltė – trenk uorė; jė raudonė kryžėškā – į žemė. Jė blėzg žaibā ba Perkūna balsa – parėt lytos. Jė vakarās tuolėi met žaibus – kartās pryš pagadą. Jė žaibou, met ė met, vo debesys nekėlst – pryš pagadą.

…Omžėnasis žyds ėt nu Kristaus laikum. Par šimtą metų atsėjaunėn… Kristos ejė so kryžio ė į truobalę atsėkuolė; žyds anon pavarė: „Ėk, ėk, nestuoviek!“ – „Aš ėso ė noėso, vo to ėsi ė nebėngsi, gala nerasi“. Ėjė, ėjė – į rinkį; tėik ėšmynė gėlėj – vėina galva bematytė…

…Krėkštielis – kamė žmuogos žovės; nedėdelis kryžios, ba Dieva mūkas. Jė baguotė, tuo vėituo pastatys kryžių ė krėkštielį. Krėkštelė nešvėntins… Arba medie kryžielį įpjaus…

…Pryš Kristo Dievo laikė Perkūną. Vo tėp… – debesys ėš uora sosėdara. Žvaizdės, mon atruoda, kāp mūsa žemė – uorė laikuos.

…Matiau, ka dongos parsėsklėidė. Ejuov so posbruolio, so Gelžėnio. On kalna, netuolėi Ontuona… Ėš rytų į vakarus parsėsklėidė – tuoki švėisybė! Pamažo ožsėdarė… Jauns tebibovau: pėnkiuolėkas šešiuolėkas metų…

Tievā sakė: reikiejė melstėis, prašytė – vėskon toukart ėšprašysi!Nežėnuojau…

…Kristos so Petro ejė. Petros nuor iestė. Muotrėška sūrius on tuoruos džiuovėna. Petros vėiną pasėjiemės. Jau atkonda… Vo Kristos klaus, Petros tor atsakytė – spjaun laukon. Et… Viel pakōs, viel klaus, viel spjaun… Kristos pasakė: „Sūrį pavuogė, ėšspjaudė, daba grybā dygs!..“ Baravykų pravadninkā – nedėdėlė, baltė, į kokorbezdalius panašė. Jau dakselius pamatė – ėiškuok, rasi baravykų. Dar raudonvėršė, sliduokā, vuošėkėnė, oužoulėnė, buobraukė gegožie…

…Pri tievum atės opjuorė. Aš nematiau. Pasakuos – papartė žėida ėiškuojė par Juonėnės. Pėimėnielis rada – vėskon žėnuojė… Aš neėiškuojau. Pasakuos api žvakeles. Ė aš matiau! Ož Jeruonėma, pas kryžių – pasėdarė švėisa. Parėt žvakelė on Zabora, ėt on Šaltėnė prūda… Lekau vedo – aš ė Aduoms Ožpalis, vaikių karalios… Veizam: įstuojė į taką on Striaupas – pru jaujė, on buokšta, on Beržuora… Vėsum Švėntum vakarą!

…Pasakuos api Striaupų kauką. Matiau! Ariev so tievo ož tvartams. Pryš saulės lėdėmuos parlek – ėlgs, rauduons. Paržegnuojau: kėbėrkštys! Skėla į tris dalis – vės tėik važiou: pru Mažolį, pru buokštą, pru Striaupas – on Platelių… Ė tievs matė!

…Tievs pasakuojė… Ož Beržuora bova Gelžėnė ėr Ožpalė žemės. Ėtav paveizietė javūm so posbrolio. Veizam: alksnynalie, pri Katkaus kalna, trys vaikė vuožką vėdas. Do tor, vėins šuokinie parvuožką. Ėtav artiau – vedas ož krūmalė… – nieka nabier! Atsėsokav – viel yr. Nebejuov. Gal pėningā?.. Tievs pasakuojė, ka tėn, ož Katkaus, tam kalnė, vės majednė ruodies: ta sapnė lėips kobėlą so pėningās pajimtė, ta ognės tėn blozgies… Polkininks esos tėn palaiduots. Platelių Pėlį valdė švedų karalienė; tas polkininks ėš tum… Vo Pėlie, pasakuos, kobėlā, kobėlā auksa!.. Kuoks tėn žmuogos ėš Pluokštių paklyda žėimą, parejė į Pėlį [Pilies salą – S.S.]. Sklepā adarytė… Kobėlā!.. Bet anon poulė tuoks baisos žvierės. Parsėgonda – pu dvijų savaitių mėrė… Pėlie velnė vākštiuo: tėn, truobalie, biedna muotrėškelė so vāko gyvena; ožejė do, vadėn ėtė – pėningūm; ana nejė. Nieka nedarė. Matā, ka so vāko: vāks nekalts, krėkštyts, velnė neožkliūn… Vėlnius gal pažintė: nuosės nekiauras.

…Api laumes pasakuos. Aš nematiau. Laumės skalbsės – bus gėrdietė. Ėšgėrdau – ėto paveizietė. Par mėškielį, tykė – tuokėi paukštė pu-pu-pu sparnās!..

… Pasakuojė api paskėndusį varpą. Graps partraukė narus; tėi atrada varpą – tuoks žmuogs besiedis, pasakė: „Pajodinsėt – Platelių nalėks!“ Nebjodėna… Paskou muotrėška skalbosis – varps pats ėšrėitiejė. Viel tuoks lygo žmuogos sopainiuojė, pasakė: „Par omžius nematysi!“ Ė paliekė on tuo varpa į ežerą. Ta paskiau jau nebėiškuojė… Ežerė būtėnā žmuogos tor paskėstė – par metus ar par do. Kėik yr skėndė!..

…Pasakuos tievā… Ėškėla grabs ėš žemės – ėšlėpa žmuogos, paejė… Tuokium esou – numėrė vākštiuo, kol gyslas nopūn… Pamėškie pliūpt ognės – meška ėššuoka, šuokėnie; jau žmuogos – jau žvakelė parėt… Vākštiuos ožkeiktė žmuonys. Vo vėlktresa… – ka atėt valonda, žmuogos pavėrst į vėlką – ėr apėntas žmuogos… Bortėninkų ė dabā yr. Tėkrā! Žėnau, kam egzemą ėšgydė, kėtam karvė atpratėna savė žįstė – ėš tuola, nematydamis!

Če pat, ož kalnelė – Padoubis. Tuoks lygo ežerielis, lygo pelkė. Aplinkou Atlaidų kalnā – bova apžielė, ganyklas. Daba žvyrdoubės… Padoubie yr paskėndės gyvenėms – vo bova on kalnioka!.. Vėsė taisuos į Velykas; ožsoka konėgs so zakrastėjuono, gaspadėnė ėš ronkų vėštas kiaušis ėškrėta ėr soskėla – nelaimė! Anoudo sobrozdosio važioutė – pavažiava kāp lig kiaulidių – zakrastėjuons grįža knygų… Prūds, stals ė knygas! Pajiemė knygas – stals borkšt ė panierė!.. Če jau tėkrā tėp! Mažolis kėik sems, trauks ėš Padoubė kazėlus, loutus ėštrauks. Braidysem: negėlė – lygo sėinas; liūbam vākštiuotė! Tėkrā yr gyvenėms paskėndės.

Pryš neramius metus paukštis kriuoks Padoubie: ūūū!.. Naktį. Ė pas Paklopėnė – ož Stėrbatių, ož Godelių; tėn, kor kapalė. Pas Bokaveckė malūną, pelkie – paukštis kriuoks pryš neramomus. Naktėmis kriuoks. Ragainis pasakuojė.

Apie tautas

Kāp tuos tautas atsėrada, aš nesopronto. Vėsė – Aduoma ėr Ėivas vākā. Vo pu tvana ėš tuo laiva balėka septynė žmuonys… Žydā – mon aiško, kāp atsėrada!

Paklupinės karčiama. 2009. Gintauto Margio nuotraukos.

Jono Užpalio sodybos jauja. 2008. Aldonos Kuprelytės nuotrauka.

Žmuonys gyvena, daug vākum toriejė. Mažėje ganė gyvulius – Jūzaps ė Juokūbs. Ėš Egipta važiava tuokėj: „Pardoukėt ton mažojį.“ „Tievs sopyks!..“ Tėi pamuokė apgautė. Jopelė novėlka, avėna kraujo somalevuojė, pasakė: vėlks sojiedė…

Tas, kors nopėrka Jūzapą, Egiptė jau toriejė keturis vākus parsėvežės. Tėi nekėntė Jūzapa, įskundė karaliou. Į kaliejėmą! Kaliejėmė Jūzaps gerā sapnus aiškėna. Vėins: „Sapnavau, ka pri karaliaus tarnavau“. Jūzaps: „Tarnausi – neožmėršk monės.“ Kėts: „Sapnavau, ka eso medie, paukštė gruob“. Jūzaps: „ Ėšveš tavi, pri medė prėrėš, paukštė tavi les…“ Tėp abodom ėr atsėtėka… Karalios sapnava: pėnkės kūdas karvės sonaikėna penkės dailės; varpas toštės sonaikėna varpas pėlnas… Tas pėrmasis patarė karaliou klaustė Jūzapą… Atvedė; Jūzaps ėšaiškėna – bus pėnkė metā gerė, pėnkė prastė… – „Kon darytė?“ – „Dėrbk sandielius ė pėlk.“

Karalios patem Jūzapou pavedė vėskon tvarkytė… Ėš tuoliausė važiava grūdum pėrktė… Atvažiava ė Jūzapa bruolė… Jūzaps atpažėna… Parsėtraukė daugiau gėntių… Ėš tuo atsėrada žydų tauta!

…Atsėrada Maižiešios. Dievs davė lazdą. Nuoriejė ėš Egipta ėšvestė – nelėd! Ta karalių konkėna vėsėp: šaroncė vėskon nojiedė, apteka rupūžiem, ėšmėrė vėsė pėrmgėme – ė karaliaus vāks! Vės, matā, Maižiešios so lazdo doud į žemę – ė pasėdara bieda. Ėšlėda… Maižiešios jūrą so lazdo parkėrta. Kareivė ė kėtė parauona žmuonys paskėnda; jūra ožsėdarė. Vo korėi so žydās spiejė ėšpoltė, tėi yr cėguona.

Ketordešimt metų klajuojė… Aš tik nesopronto: ar ta pažadieta žemė bova tošti? Kāp anėi tėn apsėgyvena?.. Bet ėlgā klajuojė! Dievs so triokšmo pradiejė atėtė – žydā bėjė, Maižiešių pasiuntė į kalną pas Dievą… Ėlgā neparėt. Anėi sokūrė laužą, metė į ognį auksus – ėr vėršis ėššuoka ėš ognėis! Anėi ton vėršį garbėna… Dievs saka Maižiešiou: „Ėk jau nomei – tava žydā soblūda.“

Žydā vės tėik ton vėršį garbėna! Vėršį nolops, skūrą ėšdėrbs, stončkas on ronkas apsėvyniuos… galā notysė… Pas Tuotkė matiau Beržuorė: Tuotkė rytė meldies kertie įsėlindės – so tuom stončkuom. Stončkas so mazgās; apvyniuos ronką – ė meldas…

…Neteisings rusų kryžios: vėina kryžma pakrypusi.

…Latvė nomėrosį paded daržėnie, vuo patys tris dėinas ger, baliavuo – ėr tik tumet laiduo… Bodrė sūnos senė Latvėjuo gyven; ka tievs mėrė, parvažiava so draugās, degtėnės atsivežė ėr iemė baliavuotė!.. Ta Juons vėsus ėšvarė – ni laiduotovių nesolaukė.

Slenksčiai

…Jau mon tūm slėnkstių!.. Yr tuokės nelaimingas dėinas – gal aš tuokiuo gėmiau?.. Į jautė skūrą nesorašysi mona gyvenėma…

…Keturių metielių par druobynas ėš uobėlėis krėtau, norėitiejau pakalniou – ronką palūžau, ėš narė ėšėjė… Pėnkių metų bovau, ka pėrtie ardus statė, į galvą džing! – ognis ėš akium lek, šauko: „Moni mesk šalėn, degam, lėikėt javą!..“ Gal dešimtėis metų bovau, kā… arklys kapt ož galvuos, švyst moni, vo pats pru šalį pralieke – doud so kuojiems…

…Jau pėimou… Lėnus vežiem, arklė biega į pakalnė – slydau pu arklės… – sogruobiau ož pakonktė, ka tekėnis ne par kaklą ētom – parejė par nogarą; do mienėsios ėšgoliejau… Ėšejuom kolkiuotė žovūm – so mėitās, šliegeliem; gėniau lydekātė, įlūžau – spardaus ondėnie, slyst… Jerė ėšlaužė alksnį, pridavė – ėštraukė… So tievo atskardie eglės ruoviem; įlėpso, palingouso, tik trūkšt – į pakalnė; davė į žemė, atšuoka, moni nometė… Tievs ėiška…

Siemiau ondėnį. Gal aštuoniuolėkas metų bovau. Svėrtėis kartelė lūža – galva žemyn pru eketė šolnie į dogną… Ož kartelės – grėtā ton kartelė sogruobiau! Valog kartės ėšlindau on leda…

Mindą plakiau. Šuokau į ratus… Dognėnė ėš dvėjų lėntų – pasėkielė, sognybė nykštį. Vėsą skūrą so nago nosmaukė; ošsėmuoviau pončeką, ožsėtraukiau aulėnius – ė viel ekiejo vapną. Mindą pabaigiem – parėjau, nosėpluoviau ėr apsėtvieriau. Aulėnė pėlnė kraujė…

Jau bovau žanuots, pri Smetuonas. So Jeruonėmu rōstus vežiau, dvėdešimt dvėjų metrų ėlgoma – Razmas Puonalė eglynalie… Aš pastorgalį laikiau – į pakalnę rōsts švėlpt ont monės!.. Spiejau į doubė… Kalnalį nošlavė! Jė ne ta doubie…

Vo jau kara pabaiguo, pu kara – jau neklausk!.. 1945 metās nu pavasarė lig rodens mūsa mėškā bova pėlnė rusų. Ožejė kapėtuons, ėšejė… Nebier briežeklė! Pasėvėjau mėškė: atėdouk! Šautovs ož nogaras, briauninks kišenie… Ož krūtėnės – nelėdo briauninka jimtė!.. Briežeklį numetė

į krūmus: pasėjimk! Imso – nošaus. Pritėmpiau, lėipiau pakeltė, padoutė… Vo palėstė bėjau: žmuonių nier, nošaus! Tempo pas Jašmontą… Jau mėška pakraštie sotėkuom muotrėškas; pasakiau, kāp če yr; trėnkiau į krūmus aukštielninką, grįžau… A bėjuojau? Nežėnau, negalvuojau – dėdėlė sopykęs bovau. Vo jieguos toriejau!

Vuokytis nelondė pu truobas; bet jė tėp so vuokytio… Vės tėik būto nošavės!.. Kėta kartą kareivius ėšmietiau ėš daržėnies – šėiną vuogė; ė nieka!.. Savė, lietovė, vuogė, skundė, mošė… Moni stribitelė tėp somošė… Žukauskienė, daktarė, lėipė skųstėis, žadiejė paliūdytė; bet kor to skųsi – nošaus! Ėr ėnkavedistams moni pažįstams įdavė… Būk šautovą toro… – netoriejau!..

No kariūmenės kavuojaus… Parėto pas pošį – matau: ėnkavedistā kėimė! Biego on Mažuona truobalės – šauda… Nokrėta kaliuošė, grįžau, sogruobiau – nebšauda; biego – trrr – snėigā taškuos. Skardis, paskardio į mėšką; tėi pas truobalė šauda, ėiška… Ton patė naktį Sokauskūtį paršuovė: biega ėš truobuos į mėšką – par krūtėnė paršuovė, mėrė…

…Sojiemė. Mošė… Paskou tris mienėsius Kretinguo. Rėikelė ėr stėklėnė šalta vondėns par dėiną. Trisdešimt bovuom. Devintą valondą vakarė ėšves tardytė – iki pėnktuos valonduos ryta. Tardė, mošė… Kėik kraujė tuo patalpuo – kāp kiaulė būtom paskersta… Kėtė pamuokė: rėk atrėmtė galvą į sėiną – smūgis nedvėgobs; neparkrėsi – krūtėnė, galvą nesospardys… Vežė pri doubies… – šaus, į nogarą dors.. Galvuoso: junto skausmą, dėl kuo nakrimto?.. Parvara… Tris kartus tėp… Gosdins: atėdousem tuokem – gyvam skūrą nolops!.. Kretinguo karto bova Luotožis – ūkininks ėš Babrungienų. Parėjė nokonkints, pu dvėjų savaitių mėrė…

…Bova trys sargybėnė rusā. Vėins – gerasis. Parinks ėš žmuonium bolvių, įmes – iediem kāp saldainius žalės. Dous tabuokas rūkontyms; mon nereikiejė… Varė tardymou gal tris šimtus metrų… Ronkas vieluoms soverš. Vėiną kartą tėp soveržė – neėštūrieso! Priėjė gerasis, čiopinie… Kėtė šauktė! Tas aiškėn: laisvas – pabiegs – soveršo. Ėr atlėda sovėsā! Pu tardyma vėins parejė krovėns: ožmoš moni!.. Ėšejė į būdelė. Gerasis sargybuo. Atėt kėtė. Gerasis ėšiemė šautova spyną – veiz vėsė, taras… Ėlgā! Vo kor tas?! Nebier! Šaudytė!.. Gaudė – nesogava. Tas pru būdelės apatė pabiega… Gal sosėtarė bova?..

…Ėšdavė dokumėntus. Rėk ėtė į kariūmenė. Įsėmetė londounis… Daktarā žad pjautė plaštaką! Sakau: geriau ėso į kariūmenė – doukėt mienėsį laika, gydyso… Diejau tabuoką so rūgšto pėino; gėjė, sogydiau… Įtaisė draugs į Plungė, į pabrėką – atlėkau ba kariūmenės.

Seniau tum londounium! Striaupas buočios so tručyna gydė. Parūgas – ka atvėrs kaulielis. Palėipa – aple nagus pabals, noės nags…

…Tas ožverboutasis, tas skundėks pu vėskuo atejė so posė litra: nepyk, įskundiau, pareje, duovėnuok… Vo kon aš ėškėntiejau?!.

…Jau kolkuozė – akiejau Kumpė dėrvą; pasėstatiau akietės velienas ėštrauktė – krėta vėrbals par kuojė! Ėštraukiau. Tuoliau par dėiną akiejau. Basuoms. Naktį gyla pašielusi! Žukauskienė žemės rakiniejė…

…Trešnės skabiau. Gal ėš dvėjų metrų šuokau – vo lėntuo vėnis! Kol baėšpliešiau… Basa kuojė – kėta so bato – vežiau trešnės į Palongą. Muotrėška šalėp so ouguoms stoviejė… – patarė ėtė į jūrą. Pardaviau ougas, jūruo pabraidiau – atsėlėda…

…Kolkuozė vežiau karviems šėiną; soko į fermą pakalniou – arklems įdūrė tėn kuokės šakelės – liektė par doubės! Šliedės šonkėn – krėtau į arklius, vežėms par moni parejė; nieka neatmėno… Atsėpeikiejės galvuojo: kāp če moni parskielė, ka posė beso, vo gyvs?.. Atbiega Bodrys… Į lėguonėnė įejau. Dabrienė aptvarkė… – „Eso nomėi.“ – „Pasiediek!.. Jiezos mona!“ – Ožejė gyla!.. Aukštielninks do mienėsios ėšgoliejau; paskou dar tris mienėsios… Galva somošta, nuosis parskelta, solaužytė šuonkaulė – abėjuos posies pu ketoris… Dontys vėsė valnė – kāp pagoldė, čiopėniejo, tvarkau goliedams… Vėsė dyvuojuos, kad ėšgėjau. Petreikis, daktars, ėšlėsdams pasakė: „Daba galiesi pu traktuorio lįstė.“ Sokosnuojo kaulus so dontim, kuokė vielalė nokondo… Vo tėp… – žaizduos kušintė nerėk, kol neėšgys. Ni kuokė rėtė toukart nelėikt.

Vo daba… Kelė slėnkstė į vėina soėjė… Tuoks ė bėso: vyvo ė vyvo… Krėtau aukštielninks no šėina priekabas… Karvė prispaudė… Negana tuo – nesenė nešiau do krežios batvėnių, krėtau krūtėnė on cemėntėnių skadų kompa… Telšiūs gydė, daba Klaipiėda… Lauko vasaras. Saulė padies. [Vasaros Jonas nesulaukė… – S.S.]

P.S. Už pagalbą redaguojant šį Platelių apylinkių žemaičių tarmės tekstą redaktorius Juozas Šorys (nors ir žemaitis, nors ir tėvas gimęs gretimoje Gintališkėje, bet kilęs iš tolimesnės – Skuodo – apylinkės) dėkoja plateliškėms lituanistėms Genutei Matevičiūtei ir Reginai Jurkaityteі-Miežetienei (kilusiai iš Stirbaičių).

PEOPLE TELL

Brothers Užpaliai from Pamedlinčiai

The Lithuanian teacher, **Stanislava Riškutė-Stripinienė**, born in 1933 not far away from Žagarė (Joniškis District) collected a great deal of folklore and many people's stories while living in Plateliai (Plungė District) since 1960. She recorded on to old cassette tapes and when out of space wrote things down. She collected a large pile of notes. Therein are stories of brothers Jeronimas (1904-1994) and Jonas (1913-1993) Užpaliai from Pamedlinčiai village. They talk about their complicated lives. The narrative is rich in authentic Samogitian ethnographical details and flavoured by the intricacies of their world view. The narrative is published in the Samogitian dialect.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2009 Nr. 3 (126)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės 8, LT-01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Vyriausioji redaktorė
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

Skyrių redaktoriai:
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka, tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė
Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ

Redakcinė kolegija:
Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, LT2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės 13, LT 91251 Klaipėda, el. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а,Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334,Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2009 06 16
Tiražas 800 egz.
Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.
Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Saulius LIAUSA. „Čia tūkstantį metų dabar“ ..... 1 •

Kuršių vikingai: mėlyno stiklo akutės kapinynuose.
Su Egle GRICIUVIENE ir jos bendradarbiais Gyčiu GRIŽU ir Gediminu PETRAUSKU kalbasi Juozas ŠORYS..... 6 •

MOKSLO DARBAI

Virginijus SAVUKYNAS. *Bambizo* reikšmių beieškant ..... 17 •

Regina MIKŠTAITĖ-ČIČIURKIENĖ. Kai kurie piemenų kasdienybės bruožai XIX a. pabaigos – XX a. Aukštaitijoje .....28 •

Rasa RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ.
Regioninės kultūros savitumai tarpukario Kaune .....37 •

PAŽINTYS
Julijos Daniliauskienės karpinių būtis. Su karpytoja Julija DANILIAUSKIENE ir grafike Viktorija DANILIAUSKAITE kalbasi Beatričė RASTENYTĖ..... 46 •

SKAITYMAI
Arnold van GENNEP. Gimimas ir vaikystė .....57 •

JUBILIEJAI
Jono BALIO 100-mečiui. Kelionė į Kuršių Neriją..... 63 •

LEIDINIAI
Nijolė MARCINKEVIČIENĖ.
Nauja knyga etninei kultūrai pažinti..... 66 •

Asta VENSKIENĖ. Atgimė „Gimtasai kraštas“..... 68 •

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS
Gyvojo folkloro peržvalgos. Juozo ŠORIO pokalbis su Vida ŠATKAUSKIENE, Jūrate ŠEMETAITE, Audrone VAKARINIENE, Loreta SUNGAILIENE ir Arūnu LUNIU..... 71 •

ŽMONĖS PASAKOJA
Broliai Užpaliai iš Pamedlinčių.
Parengė Stanislava RIŠKUTĖ-STRIPINIENĖ..... 80 •

VIRŠELIUOSE: Kuršės smeigtukas. VIII–IX a. Palangos kapinynas.
Kęstučio Stoškaus nuotrauka. Lietuvos nacionalinis muziejus.

Kuršio lankinė segė. X–XI a. Palangos kapinynas.
Kęstučio Stoškaus nuotrauka. Lietuvos nacionalinis muziejus.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.